FRA KARLO JURIŠIĆ

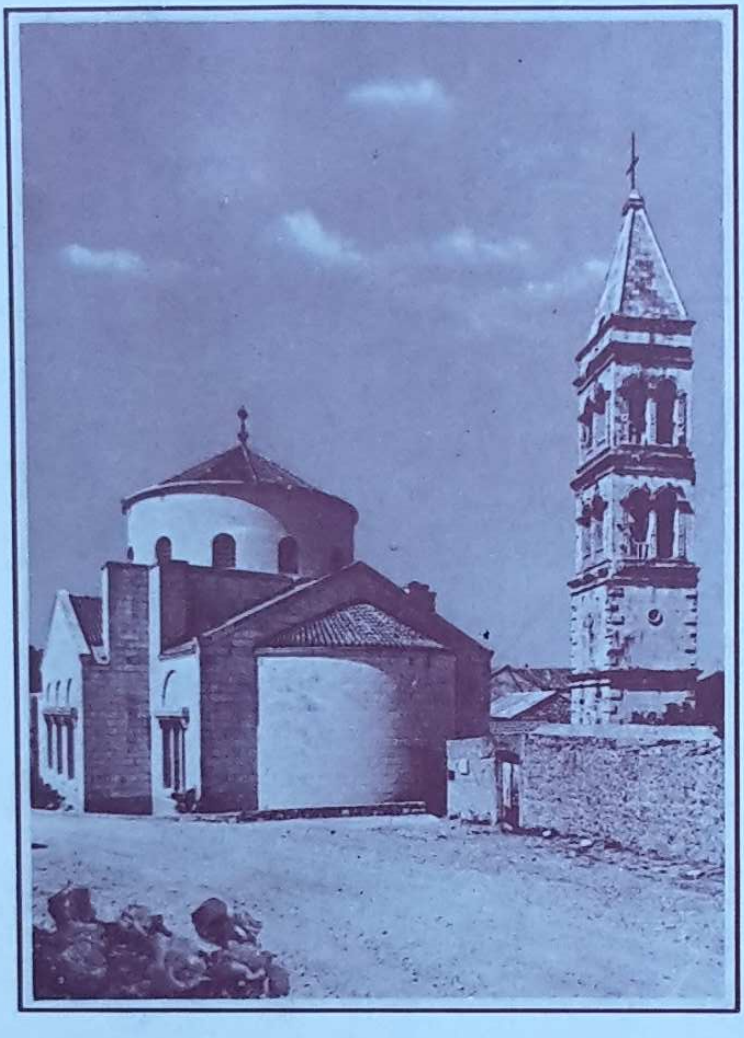

FRANJEVAČKI SAMOSTAN SVETE MARIJE U MAKARSKOJ

U povodu 50. obljetnice posvete nove crkve
(1940.—1990.)

Makarska
1989.

SADRŽAJ — INDEX

Predgovor (fra Jure Brkan, rektor i gvardijan) 7

I. BOGOSLOVIJO, SRETNO!

TRI OSOBITE ČESTITKE
- Papa Ivan Pavao II. preko kardinala A. Casorolija 11
- Franjo kardinal Kuharić, zagrebački nadbiskup 12
- Fra John Vaughn, general Franjevačkoga reda 13

OTVARANJE JUBILEJA I POZDRAV GOSTIMA (fra Šimun Šipić, provincijal) . . 14

USMENE ČESTITKE
- Msgr. Frane Franić, nadbiskup splitsko-makarski 15
- Dr. fra Celestin Tomić, dekan Bogoslovskoga fakulteta, Zagreb 16
- Dr. fra Isaac Vázquez Janeiro, predsjednik Međunarodnoga skotističkog društva, Rim 17
- Provincijali i rektori bogoslovija i drugih ustanova 17

OSTALE PISMENE ČESTITKE 20

II. I BIJAŠE RIJEČ 31

Fra Karlo Jurišić,
FRANJEVAČKI SAMOSTAN SVETE MARIJE U MAKARSKOJ 33
- Uvod 33
- I. Kada su se fratri nastanili u Makarskoj 34
- II. Osnivanje i naziv samostana 36
- III. Građevinski razvitak samostana kroz stoljeća 37
- IV. Izvanjski događaji i samostan 45
- V. Vjerski i prosvjetni rad 68
- Zaglavak 73

Prilozi:
1. Razvitak Franjevačkoga samostana u Makarskoj 74
2. Tlocrt samostanskih zdanja 75
3. Gvardijani makarskoga samostana 76

Anka Petričević,
HRVATSKA RAPSODIJA 78

Fra Jure Brkan,
POVIJESNI PREGLED DJELOVANJA FRANJEVAČKE VISOKE BOGOSLOVIJE U MAKARSKOJ 83
- I. Počeci do sjedinjenja 83
- II. Franjevačko bogoslovno učilište Šibenik-Makarska 92
- III. Franjevačka visoka bogoslovija Makarska 97
- IV. Zaglavak 99

III. I RIJEČ TIJELOM POSTADE 101

Fra Josip Ante Soldo,
ARHIV SAMOSTANA U MAKARSKOJ 102

II.

I BIJAŠE

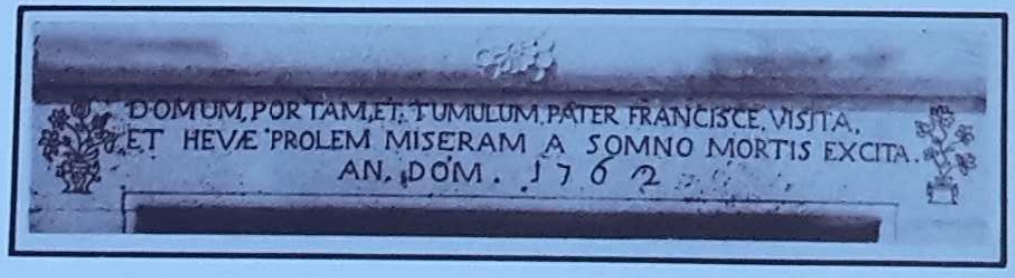

RIJEČ

← *Na ulasku u samostan svakome posjetitelju gostoljubiva makarska franjevačka zajednica stavlja u usta molitvu iz himna na I. večernji svetkovine sv. o. Franje:*

»I dom i vrata i grob nam,
O Franjo Oče, pohađaj!
I Eve porod nevoljni
Od smrtnog sna oslobađaj!«

(Papa Grgur IX., 1228.)

FRA KARLO JURIŠIĆ

FRANJEVAČKI SAMOSTAN SVETE MARIJE U MAKARSKOJ

U povodu 50. obljetnice posvete nove crkve
(1940.—1990.)

Makarska
1989.

Posebni otisak iz monografije FRANJEVAČKA VISOKA BOGOSLOVIJA U MAKARSKOJ
250. obljetnica osnivanja i rada. 1736.—1986., Makarska 1989.

FRANJEVAČKI SAMOSTAN SVETE MARIJE U MAKARSKOJ

Fra Karlo Jurišić

Uvod

Iz dopisivanja salonitanskog biskupa Hezihija (405.—426.) i pape Zosima (417.—418.) poznato je, da je početkom 5. st., tj. čitavo stoljeće prije djelovanja »oca zapadnog redovništva«, sv. Benedikta (480.—547.), dalmatinska obala s otocima bila puna samostana i redovnika.[1]

Međutim, dosada nemamo nikakvih povijesnih dokaza da bi se ta tvrdnja mogla odnositi i na dio dalmatinske obale, što se danas zove *Makarsko primorje* (MP), i to ne samo za navedeno doba, nego i za mnoga kasnija stoljeća. Neki su domaći pisci, doduše, nalazili ili pretpostavljali postojanje benediktinskih samostana u davnim vremenima na nekoliko mjesta pod Biokovom. Tako domaći povjesnik don Petar Kaer (1848.—1919.) tvrdi za Makarsku: »Gdje je danas crkva i samostan Franjevaca prebivali su jednoć Benediktinci, nastanjeni po prilici još u VI. vijeku«[2], oslanjajući se na pretpostavku, da je u doba osnutka makarske biskupije 533. g. u njenom glavnom gradu Muccurum morao biti bilo kakav benediktinski samostan. Kaer spominje i predaju, da je i na zapadnom dijelu grada, na poluotočiću Sveti Petar u davnim vremenima bilo prebivalište benediktinaca.

Pisac prve povijesti MP na talijanskom jeziku fra Ante Lulić (1812.—1888.) također je iznio pretpostavku, da se nedaleko Makarske kraj kapelice sv. Nikole na putu prema Splitu, na mjestu zvanom Zakuće, nekoć nalazio benediktinski samostan[3]. On, dapače, u istoj knjizi bez ikakve ograde tvrdi, da su i na području Živogošća na položaju Strnj također benediktinci imali svoj samostan, čije su se ruševine u njegovo doba navodno još uvijek vidjele![4]

Dakle, prema tim povjesničarima, u MP od 6. st. pa dalje bila su barem dva, a možda četiri benediktinska samostana. Međutim, za njihovo su postojanje tako slabi dokazi, da don Ivan Ostojić (1893.—1980.) u prvom svesku svojih »Benediktinaca« na karti sl. 248. na obali od Sumpetra u Poljičkoj republici pa sve do Rožata na Rijeci dubrovačkoj nije označio ni jednoga benediktinskog samostana,[5] dok je u drugome svesku iznio pretpostavku da su na području MP mogla biti dva benediktinska samostana: u Makarskoj i u Živogošću-Strnju.[6] Zato je Ostojić između 109 sigurnih, 31 vjerojatnih i 100 dvojbenih benediktinskih nastambi u našim stranama[7] Makarsku i Živogošće ubrojio među vjerojatne. Isto tako nemamo sigurnih vijesti, da bi na području MP sve do oko 1400.g. postojao ni neki drugi samostan bilo kojega reda.[8] Stoga dolazimo do začudujućega zaključka, da između 400.—1400. na području MP nije postojao niti jedan sigurno utvrđeni samostan, makar je kroz to vrijeme na istome području živjela, a nekada i cvala katolička vjera bilo to prije, bilo poslije dolaska Hrvata, što se konačno zbilo 626. godine.

Za prisutnost kršćanstva prije dolaska Hrvata u MP svjedoče arheološki ostaci nađeni u Baškoj Vodi,[9] Promajni[10], Tučepima, Igranima i Živogošću,[11] a poslije dola-

1. DANIEL FARLATI, *Illyrici Sacri*, tomus II, Venetiis 1753, 71—72; IVAN OSTOJIĆ, *Benediktinci u Hrvatskoj*, I. Split 1963, 75.
2. PETAR KAER, *Makarska i Primorje*, Rijeka 1914, 32.
3. ANTONIO LULICH, *Compendio storico-cronologico di Macarsca e del suo litorale ossia Primorje*, Spalato 1860, 77—78.
4. »Nel sito chiamato Stargn esisteva un Convento de' Benedettini, i ruderi di cui sono ancora visibili« (*N. d.*, 82).
5. Usp. kartu »Opatije, priorati i vjerojatni samostani u Dalmaciji, Panonskoj Hrvatskoj i Istri«, OSTOJIĆ, *N. d.*, 396 a, sl. 248.
6. OSTOJIĆ, *Benediktinci*, II, Split, 1964, 408—409. Razlog, zašto uvaženi pisac u sv. I, sl. 248, ne navodi vjerojatne samostane u Makarskoj i Živogošću, dok ih na karti 418. u sv. II. izričito navodi, leži u tome, što mu — kada je radio na sv. I — nije bila poznata regionalna literatura o predmetu (Lulich i Kaer), na što ga je upozorio pisac ovoga rada.
7. OSTOJIĆ, *N. d.*, I, 397, sl. 249.
8. KARLO JURIŠIĆ, *Katolička crkva na biokovsko-neretvanskom području u doba turske vladavine*, Zagreb 1972, 11—12 (dalje KC).
9. ISTI, *Najstariji poznati stanovnici Baške Vode*, Svjetionik — List Župe Bast-Baška Voda, 1974, 104—105, 108.
10. F. BULIĆ, *Starinski nalazi u Promajni odlomku Baške Vode kod Makarske*, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, 49, Split, 1926—27, 67—72 (sl. str. 66).
11. JULIJAN MEDINI, *Makarsko primorje u antici*, Makarski zbornik, 1970, 13—82 (table IV, X, XIV—XVII).

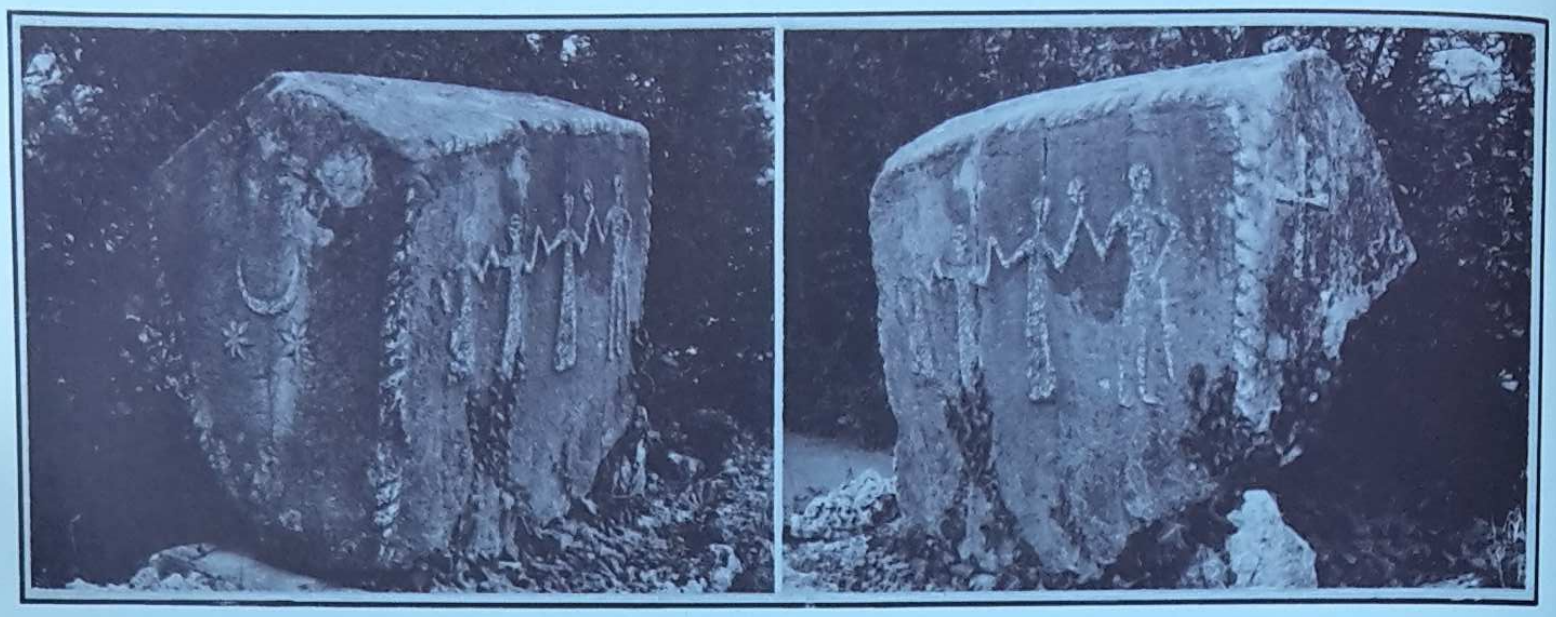

Rijedak stećak u Makarskom primorju, nekada in situ uz kapelicu sv. Nikole Putnika u Zakuću, nedaleko Krvavice. Da ne bi završio kao građevinski materijal za Jadransku cestu, prenešen je na sigurnije mjesto — pred staru samostansku crkvu

ska, odnosno poslije pokrštenja Neretvana koncem 9. st. starohrvatske crkvice: Sv. Mihovil u Igranima, Sv. Ivan u Podaci, Sv. Juraj u Tućepima i Sv. Juraj na vrhu Biokova.[12]

Razlog nedostatka samostana od 400.—1400.g. u MP — po našem mišljenju — jest u prvome redu gusarstvo, koje je daleko od duha evanđelja, a koje je bilo jednim od glavnih izvora življenja stanovništva MP već od vremena starih Ilira do u kasni srednji vijek. To nesretno zanimanje bilo je — uz neprijateljstvo Mlečana — ponajglavniji uzrok, da stari Neretvani preko dva stoljeća nisu htjeli prihvatiti kršćanstvo, pa su od okolnih kršćana nazvani poganima, a njihova zemlja Poganska ili *»Pagania«*. Makar je Neretvanska oblast (kneževina) nekad bila vojnički tako jaka, da je 18. rujna 887. pobijedila mletačku mornaricu, ona je i u to vrijeme bila na niskoj kulturnoj razini, jer »U ratu šute Muze«. Stoga na području MP uzalud ćemo tražiti bilo vjerske, bilo nacionale spomenike i njihove ostatke, koje u isto doba u obilnoj mjeri nalazimo na području središnje hrvatske države.

Prvi redovnici, koje povijest spominje na području MP, bili su pustinjaci sv. Augustina *Eremitae S. Augustini* ili skraćeno augustinci.[13] Oni spadaju u »prosjačke redove« *ordines mendicantes*, kao i franjevci, dominikanci, karmelićani i serviti, koji su svi nastali u 13. st.

U MP su se augustinci pojavili vjerojatno tek u 15. st., te su se u istome stoljeću iz njega povukli. Prema Farlatiju imali su svoje samostane Sv. Marije u Zaostrogu i Sv. Petra u Makarskoj[14] koje su konačno napustili nakon pada Bosne 1463. i Hercegovine 1482. pod Turke. Prva, dakle, sigurno utvrđena pojava redovnika na području MP bila je augustinska, ali i ta možda niti jedno stoljeća. Nakon njih će doći sinovi sv. Franje Asiškog, koji će u najtežim prilikama u vezi s turskom okupacijom na istom području podići tri samostana: Zaostrog, Makarsku i Živogošće.

I. Kada su se Franjevci nastanili u Makarskoj?

Franjevački je red već za života svoga osnivača sv. Franje Asiškog (+1226.) pružio duboke korjene i na istočnoj obali Jadrana. Sigurno je, naime, utvrđeno da je i sami Svetac 1212.g. dospio u Hrvatsku, te da se veoma rano nalaze franjevački samostani na hrvatskoj obali: u Trogiru prije smrti sv. Franje, u Zadru u vrijeme njegove kanonizacije 1228, u Splitu odmah 1229. itd.[15] Stoljeće nakon smrti sv. Franje toliko je na istočnoj obali Jadrana bilo sagrađeno franjevačkih samostana, da u 14. stoljeću od Trsta do Drača nema ni jednoga značajnijeg naselja, u kojemu ne bi bilo franjevačkog samostana. Ipak, na obali od Splita do Stona prema povijesnim vrelima franjevci nisu uspjeli podići niti jedan svoj samostan sve do 15. st. To posebno vrijedi za glavni grad MP — za starodrevnu »civitas« Makarsku.

Međutim, ni danas se točno ne zna, kada su se franjevci prvi put nastanili u Makarskoj. Postoji, naime, i usmena i pisana predaja, da su franjevci dvaput dolazili u Makarsku.

1. Prvi vjerojatni dolazak franjevaca u Makarsku

O prvome dolasku franjevaca u Makarsku postoje tri različita mišljenja:

a) Već spomenuti Kaer tvrdi o franjevcima, da se pouzdano znade, da su se oni bili nastanili u ovim stranama još g. 1400, te donosi značajnu izjavu: »O tomu imademo izpravu, koju ću na svoje mjesto objelodaniti, pošto, u koliko mi je poznato, nije dosada nitko to učinio.«[16]

Tu ispravu, koju Kaer spominje na početku rata 1914. nije uspio ni on objelodaniti, jer su ga u tome spri-

12. JURIŠIĆ, *KC*, 8, sl. 1.
13. *N. d.*, 12.
14. FARLATI, *N. d.*, IV, 191.
15. DOMINIK MANDIĆ, *Franjevačka Bosna*, Rim 1968, 16—17.
16. KAER, *N. d.*, 33.

ječile ratne neprilike (1914.—1918.), te odmah prve godine poslije rata Kaer je umro (24. IX. 1919.), a poslije njegove smrti isprava se izgubila tako da ni do danas nije pronađena. Dakle, prema Kaeru, franjevci su prvi put došli u Makarsku već 1400.g., ali dokaz za tu tvrdnju, koji je on imao u rukama, izgubljen je, pa danas o tome pitanju ne možemo ništa sigurno reći.

Pisac ovih redaka iznio je drugu pretpostavku, da su se franjevci mogli nastaniti u Makarskoj, ako li ne 1400., onda svakako 1434.g., kada su, naime, domaći velmože Jurjevići-Vlatkovići opet dobili u ruke svoju staru djedovinu Makarsku krajinu, te za vrijeme vikara Bosne Srebrene fra Ivana Korčulanina (1429.—1435.) duhovnu pastvu na svojim posjedima u Primorju i Zabiokovlju povjerili »braći fratrom svete crkve katoličaske vire rimske reda svetoga Franciška«.[17] Po svoj su prilici tada Jurjevići-Vlatkovići omogućili franjevcima, da podignu ili preuzmu crkvu sv. Marije na istočnoj strani Makarske, dok su na poluotočiću Sv. Petra prebivali augustinci.

Treći poznavalac domaće povijesti, koji je više pisao negoli objelodanjivao, fra Gabro Puratić (1831.—1905.) u svojim rukopisima *Crkva i manastir Bl. Gospe u Makarskoj« — Uspomene pribrane i pribilježene miseca kolovoza 1888«* i *Crkva i manastir Bl. Gospe Franovačke Male Braće u Makarskoj«*[18] smatra da su naši fratri prvi put došli u Makarsku 1468., tj. isto kao i u Zaostrog, te da su se nastanili na zapadnom dijelu Makarske na poluotočiću Sv. Petar u samostanu, koji su augustinci bili već napustili. Tu tvrdnju Puratić temelji na povelji »Žarka Unskoga« iz 1468., koja je inače ocijenjena kao krivotvorina. Međutim, on za svoju tvrdnju navodi i jedan quasi-arheološki dokaz, kada piše: »Na uspomenu ovoga prvoga došašća bit će ukresana g. 1468. što je na pragu velikog prozora na ulazku u stari Noviciat«.[19] Puratić nastavlja: »Nu, loše je bilo našim to prvo nastanjenje u Makarskoj kod sv. Petra, i jedva će se bit održali tute dvaestak godina, a brž i samo petnaest, jer se između 1485—1490 opet povratiše augustinovci i posidoše svoj prvašnji manastirić.«[20]

Ni za jednu od navedenih triju pretpostavki nemamo sačuvanih sigurnih povijesnih svjedočanstava tako da još uvijek ostaje otvorenim pitanje, da li su se franjevci nastanili u Maklarskoj već u 15. st., kao što su uspjeli u Gornjem primorju, kada su zaista 1468. u Zaostrogu zauzeli napušteni augustinski samostan sv. Marije, kako to potvrđuju suvremeni turski spisi.[21]

U svakome slučaju, ako su se franjevci i nastanili u Makarskoj u 15. stoljeću, oni su je u istome stoljeću morali napustiti tako da ih turska okupacija Makarske 1498/99. tu nije bila zatekla.

2. Prvi sigurni dolazak franjevaca u Makarsku (1502.)

O padu Makarske pod Turke nemamo suvremenih svjedočanstava. Na temelju predaje i kasnijih zapisa Turci su Makarsku zauzeli nakon žestoke borbe, u kojoj su i grad i katedrala sv. Petra bili sravnjeni sa zemljom. Tada su se i narod i svećanstvo razbjegli kojekuda tako da najstariji turski spisi iz početka 16. st. o Makarskoj govore kao o pustome selu.

To se dogodilo zimi 1498/99. Nakon tri godine, dakle, u doba mira bosanski su franjevci, pod čiju je provinciju Bosne Srebrene tada spadala i cijela turska Dalmacija, dobili sultanov ferman, u kome stoji, da franjevci u bosanskom, hercegovačkom i zvorničkom sandžaku, koji su pod turskom vlašću, ne smiju graditi nove samostane i crkve, ali da slobodno mogu popravljati već postojeće sa-

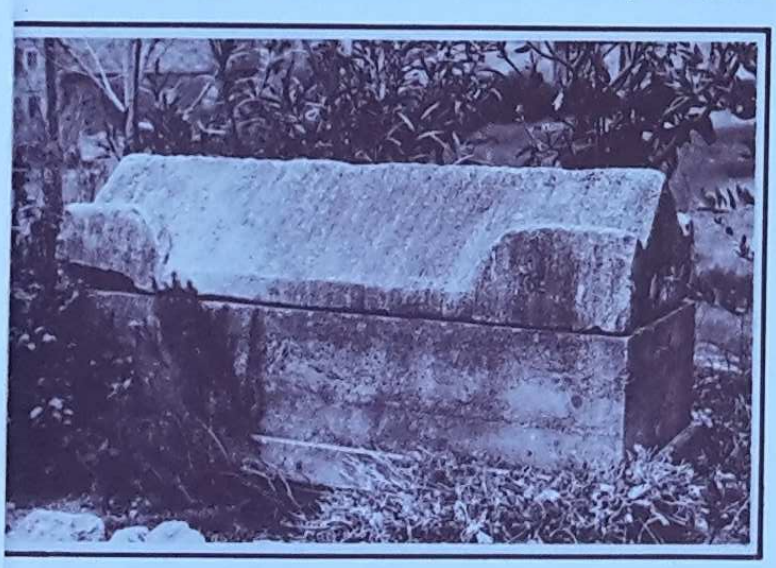

Dio poganskoga ili starokršćanskog sarkofaga svjedoči o drevnim stanovnicima ovoga kraja u doba rimskih careva. Danas ispred stare crkve

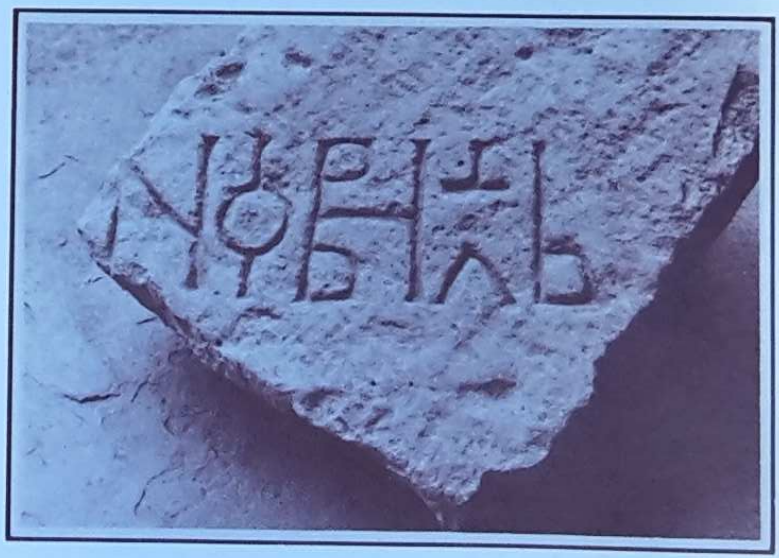

Fragment bosaničkog natpisa (XV. st.)

17. JURIŠIĆ, *KC*, 12—13. — Obje su crkve, i sv. Petra i sv. Marije, postojale i prije turske vladavine. Usp. *N. d.*, b 103.

18. Obadva su rukopisa sačuvana u prijepisu: FRA GABRO CVITANOVIĆ, *Gradja za povijest Provincije presv. Odkupitelja a osobito franj. samostana u Makarskoj*, koji se čuva u Arhivu franj. samostana Makarska (= ASM). Ovdje se koristim prijepisom (dalje Građa), str. 3—16; 19—33.

19. Gradja, 19—31. — Isti prag, koji danas više ne postoji, Puratić spominje i na drugome mjestu svoga rukopisa riječima: »Na to prvašnje došašće naših u Makarsku može bit, da se odzire kao neki spomen ona godina 1468 što je ukresana na pragu velikog prozora na ulazku u stari noviciat« (Gradja, 4).

20. Gradja, 31.

21. JURIŠIĆ, *KC*, 13.

mostane i crkve, koji su još u upotrebi, pod uvjetom da ih poprave bez ikakvih većih izmjena.

Na temelju toga općeg carskog fermana *»redovnici crkve u Makarskoj u nahiji Primorje«* na proljeće 1502.g. (prvi spomen hrvatskog naziva »Makarska« i prvi sigurni spomen franjevaca u Makarskoj) pošli su u Foču u istočnoj Bosni, te fočanskom kadiji pokazali spomenuti »carski hućum« s molbom, da im dozvoli popraviti neke dijelove njihove crkve u Makarskoj, koji se nalaze u ruševnom stanju.

Fočanski kadija Muhamed neutvrđenog dana u 1. dekadi mjeseca ševala 907.g. po hidžri, tj. između 9.—19. travnja 1502.g. po kršćanskoj eri, izišao je makarskim franjevcima ususret, te im izdao sudsku odluku, kojom se odobrava da redovnici crkve u Makarskoj »poprave ona mjesta i krov, koje je potrebno popraviti s tim da ne prekoračuju preko onoga što je ranije bilo.«[22]

Prema turskim dokumentima, dakle, franjevci su sigurno došli u Makarsku 1502, a prema, kršćanskim 1503.[23] Kako su franjevci došli u Makarsku u istočni dio grada, tu su ostali do danas.

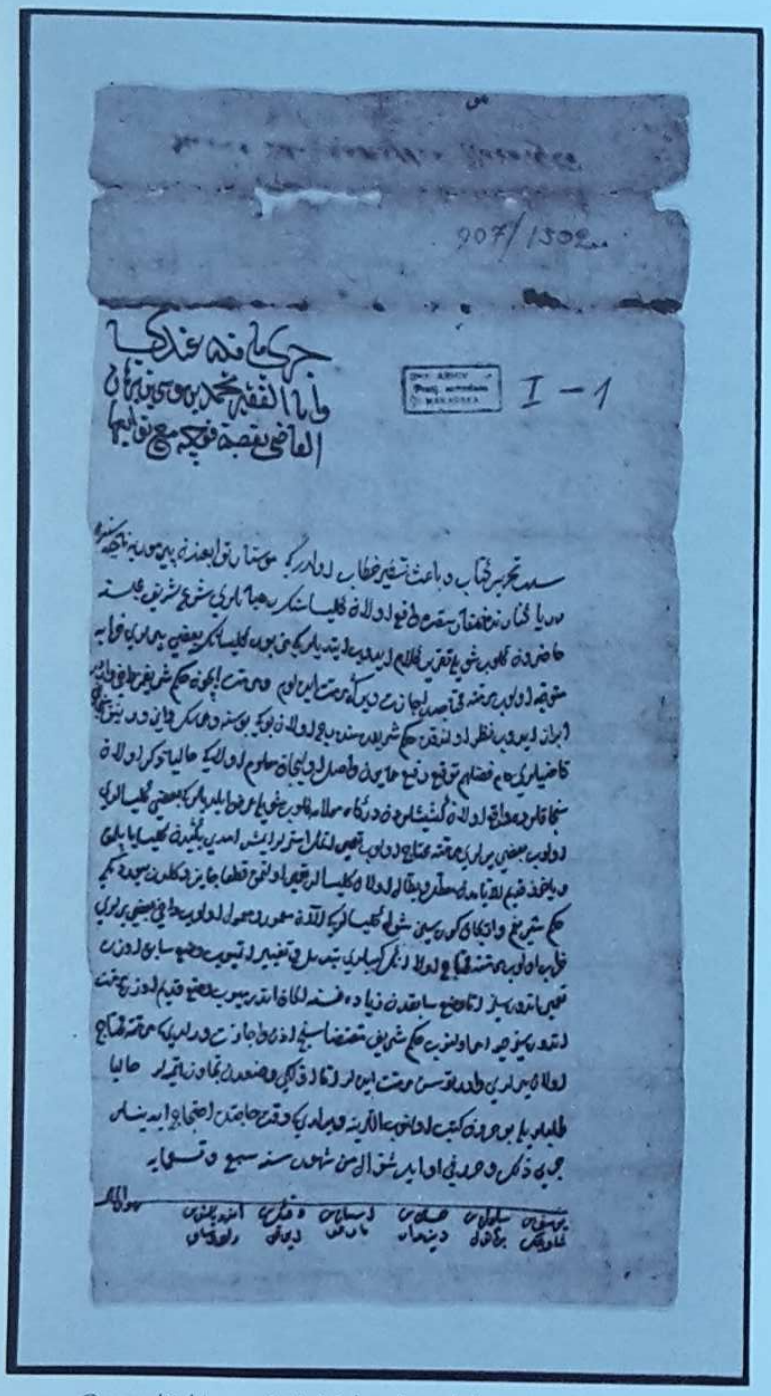

Osmanlijski osvajači Makarske »dobrostivo dopustiše« da se obnovi — u starim dimenzijama — crkva i samostan Sv. Marije u turskoj luci Makarska. Tako, eto, okupator prvi u povijesti zapisa ime grada i zasvjedoči da su fratri u Makarskoj već 1502. godine (Hudžet Muhameda, fočanskog kadije)

II. Osnivanje i naziv samostana

1. Osnivanje samostana

Kada su dakle, bosanski franjevci 1502. došli u Makarsku s namjerom da tu stalno ostanu, nisu se odlučili za udaljeniji i po prirodi zaštićeniji poluotok Sv. Petar, nego su izabrali položaj istočno od grada kod crkve sv. Marije, za koji turski suvremeni spis svjedoči, da se nalazi »na pustome, opasnome i jako strašljivom mjestu«[24]

Sinovi sv. Franje u duhu evanđeoske zapovijedi »Idite i propovijedajte« i gesla svoga reda »Drugima koristiti« (Aliis proficere) voljeli su svoj novi samostan graditi na putu (in via), da mogu drugima koristiti, a ne se povlačiti na brda kao benediktinci, niti na morske litice kao pustinjaci.

Iz te povijesne odluke za grad pod Biokovom vidi se i smionost i pronicavost bosanskog franjevca. Ta se, pak, smionost u prvom redu oslanjala na ljubav prema povjerenom raspršenom stadu, kome je u ono doba pod turskom vladavinom (1499.—1684.) jedini pomoćnik i savjetnik bio franjevac, a onda i na pravni temelj u ahdnami sultana Mehmeda II. Fatiha, toj povelji slobode za bosanske katolike u Osmanskom carstvu iz 1463, od koje su makarski franjevci pribavili i do danas sačuvali dva prijepisa. Jedan je od tih prijepisa stariji od poznatog fojničkog prijepisa.[25]

Franjevci su se odmah dali na posao u namjeri, da stvore solidno zdanje, koje u toj jedinoj turskoj luci na srednjem Jadranu treba da s vremenom postane pravim samostanom. Stoga su srušili cijelu ruševinu, koju su bili zatekli, te iz temelja sagradili novu crkvu, ali u starome obliku i veličini. Usporedo s crkvom prema moru stali su graditi i novu stambenu zgradu. Radovi su prema turskim vrelima trajali punih dvadeset godina (1503.—1523.).

Novo je prebivalište međuvremeno dobilo dovoljan broj redovnika tako da je u skladu s crkvenim i redovničkim propisima *1518. g. proglašeno pravim samostanom.*

Osim nužnih prostorija za redovnike franjevci su u novome zdanju predvidjeli i potreban prostor za putnike. Doskoro je, naime, gradić oživio. Kršćani se vraćali, a trgovci se češće navraćali u Makarsku. Tada je glavni trgovački predmet u Makarskoj bila kuhinjska sol, koju je Turcima podložno stanovništvo moglo najlakše tu nabaviti.[26]

22. *N. d.*, 15—17; 280, 3.
23. FARLATI, *N. d.*, IV, 191.
24. JURIŠIĆ, *KC*, 93 (b 578: TM 1—4, 1—7).
25. *N. d.*, 195—196. Usp. sl. 51.
26. *N. d.*, 93—95. — Podatak o proglašenju samostana temelji se na djelu: FRANCISCUS GONZAGA, *De origine Seraphicae religionis franciscanae*, (Romae 1587); Venetiis 1603, 589.

Međutim, napredak novoga samostana nekim je muslimanima bio trn u oku, pa su poduzimali korake, kako bi to »nevjerničko gnijezdo« jednostavno uništili. Franjevci su stoga tražili zakonsku zaštitu od najnižih do najviših foruma, pa su se obratili i na samoga sultana Sulejmana II. Veličanstvenog (+1566.), koji je na početku svoje vladavine 1520. iz vojnog logora Smedereva izdao ferman, da nitko ne smije uznemirivati redovnike samostana u luci Makarska, gdje sjede emin i amil i prodaju državnu sol.

Na temelju toga carskog fermana makarski su franjevci kasnije uspjeli od nižih turskih vlasti dobiti »vele dobre hudžete«, koji su zaštićivali opstanak i razvitak samostana. Tako su nadležni mostarski kadije u prigodi službenog pregleda crkve i samostana u Makarskoj 1523, 1525, i 1528. izdavali pismene izjave, da novi samostan u Makarskoj ne služi samo franjevcima i njihovim vjernicima, nego i trgovačkim karavanama, koje samo tu mogu naći sklonište i utočište, jer u okolici nema drugih kuća za smještaj, pa stoga *makarski samostan savršeno služi razvitku luke Makarske*. A kada bi se taj samostan dokinuo, makarska bi luka ostala pusta. Stoga makarske fratre treba pustiti na miru, zaključile su vlasti.[27]

Stara samostanska crkva Uznesenja Bl. Dj. Marije iz XV. st. u tursko doba bila je katedrala makarskih biskupa. Danas je pinakoteka i dvorana za religiozne skupove i kulturne priredbe. Lijevo kapela s knjižnicom, dio zvonika i kupola nove crkve

2. Naziv samostana

Makarski je samostan od svoga početka do danas uvijek bio posvećen Blaženoj Djevici Mariji, pa je redovito nazivan *samostanom Svete Marije* ili Gospinim samostanom. Najstariji je njegov naziv zabilježen u turskom spisu 1508.: »*Crkva Svete Gospoje u selu Makarska*«.[28] Tako ga obično nazivaju turski izvori 16. i 17. st. Isto ga tako imenuju i kršćanski izvori, samo što nisu jedinstveni u označivanju Marijina otajstva: jedni ga zovu »Gospa od milosti«, drugi »Porođenja Marijina«, treći pak »Velike Gospe«.

Iako je makarski samostan uvijek bio i ostao Marijin samostan, u nekim vrelima, većinom iz pera stranih autora, katkada se naziva samostanom Sv. Petra, Sv. Vida i Sv. Franje zbog raznih razloga, a najviše zbog naročitog štovanja navedenih svetaca u samostanskoj crkvi.[29]

27. JURIŠIĆ, *KC*, 94; ferman sl. 56.
28. TM I—2 (Turcica, ASM).

III. Građevni razvitak samostana kroz stoljeća

Franjevački samostan u Makarskoj kroz svoju dugu povijest u raznim se vremenskim razdobljima neprestano gradio, odnosno nadograđivao, i to ponajviše horizontalno tako da danas predstavlja kompleksno arhitektonsko zdanje koje sačinjavaju: sedam krila, tri klaustra, dvije crkve i jedan zvonik. Uglavnom se stara zdanja nisu rušila, dok su se nova samo nadodavala tako da danas i nestručnjak može u različitim dijelovima samostana uočiti različite vremenske epohe.

Već je u prošlome stoljeću fra Gabro Puratić u spomenutim rukopisima prvi opisao različita »građevna doba« makarskog samostana,[30] a tek u naše dane pojavio se prvi stručni opis iz pera dra fra Anđelka Badurine.[31] Pri ovome opisu kritički ćemo se koristiti Puratićevim rukopisom, Badurininom studijom i vlastitim opažanjima.[32]

Cijelo raznovrsno zdanje makarskog samostana uvjetovano je položajem vremenski prvotnoga objekta — stare crkve. Od nje kao polazne točke samostan se kroz vjekove širio, ali uvijek južno od crkve, odnosno prema moru. Tim ćemo redom i ovdje pratiti njegovu arhitekturu. Što se tiče vremenskog okvira, osvrtat ćemo se samo na razdoblja mira pod raznim državama: Turskom, Venecijom, Austrijom i Jugoslavijom, dok ćemo ratna doba prikazati na drugome mjestu (među izvanjskim događajima).

1. Građevni razvitak samostana pod Turcima (1502.—1684.)

a) Razvitak samostana 1502.—1570.

Zahvaljujući arhivskim podacima, a u prvome redu suvremenim turskim dokumentima, koji se čuvaju u arhivu istoga samostana, te prvom likovnom prikazu grada Makarske i njegove najbliže okolice, koji je u bakrorezu izradio i 1572.[32] objavio mletački kartograf Gian Francesco Camocio, mi smo danas u stanju dati skoro detaljan opis vanjskog izgleda prvoga makarskog samostana i njegove crkve.

U spomenutom radu Badurina o staroj crkvi piše: »Sadašnja stara crkva u cjelini i u nekim detaljima pokazuje stilske karakteristike prijelaznog razdoblja iz gotike u renesansu (tlocrt, svodovi, okviri nekih prozora), te je slobodno možemo datirati u drugu polovinu 15. ili na početak 16. stoljeća.« Govoreći o samostanu nastavlja: »Sudeći po Camociovu bakrorezu iz 1572. godine u tom je

29. JURIŠIĆ, *KC*, 95.
30. Usp. gore b 18.
31. ANĐELKO BADURINA, *Samostanska arhitektura podbiokovskog područja*, Kačić, XVI/1984, 233—254.
32. Usp. objavljene radove: K. JURIŠIĆ, *KC*, 92—102, sl. 21, 22, 24; ISTI, *Crkve biokovsko-neretvanskog područja 16.—17. stoljeća*, Kačić, II/1969, 108—110, 145, 148—153; ISTI, *Lepantska pobjeda i Makarska krajina*, Adriatica maritima, Institut JAZU, Zadar, I/1974, 211—225; ISTI, *Iz makarske prošlosti*, Split 1984.
33. GIAN FRANCESCO CAMOCIO, *Isole famose, porti, fortezze e terre maritime sottoposte alla Serma Sigria di Venetia, ad altri Principi Christiani et al Sigr. Turco nouomante poste in luce*, Venetia, 1575, sl. 13; JURIŠIĆ, *KC*, predlist, 1—2.

razdoblju postojalo samo južno krilo samostana paralelno s crkvom, dok su na istoku i na zapadu na crtežu naznačeni samo zidovi. No, sudeći prema tehnici gradnje u prizemnim djelovima i nekim elementima arhitektonske plastike (okviri prozora) dade se zaključiti da je i zapadno krilo izgrađeno već početkom 16. stoljeća.«[34]

Stavljanjem zapadnog krila makarskog samostana početkom 16. st., koji nema Camociov bakrorez, otvara se pitanje vjerodostojnosti istoga bakroreza, koje je već 1914. postavio Kaer.[35] Već sam na temelju arheoloških dokaza 1969.g. pisao, da je Camociov bakrorez iz 1572. zaista autentičan i vjerodostojan. Kada je, naime, nakon potresa 1962. uprava samostana 1964. restaurirala staru crkvu, u prigodi dizanja žbuke s ponutrice crkve pronađena su dotada nepoznata originalna sva tri prozora, kako su prikazana na bakrorezu 1572.[36] To je bjelodani dokaz da je Camociov bakrorez zaista vjerodostojan, te nam danas pruža točan grafički prikaz crkve i samostana prije ciparskog rata (1570.—1573.).

Dakle, prema Camociovu crtežu crkva i samostan nalazili su se istočno od gradskih zidina i utvrda, koje je oko 1568. izradio arhitekt Hajrudin Mladi. Crkva je 1572. imala pročelje okrenuto prema istoku. Na pročelju su bila tri prozora smještena u obliku trokuta. Ispod njih su morala biti vrata, makar na slici nisu vidljiva. Znači, da tada nije bilo današnje apside, odnosno svetišta na istočnoj strani, jer je tu bio ulaz. Vjerojatno se makar plitka apsida tada nalazila na zapadnoj strani, suprotno od ulaza, te je na zapadnoj strani morao biti i glavni oltar. S time se slaže i Puratićeva tvrdnja o prvoj crkvi: »Ostala je sama uglobina crkovne zgrade, četiri zida i čemer.«[37]

Iznad pročelja na učelku bio je samo križ,[38] bez ikakva zvonika i bez zvona, koje u to doba turska vlast nije trpjela.

Na južnom zidu s morske strane crkva je u simetričnom rasporedu imala tri relativno velika prozora, koji su svršavali širokim oblim lukom.

Crkva je bila presvođena sadrenim slomljenim svodom. Unutarnje su velike plohe bile razdijeljene s dva para pilastara, koji se svršavaju arhivoltom u svodu. Krov je izvana bio pokriven najvjerojatnije kamenitim pločama po običaju onoga doba. Uz crkvu je već 1572. postojala presvođena sakristija.

Paralelno s crkvom s južne strane dizao se prvi poznati samostan. On se sastojao od samo jedne četvrtaste zgrade, koja je imala prizemlje i jedan kat. Krov je bio kao i na crkvi na dvije vode, ali vjerojatno drven. S južne strane su bila dva veća prozora, koja su gledala u vrt, a na istočnom pročelju jedan. Ulaz je u samostan vjerojatno bio od sjevera. Između crkve i samostana širilo se veće dvorište, zametak budućeg klaustra. Dvorište je od zapada bilo ograđeno visokim zidom, koji se na sjeverne strane naslanjao na crkvu, a s južne na samostan. S istočne su strane dvorište zaštićivali i zid i niska obrambena kula, koji su završavali nizom obrambenih zubaca. Vjerojatno se već u to doba nasred dvorišta nalazio bunar s vodom kišnicom.

Južno od samostana se prostirao vrt, ograđen s južne, istočne i zapadne strane visokim zidom, dok ga je sa sjeverne strane zaštićivala zgrada samostana. I vrtni su zidovi završavali nizom obrambenih zubaca tako da je cijelo samostansko zdanje bio utvrđen obrambeni sklop, kako je zahtijevalo tadašnje nesigurno vrijeme.

U samostanskom vrtu je 1572. g. bilo više raznovrsnih stabala i voćaka.[39]

Dakle, prvi poznati makarski samostan s crkvom bio je na istom današnjem mjestu, ali 1572. nalazio se izvan utvrda grada Makarske, na osamljenom mjestu, pa je stoga i sam morao biti utvrđen.

Međutim, u ciparskom ratu između Mlečana i Turaka, i to u razdoblju od 9. XII. 1572. pa do 7.III. 1573. makarski je samostan prvi put doživio svoju potpunu katastrofu: i crkva i samostan bili su opljačkani i srušeni.[40]

b) Razvitak samostana 1573.—1645.

Samostan je teško stradao i u ciparskom i u kandijskom ratu, ali u razdoblju mira od 1573.—1645. samostan se obnavljao i nadograđivao, te je — uza svu nesklonost vlastodržaca — toliko napredovao, da upravo iz toga doba potječe njegov najstariji i najskladniji arhitektonski dio, a to je donji dio staroga klaustra.

Obnavljanje samostana nakon ciparskog rata nije išlo ni tako brzo, ni tako lako, kako su to zamišljali naši povjesničari od Farlatija do Cvitanovića[41], kao da bi, naime, kroz jednu godinu samostan s crkvom bio srušen i odmah temeljito obnovljen. Sve se to zbivalo mnogo poslije 1573., i to sporo i teško.

Prije svega za vrijeme borbe za Makarsku zimi 1572/73. fratri su se morali povući iz svoga samostana, a kada je 7. ožujka 1573., bio sklopljen mir, u nj se kroz stanovito vrijeme nisu mogli ni vratiti, jer su i samostan i crkva bili u ruševinama.

Nakon tri mjeseca provincijal Bosne Srebrene fra Antun Matković u pismu od 8. lipnja 1573. upućuje žalbu na dužda, kako je njegova kršćanska vojska u prošlome ratu opljačkala i srušila makarski samostan, te moli vraćanje stvari i naknadu štete. Provincijal je čak bio prisiljen ići pred mletački senat u Veneciju, pa dužd tek 9. siječnja 1574. izdaje pitijsku naredbu, da se vrate odneseni predmeti, osobito koji su služili božanskom kultu, ako se nađu.[42]

Fratri su doskora bili prisiljeni vratiti se k svome porušenom samostanu, jer je prijetila opasnost, da ga po zakonu Selima II. iz 1567. o napuštenim samostanima i crkvama Turci jednostavno ne prodadu u korist države. A kada su se već vratili, najprije su nastojali skupiti pare i

34. BADURINA, *N. d.*, 245.

35. KAER, *N. d.*, 47, gdje ispod fotografije Camociova bakroreza stoji: »O autentičnosti i vjerodostojnosti nacrta i nadpisa (na njemu) progovorit ću u svoje vrieme.« Nije mi poznato, da je to Kaer uspio učiniti.

36. JURIŠIĆ, *Crkve*, Kačić, II/1969, 108—110.

37. Građa, 5.

38. Sudeći po obliku križa na Camociovu bakrorezu vjerojatno je to onaj isti križ, što je nekoć stao na zidu »šimatorija« ispred stare crkve do potresa 1962., a sada resi pročelje Instituta »Planina i more« kraj zvonika.

39. JURIŠIĆ, *Crkve*, Kačić, II/1969, 148—149; ISTI, *KC* 97.

40. Nepobitno je dokazano, da makarski samostan niti malo nije stradao u prvome tursko-mletačkom ratu 1537.—1540., kako su to bez temelja ustvrdili Farlati, a poslije njega svi drugi pisci (usp. JURIŠIĆ, *KC*, 96, b 601).

41. FARLATI, *N. d.*, IV, 1769, 192; LULICH, *N. d.*, 35—36; D. FABIANICH, *Storia dei Frati minori in Dalmazia e Bossina*, I, Zara 1863, 260—263; M. V. BATINIĆ, *Djelovanje franjevaca u Bosni i Hercegovini*, II, Zagreb 1883, 36—38; S. ZLATOVIĆ, *Franovci države Presvet. Odkupitelja i hrvatski puk u Dalmaciji*, Zagreb 1888, 37—38; KAER, *N. d.*, 33—34; K. BALIĆ, *Mroz Marijin perivoj*, Štovanje Bl. Djevice Marije u franj. Provinciji presv. Otkupitelja, Šibenik 1931, 26; JAKŠA RAVLIĆ, *Makarska i njeno primorje*, Split 1934, 113 (ćiril.); C. CVITANOVIĆ, *Stara franjevačka crkva u Makarskoj*, Hrvatski glasnik, III/30. ožujka 1940, 75, 9.

42. JURIŠIĆ, *Lepantska pobjeda*, 211—225, posebno 221—224.

uz mnogo truda od valstodržaca tražiti potrebne dozvole za obnovu.

Na temelju dozvole, koju im je 1576. (tri godine poslije rata) izdao imotski kadija Halil Huseinov, fratri su izvršili samo privremeni popravak samostana. Tek su 1581. i 1584. mogli pristupiti temeljitoj obnovi samostana i crkve. U toj najvećoj nevolji u povijesti makarskog samostana fratrima je novcem pritekao u pomoć Martin Ljubičić, trgovac iz Olova, pa su makarski fratri 1581.—1587. obnovili crkvu i sagradili novi samostan vjerojatno na ovaj način: obnovili su staro južno krilo iz 1518. te su tada sagradili novo zapadno krilo s prizemnom konobom na ćemer i nad njom pet šćemerenih sobica, ujedno podigli i istočno krilo tako da se između crkve i triju zgrada stvorio prvi klaustar. Ipak, uza svu pomoć sa strane i tolika višegodišnja nastojanja, njegov je krov i dalje bio drven, pa je tek 1599. zamijenjen trajnim kamenitim svodom, kada su makarski fratri od imotskog kadije Hasana Hadžilisičića dobili hudžet, »da se ima crkva na Makarskoj sva zbotit«, tj. prekriti kamenom.[43]

Pretpostavljam, da su tek na temelju toga važnog hudžeta iz 1599. fratri svojoj crkvi nadogradili današnju apsidu davši joj slomljeni gotički svod od kamena — u skladu sa stilom srednjovjekovne lađe. Ujedno su početkom 17. st. uspjeli na crkvu postaviti jedno zvono, a 1605. dobili su dozvolu i za drugo. Zvona su bila postavljena na mali zvonik na preslicu, koji se nalazio na istočnoj strani crkve, odakle su ga 1625. premjestili na zapadnu stranu. Tom je prigodom crkva izvana dobila novo zapadno pročelje, a iznutra kor i nove »figure« za dva oltara: Gospin i Sv. Mihovila, te Sudnji dan nad korom.[44]

U prvim desetljećima 17. st. u samostanskom klaustru fratri su počeli graditi trijemove s lukovima, koji su 1631. bili još u gradnji. Te, naime, godine imotski kadija Abdulvasi izdaje muraselu, da se može dovršiti svod samostanskog trijema.[45]

Tada je ulaz u samostan i u crkvu bio sa zapadne strane, ali su vrata bila niska i tijesna, da obijesni Turci ne bi mogli ulaziti na konju. Prvi se put tijesna vrata na makarskom samostanu spominju 1623. Fratri su ih raširili tek 17. ožujka 1689, tj. šetnaest godina poslije oslobođenja od Turaka, kada su bili sasvim sigurni, da se Turci više nikada neće vratiti.[46]

Uz gotovo nemoguće uvjete života pod turskim zulumom bilo je i razdoblja primirja i mira. Fratri su takva vremena koristili za značajne pothvate. Tako je oko 1630. godine sagrađen »stari kloštar«, koji danas dobrim dijelom služi izlošcima Malakološkoga muzeja

Ovdje se postavlja pitanje vremena gradnje stare blagovaonice i »staroga novicijata«. To je ono novo, četvrto krilo samostana, što je dodato već postojećem zapadnom krilu južno od crkve s time, da je ispod razine zemlje postavljen pod nove blagovaonice s debelim zidovima, koji su pokriveni snažnim ćemerom, a iznad toga podignuto je bilo na dvije strane desetak sobica, koje su bile odijeljene hodnikom, što je sačinjavalo »stari novicijat«. Puratić tvrdi, da je to sve sagrađeno 1600.g.[47] oslanjajući se na tvrdnju nepoznatog autora u Liber archivialis: »Samostan je bio proširen velikim krilom prema jugu, tj. prema moru već godine 1600.«[48] Badurina, pak, s više vjerojatnosti taj dio datira 1685. u vrijeme neposredno nakon oslobođenja od Turaka.[49]

U svakome su slučaju makarski franjevci u tom istom razdoblju 1573.—1645. bili prisiljeni oko samostana podići i druge, u prvome redu gospodarske zgrade, kao i dvije musafirhane, tj. kuće za putnike, od kojih se jedna spominje već 1613, dok se 1637. zna za dvije »kuće gostinje«.[50] Samostan je tada imao i mlinicu na potoku Vrutku[51] i jednu kuću »kod mosta«.[52]

Zbog Turaka, koji su, poslije poraza kod Lepanta (1571.) i Siska (1593.) upali u defenzivu i ostali bez prihoda od pljačke, od početka 17. st. postali sve nasrtljiviji, samostan je — prema svjedočanstvu općega pohoditelja fra Pavla Rovinjanina — 1640.g. imao dvije konobe, dvije kuhinje i dvije blagovaonice, jedne za fratre, a druge za nasrtljive goste.[53]

Makarski je samostan kandijski rat dočekao potpuno obnovljen iznutra i izvana, te toliko proširen, da je za grad Makarsku i okolicu bio snažno duhovno središte, u kojemu je, prema svjedočanstvu istoga Rovinjanina, 1640. živjelo: deset svećenika, po tri brata laika i klerika, četiri dječaka na nauku i pet slugu.[54]

c) Obnova samostana poslije kandijskog rata 1669.—1684.

Kao što je samostan stradao u kraćem ciparskom ratu, tako je također stradao i u dugotrajnom kandijskom ratu. Budući da je početkom rata 1646. u MP dignut ustanak i proglašeno priključenje Mletačkoj republici, fratri su i narod iz nezaštićenog Primorja pred turskom osvetom doskora morali bježati na otoke. Turci su doista provalili u Primorje i osvetili se po tursku. Tom su prigodom spalili makarski samostan i crkvu. Ne zna se točno vrijeme, kada se to zbilo. Vjerojatno već 1647. ili kako kasnija vrela tvrde 1654.[55]

43. ISTI, *KC*, 96—97. — Usp. Turski spisi, TZ 91 (stara sign. M. 9), Arh. sam. Zaostrog.
44. Codex E, 16, ASM; JURIŠIĆ, *KC*, 98—100. Sve tri stare »figure« danas više ne postoje.
45. JURIŠIĆ, *KC*, b 625.
46. *N. d.*, 100 (b 634); 259—260.
47. GRADA, 7.
48. U latinskom izvorniku: »Conventus ampliatus fuit quoad magnum tractum ad meridiem, mare versus, adhuc anno 1600« (Liber archivialis Provinciae, Makarska, ASM, 276 (dalje LAPM).
49. BADURINA, *N. d.*, 245, 247.
50. Codex E, 9, ASM.
51. Na Camociovu bakrorezu vidi se pet nacrtanih mlinica (*N. d.*, 13); JURIŠIĆ, *KC*, predlist, 3.
52. *N. d.*, b 636.
53. S. ZLATOVIĆ, *Izvještaj o Bosni god. 1640 o. Pavla iz Rovinja*, Starine, XXIII/1890, 19 s b l; JURIŠIĆ, *KC*, 100.
54. ZLATOVIĆ, *Izvještaj*, 19. Usp. točnije podatke: JURIŠIĆ, *KC*, 129, b 831.
55. LAPM, 276.

Prema arhivskim bilješkama Turci su tada među ostalim ognjem spalili »gornju jisbu, i kuinju, i salvarobu, i celu«, te »kuću kod mosta«.[56]

Nakon 25 godina rata konačno je 6. rujna 1669. došlo do mira, po kome je Turska zadržala Kandiju, a Mlečani Klis, dok je Makarsko primorje s Poljicima opet potpalo pod Turke, pa se turski emin vratio u Makarsku. Granica je povučena nakon dvije godine *linea Nani*. Tada je fra Pavao Šilobadović dana 24. studenoga 1671. razočarano zabilježio: »Kako dužd pusti Primorje caru, a budući se zakleo zakletvom, da ga neće pustiti nikada, i budući odnio misal na čem se kleo, to mi ostasmo kao riba na osekli. I to ti uzdanje u svakomu!«[57]

Makarski franjevci, iako razočarani ishodom rata, nisu izgubili volju za život, nego su se dali na obnovu. Temeljitija je obnova samostana počela koncem 1671, kada su fratri po naređenju turskih vlasti morali srušiti kulu spojenu s crkvom, koju su bili podigli radi obrane za vrijeme rata.

Tadašnji gvardijani: Nimičić, Šarić i Ribarević temeljito su obnovili crkvu i samostan, te ih snabdjeli novim namještajem. Iznova su sagradili kuću uz crkvu, sobe i spavalište. Na ostatak kuće, što su je morali porušiti, stavili su novi krov. Godine 1682. popravili su kuhinju i još neke sobe.

biti veoma »lipo« za čovjeka, koji je cijelu svoju mladost proveo u strahotama kandijskog rata, kao što je to bio pisac-gvardijan fra Šimun Ribarović.[58]

Kada je 1683. izaslanik bosanskog valije Ahmed-aga došao u Makarsku radi službenog pregleda samostana i crkve, nije mogao ustanoviti da su franjevci išta novo sagradili, što bi se protivilo šerijatu, ali je vidio samostan i crkvu obnovljene i ljepše negoli su ikada bili.[59]

Nakon velike kršćanske pobjede kod Beča 12. rujna 1683. stali su se oslobađati i Slavonija i Dalmacija tako da su Turci — kako je to zabilježio Šilobadović — 13. siječnja 1684. zauvijek napustili Makarsku.[60]

2. Građevni razvitak samostana pod Mlečanima (1684.—1797.)

Oslobođenje od Turaka donijelo je Makarskoj i Primorju pod mletačkom vladom samo vjersku slobodu, dok je ekonomsko i kulturno stanje pod Mlečanima bilo uvijek jadno. Tako, npr., kroz 113 godina svoje vladavine Mlečani su u Makarskoj od javnih spomenika sagradili nasred grada samo katedralu sv. Marka i česmu.[61]

Kroz to isto vrijeme makarski franjevci podigli su pet objekata: kapelu sv. Ante s knjižnicom, gornji dio klaustra, zvonik, istočno krilo samostana i križni put oko sa-

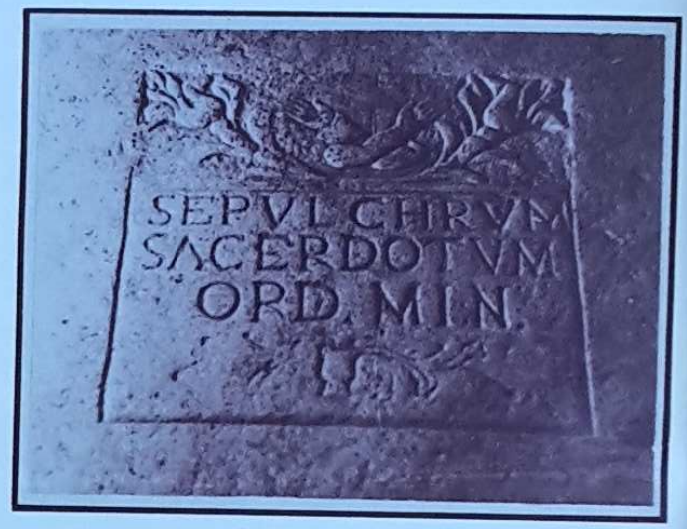

U samostanskoj ckrvi što bliže Božjem žrtveniku željeli su biti pokopani: biskupi, fratri, plemići, građani i pučani. Martin Pavlović svoj nadgrobni natpis ureza 1674. god. hrvatskim, a fratri latinskim jezikom

U crkvi, koja je već imala tri oltara, napravili su novi kor, u svetištu postavili novu ogradu i napravili južna vrata, što vode iz lađe u klaustar. Crkva je tada dobila također nov vrijedan namještaj, od kojega se posebno ističu dvije do danas sačuvane velike uljene slike *Uznesenje Marijino*, poliptih nizozemskog majstora Pietera Costera iz Venecije (1680.) i *Sudnji dan* mletačkog slikara Antonija Molinarija (oko 1680.).

Sastavljač imovnika samostanske crkve ovako je opisao novi namještaj: »U sakreštiji učinismo banke iznova lipe . . . Pribavismo dva kaleža srebarna lipa, . . . paramentu crnu lipu, . . . na tabernakuo padiljon raza carvenoga lip, . . . 3 ručnika na tri otara carljena lipa velika, . . . jedan tunban na Gospu veliki lip . . .« Doista, sve je to moralo

mostana. Neki su od tih objekata i danas najznačajniji dio cjelokupnog samostanskog zdanja.

Prije svega fratri su bili prisiljeni dotjerati vlastiti krov nad glavom. Stoga su uredili stambeni prostor u samostanu, a osobito južno krilo klaustra, gdje je u 19. stoljeću bila glavna »sala«, na čijem je prozorskom pragu bila uklesana godina gradnje 1689.[62]

Nakon što su povećali samostan, fratri su odlučili povećati i crkvu, jer se ta jedina crkva u gradu pokazala pretijesnom. A budući da se nije mogla ni proširiti, ni produljiti, to su na njezinoj svjeroistočnoj strani 1694.g.

56. JURIŠIĆ, *KC*, 100, b 636.

57. P. ŠILOBADOVIĆ, *Libretin*, rukopis Codex E, 88, ASM; S. ZLATOVIĆ, *Kronaka o. Pavla Šilobađovića o četovanju u Primorju (1662.—86.)*, Starine, XXI/1889, 108; JURIŠIĆ, *KC*, 23.

58. JURIŠIĆ, *KC*, 101, b 648.

59. *N. d.*, 102.

60. *N. d.*, 24.

61. KAER, *N. d.*, 28—29; C. FISKOVIĆ, *Spomenici grada Makarske*, Makarski zbornik, 1970, 254—256; K. JURIŠIĆ, *Tko bude prao rublje platit će šest lira globe*, Makarska rivijera, III/1976, 52, 9.

62. Grada, 10. — Više nema praga ni sale.

nadogradili kapelu sv. Ante, koju su pokrili bačvastim svodom. Nakon desetak godina kapelu su ukrasili raskošno izrezbarenim kamenitim oltarom, koji se gradio 1704—1705.[63] Vjerojatno je u isto doba izgrađena propovjedaonica. Čini se, da su i oltar i propovjedaonica rad jedne iste klesarske radionice, koja je u doba punoga baroka još uvijek izradivala renesansne motive.

Početkom 18. st. franjevci su odlučili popraviti i dovršiti trijemove u klaustru. Duša je toga rada bio ekspro-vincijal fra Frane Budalić († 1717.), koji je 27. ožujka 1703. s majstorom Martinom Sinkovićem sklopio ugovor o gradnji terase iznad trijemova kroz vrijeme od četiri mjeseca. Majstor je izradu i postavljanje četrnaest kamenitih stupova pogodio za 280 lira i 15 reala, osim nadnica i hrane.[64] Tako je klaustar s donjim dijelom trijemova, koji imaju petnaest rustičnih arkada iz 17. st. i gornjim dijelom s četrnaest stupova, koji drže jednostrešni krov, 1703. postao skladna cjelina »stroge ljepote«, koja je ugodna i oku 20. stoljeća.

Uz obnovljeni samostan i nešto proširenu crkvu franjevci su početkom 18. st. odlučili uz skromnu crkvu

U kapeli sv. Ante na drvenom predoltarniku Svećeva oltara stari majstor ostavi vjernu sliku izgleda crkve i zvonika iz 1717. godine

Današnji izgled pročelja staroga samostana i crkve sa zvonikom. U pozadini kupola nove crkve

63. *N. d.*, 11.

64. FRANO GLAVINA, *Gradnja dvorišnog trijema franjevačkog samostana u Makarskoj*, P r i l o z i za povijest umjetnosti u Dalmaciji, XIX/1972, 117—125

podići i velebni zvonik, taj »najveći makarski spomenik, čija veličina i raskošna profilacija očituje značajnu ulogu i snalažljivost franjevaca u ovom kraju« — piše akademik Cvito Fisković.[65]

Prema arhivskim vrelima gradnja zvonika počela je sredinom 1712. i dovršena sredinom 1715. Ne zna se točno autor nacrta, ali se zna da su na njemu radila dva protomajstora: Andrija Ruspini i Vincenzo Panigo, uz koje se spominju i drugi manje poznati majstori: Franjo, Ivan Krstitelj, Paško i ostali.

Zvonik se počeo zidati za gvardijana fra Frane Borojevića 23. svibnja 1712.[66] Uz Borojevića je u gradnji sudjelovao i spomenuti fra Frane Budalić, kome Zlatović pripisuje zapravo sve što je u to doba u Makarskoj sagrađeno.[67]

Kamen za gradnju zvonika dobavljao se s Korčule. Međutim, jaka oluja 7. ožujka 1718. srušila je zvonik »lipo do svoda sa svi(m) parvim ordinom«, kako svjedoči Gojak u svom Dnevniku. Zvonik je 1721.—1722. popravio i dao mu konačni oblik spomenuti protomajstor Panigo.[68]

Na podnožju je zvonika uklesana godina 1646. kao da bi tada bila započeta njegova gradnja. Međutim, iz arhivskih se bilježaka znade, da je tu godinu naknadno dao uklesati neki fratar, koji je u arhivu našao, da je 1646. na samostanskoj crkvi napravljen zvonik, pa misleći da se ta godina odnosi na zvonik iz 1715., a ne na preslicu iz 1646, dao je uklesati spomenutu godinu.[69] Ta je pogrešno

Na šibenskoj katedrali i nakon pola tisućljeća još se koči 71 glava Jurja Dalmatinca, a na makarskom zvoniku u samo dva i pol stoljeća zub vremena uništi 13, a ostadoše još samo tri . . .

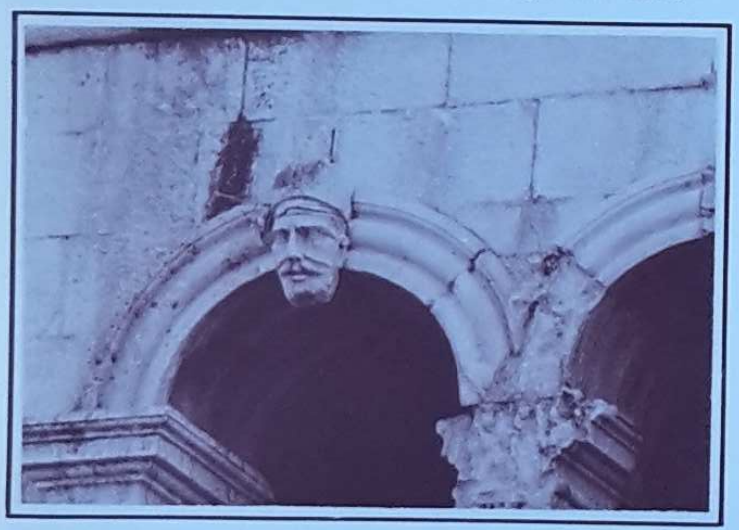

Jedan od prozora na zvoniku, koji je omogućavao prodor svjetla i zraka. Oblikom i obradom doprinio je ljepoti zdanja

uklesana godina zavela u bludnju ne samo starije pisce,[70] nego i stručnjake našega doba.[71]

Najveći makarski spomenik, franjevački barokni zvonik Fisković opisuje ovako: »Od podanka do vrha je jedinstven. Prizemlje je ukošeno i rašireno, a zatim se postepeno lagano suzuje dijeleći se još po romaničkom običaju na katove i završavajući piramidom. Donja dva kata imaju okrugle rešetkaste prozorčiće i obrubljena su izmjenično poredanim bunjatom, dok su dva gornja rastvorena biforama čiji je profilirani okvir okićen reljefnim cvjetovima po sredini i na krajevima, a sred luka strši ljudska glava, uobičajena kao klin na lukovima prozora, balkona, zvonika i loža dalmatinskog baroknog graditeljstva . . . Ista profilacija katova koja nešto stanjena rubi i završnu atiku povezuje zvonik u cjelinu. Ogradice otvora su vjerojatno iz kasnijeg vremena.«[72]

Zvonik su 1881. popravljali splitski majstori: Vicko Šegvić, Vjekoslav Šore i Josip Markovina. Tada mu je postavljen i gromobran.[73] Prema Kaeru zvonik je visok 36 m, a prema drugima samo 30,74, te s križem i gromobranom još 3 m. Danas je jako trošan i potreban mu je hitan popravak.

65. FISKOVIĆ, *Spomenici*, 246.

66. FRA NIKOLA GOJAK piše: »23 maggio 1712. Počeše zidati kampaneo blažene Gospe od Makarske u vrime p. o. fra Franceška Boroevića gvardiana od istoga manastira kome Bog dopusti svaka dobra« (Dnevnik, 23, ASM); FISKOVIĆ, *N. d.*, 247.

67. ZLATOVIĆ, *Franovci*, 184.

68. FISKOVIĆ, *N. d.*, 247.

69. O tome pitanju piše Puratić: »Zvonik. Na sadašnjem godina 1646. Kazivao mi je pok. fra Augustin Gojak († 1878. u Zaostrogu, m. o.) da je niki stari otac našao u Arkivu zabiliženo pod tom godinom: ‚1646. sagradi zvonik za zvona p. o. fra Pavao Kunić i prenačini veliko zvono' pa on pomislio, da je to ovi zvonik, te činio ukresati tu godinu. Nije on znao, da pod turskom vladom jedva 1622 bilo dopušteno zvonit, pak 1646 bit će bili načinili na somiću crkovnom zvonik po seosku i namistili koje zvonce« (Građa, 15).

70. KAER, *N. d.*, 35; JURAJ ZANINI, *Makarska u prošlosti i sadašnjosti*, Mostar 1935, 45.

71. BADURINA, *N. d.*, 245. — Upozoravam na svjedočanstvo suvremenika fra Nikole Gojaka: »23. maggio 1712. Počeše zidati kampaneo« . . . (Dnevnik, 23; usp. gore b 66).

72. FISKOVIĆ, *N. d.*, 246—247. — Dok su druga dva makarska zvonika, Sv. Filipa i Sv. Marka (18. st.) građena u neoromaničkom stilu, dotle je franjevački zvonik barokni (saopćenje dra C. Fiskovića).

73. FISKOVIĆ, *N. d.*, 249.

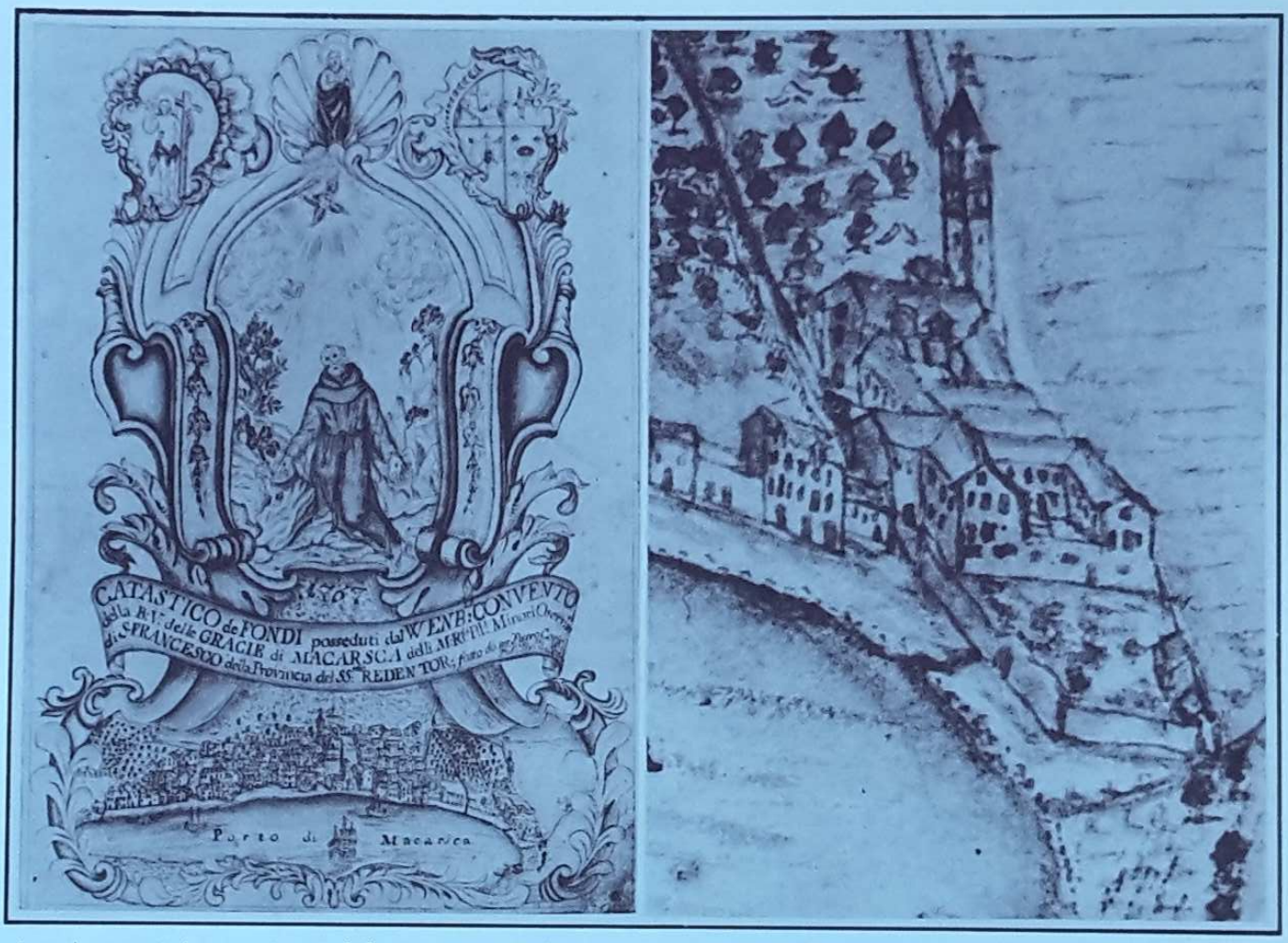

I zemlje u posjedu samostana trebalo je ne samo briljivo obradivati, nego i dokumentima osiguravati od bilo čijih presizanja. Naslovna stranica »katastika« s likom sv. o. Franje i crtežima grada i samostana (1767.) svjedoči o ukorijenjenosti fratara u gradu pod Biokovom. Detalj: crkva i samostan

Nakon što je 1715. sagraden zvonik, fra Frane Budalić je nad kapelom sv. Ante u istim dimenzijama podigao jednu sobu sa samostansku knjižnicu (22 m²),[74] koja je ujedno služila i za prolaz iz kora u zvonik. U tu je svrhu sa sjeverne strane crkve podigao dva luka, koji drže viseći hodnik i tako postigao dvije svrhe: stvorio prolaz u zvonik i ujedno staroj crkvi s teškim kamenitim svodom dao jaču stabilnost.

U drugoj polovici 18. st. franjevci su uvelike povećali samostan tako da su na jugoistočnoj strani, a paralelno sa zapadnim krilom, sagradili novo krilo na jedan kat, i tu 1762. samostanu dali današnji ulaz, koji su ukrasili kamenitim baroknim portalom, na čijem je nadvratniku uklesan ovaj latinski natpis:

DOMUM, PORTAM, ET TUMULUM, PATER FRANCISCE, VISITA,
ET HEVAE PROLEM MISERAM A SOMNO MORTIS EXCITA.
AN. DOM. 1762

To je posljednja kitica himna na nekadašnjoj prvoj večernji svetkovine sv. Franje Asiškog »Proles de coelo prodiit«[75], koji je u čast sveca spjevao papa Grgur IX (†1241.), kada ga je 1228. kanonizirao.

Novo se istočno veliko krilo gradilo za vrijeme gvardijanstva fra Ante Puharića (1760.—1763). Čudno je, da tu veliku zgradu fra Nikola Gojak u svome Dnevniku uopće ne spominje.[76]

Sa sjeverne strane crkve fratri su podigli *Križni put s kapelicama*. Između tih kapelica njih je pet ucrtano u Corirov *»Samostanski katastik«* 1767. g.[77] Tragovi su tih kapelica bili sačuvani sve do našega doba. Danas je sačuvana još samo jedna, ali u ruševnom stanju.[78]

Makarski su franjevci, dakle, za vrijeme sterilne mletačke vladavine bili veoma aktivni, te su stoljeće nakon Turaka svoj samostan dvojstruko uvećali i ukrasili ga velebnim zvonikom.

74. JURIŠIC, *KC*, 173—174.

75. Usp. *Breviarium Romano-Seraphicum*, Romae 1962, 735*. — Isti je natpis uklesan 1724. nad vratima samostana sv. Lovre u Šibeniku i na Visovcu, na što su me upozorili : dr. fra Petar Bezina i fra Ivan Čupić iz Šibenika, te fra Jakov Udovičić s Visovca. — Natpis je u stihu preveo fra Stanko Petrov (†1963.) ovako:

»I dom i vrata i grob nam,
O Franjo Oče pohađaj!
I Eve porod nevoljni
Od smrtnog sna oslobađaj.«

Usp. JOSIP SOLDO, *Samostan sv. Lovre u Šibeniku*, Kačić I/1967, 19, b 57.

76. Puratić piše: »Dosta budi, da Gojak i ne spominje veliku zgradju (koja se je gradila baš kad je on svoj dnevnik pisao), što je znamenito povećalo manastir god. 1762.« (Gradja, 13).

77. PIETRO CORIR, *Catastico dei fondi posseduti dal Wenble Convento della B.V. delle Gracie de Macarsca . . .*, 1767, 7 (KE—236, ASM).

78. GLAVINA, *N.d.*, 121—122.— Ostaci zadnje kapelice nalaze se u sklopu Instituta »Planina i more«, između njega i »Doma zdravlja«.

3. Građevni razvitak samostana za austrijske vladavine (1813.—1918.)

Kroz nešto više od jednoga stoljeća druge austrijske vladavine u Dalmaciji franjevci su stvorili planove: za potrebe samostana još više povećati stambeni prostor, a za potrebe vjernika sagraditi novu veću crkvu. Kroz navedeno su vrijeme zaista uspjeli sagraditi dvije nove velike stambene zgrade, a novoj crkvi su samo uspjeli iskopati temelje.

Neposredno nakon napoleonskih ratova i nakon kuge 1815. i gladi, što su zavladali u Makarskom primorju, razumljivo je, da se za dugo vremena u samostanu nisu mogli poduzimati nikakvi veći radovi. Prema Puratiću tek su oko 1835. unutar samostana izvedeni neki manji radovi.[79]

U 19. st. fratri su nešto i srušili. Tako je gvardijan fra Ivan Glibota 1864. srušio »kućetinu«, koja je bila na istočnoj strani samostana.[80]

Veći je pothvat poduzeo gvardijan fra Mate Gnječ (1883.—1886.), kada je 1886. g. sagradio novo južno krilo samostana, kojim je spojio zapadno s istočnim te na taj način stvorio drugi, veći samostanski klaustar. Novo je krilo bilo podignuto u razini istočnoga krila na jedan kat. U prizemlju je otvorena nova blagovaonica i u sredini pločnika urezana godina 1886.[81]

Višegodišnji gvardijan fra Ante Alač (1896.—1907.) poduzeo je sve mjere, da sagradi veću samostansku crkvu. U tu je svrhu arhitektu Ćirilu Ivekoviću (†1933.) povjerio izraditi nacrt trobrodne bazilike, osigurao novac, nabavio dio kamenja i 1907.g. jugoistočno od samostana počeo kopati temelje, kada ga je uprava Provincije premjestila u Zaostrog i zabranila daljni rad.[82]

Starješinstvo je tada spriječilo gradnju nove crkve, jer je smatralo, da je potrebnije sagraditi novi prostor za provincijsku bogosloviju, koja je trebala sjediniti bogosloviju iz Šibenika s bogoslovijom u Makarskoj. Uprava je Provincije vođenje radova povjerila fra Anti Giliću (1850.—1942.). Novu zgradu na dva kata Gilić je sagradio kroz samu godinu dana (1909.—1910.) Tako se 1911. u nju smjestila cijela bogoslovska škola.[83] Poslije drugoga svjetskog rata zgrada je nacionalizirana.[84]

4. Građevni razvitak samostana između dva svjetska rata (1918.—1941.)

Makarski su franjevci zalaganjem cijele Provincije uspjeli u svome samostanu još jednom povećati stambeni prostor i konačno sagraditi novu crkvu.

Definitorij je pod upravom fra Petra Grabića (1882.—1963.) na sastanku 29. ožujka 1927. odlučio u Makarskoj sagraditi novu crkvu, a na sastanku 9. kolovoza iste godine i starome samostanu sagraditi drugi kat.

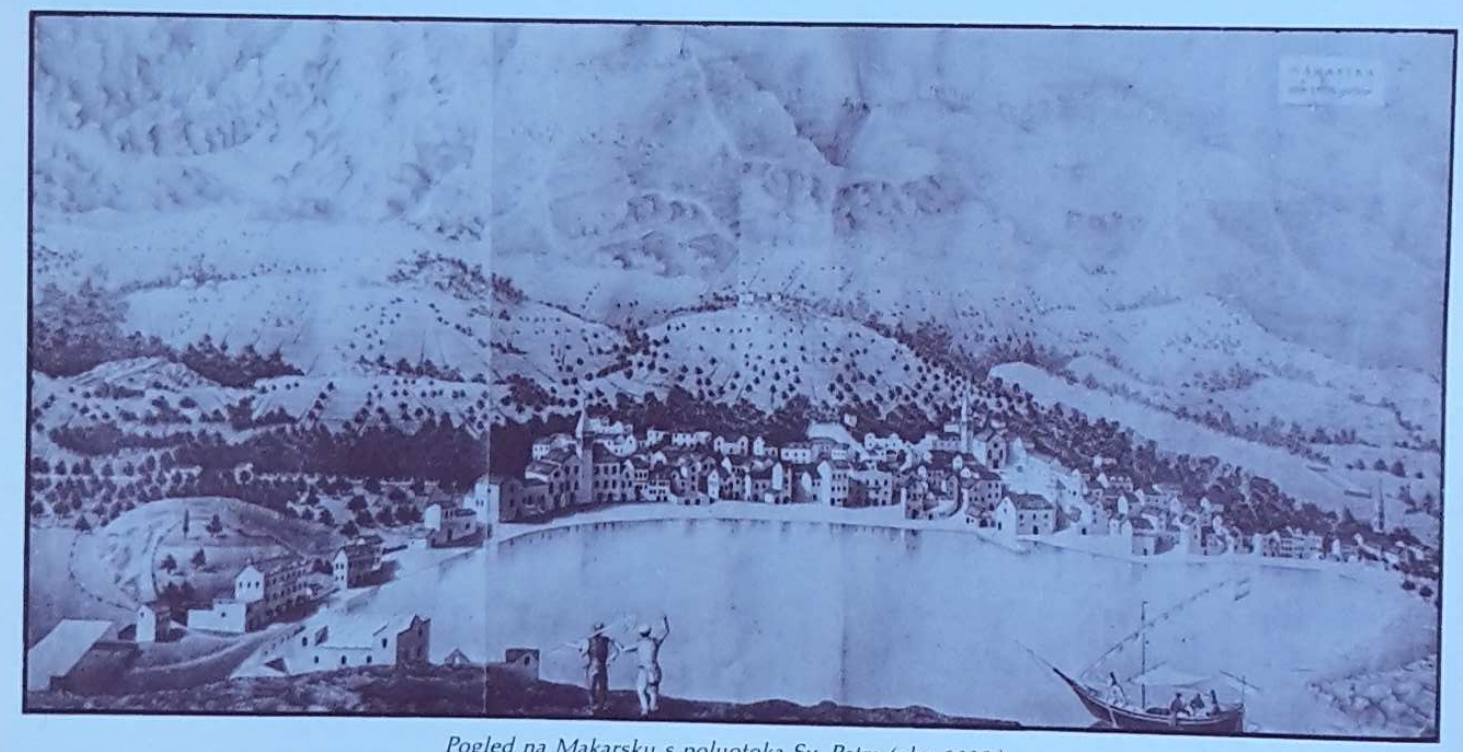

Pogled na Makarsku s poluotoka Sv. Petra (oko 1830.)

79. Gradja, 11—12.

80. Puratić na dva mjesta piše o povećoj zgradi, zvanoj »Kućetina«, za koju se govorilo, da je u njoj stanovao biskup, a nalazila se »uz manastir od istoka« sve dok je nije srušio gvardijan fra Ivan Glibota 1863.—64. (Gradja, 6, 12).

81. KAER, *N.d.*, 34; J.A. SOLDO, *Franj. provincija presv. Otkupitelja*, šematizam, Split 1979, 164. — Ploča je s urezanom godinom 1886. ostala na istome mjestu, ali je pokrivena novim plastičnim podom.

82. K. JURIŠIĆ, *Fra Ante Alač (1864—1931) i gradnja nove Gospine crkve 1907. u Makarskoj*. M a r i j a , XIX/1981, 7—9, 256—257.

83. KAER, *N.d.*, 87—88, gdje pisac pjeva pravi hvalospjev franjevcima i novoj zgradi. — Bogoslovi iz Zaostroga prešli su u Makarsku u novu zgradu 25. rujna 1911. i tako se ujedinila bogoslovija (Ljetopis zbora »Milovan«, I, 16, ASM).

84. U 19. st. između samostana i općine bilo je prijeporno pitanje vlasništva borova gajića između današnjega hotela »Osejava« i samostana. Konačno je sudskom odlukom gajić dosuđen samostanu, pa su ga fratri 1905. g. ogradili zidom. (Usp. Knjiga znamenitih događaja franj. manastira u Makarskoj, rukopis od 1905, 2, ASM, dalje KZD M). Nijemci su pri povlačenju 1944. zid srušili, a općina gajić nacionalizirala.

Glavni razlog povećanja stambenog i molitvenog prostora u Makarskoj bio je sporazum triju provincijala: splitskoga Grabića, mostarskog fra Dominika Mandića i dubrovačkog fra Mauricija Gugića, da se u Makarskoj otvori zajednička bogoslovija triju franjevačkih provincija.[85]

Budući da je stara crkva bila malena, a njezin kor s jednim prozorčićem neprikladan za veliku samostansku obitelj, najprije se pristupilo gradnji nove crkve. Nakon što je Ivekovićev nacrt iz 1907. kao teško izvediv bio odbačen, pod jesen 1929. novi nacrt povjeren je arhitektu Stjepanu Podhorskom (1875.—1945.), koji je kroz kratko vrijeme bio gotov s idejnim planom: crkva u starohrvatskom stilu — centralna građevina s kupolom. Prihvaćen je idejni projekt i zamoljen Podhorski da ga izradi u detaljima.[86]

Međuvremeno je arhitekt Josip Plečnik 15. svibnja 1930. došao u Makarsku, zanimao se za stari i novi nacrt, pregledao položaj i nakon stanovitog vremena iz Ljubljane gvardijanu fra Anti Cikojeviću ponudio svoj nacrt, koji bi odgovarao položaju i drevnosti makarskog samostana. Gvardijan je zahvalio Plečniku na dobrohotnosti, ali se ispričao da je već ugovoreno s Podhorskim i da su prethodni radovi već počeli.[87]

Tako je 2. lipnja 1930.g. počela gradnja nove crkve po nacrtu Podhorskoga na istočnom kraju samostana između staroga zvonika i glavnoga ulaza u samostan.[88] Kada su zidovi od domaćeg kamena bili podignuti 1 — 2 m, gradnja je 1931. na prijedlog provincijala Grabića bila privremeno prekinuta, da bi se poduzeli radovi na nadogradnji samostana.

Gradnja je ckrve nastavljena 28. veljača 1938. i kroz dvije godine dovršena. Radove je pod nadzorom ing. Podhorskoga izvodio majstor Srećko Antonić iz Crikvenice, a potreban bijeli kamen pribavljao je poduzetnik Mirko Baturić iz Pučišća na Braču.[89] Crkva je predata bogoslužju svečanim posvećenjem, koje je obavljeno na »Mali Usrks« 31. ožujka 1940.

Stručna je kritika novu crkvu (31,19 × 22,10 m) ocijenila kao najuspjeliju arhitektonsku građevinu prof. Podhorskoga i jedan od najznačajnijih religioznih objekata toga doba u Južnoj Hrvatskoj.[90]

Kada je crkva bila dovršena, izvođač je dobio visoke pohvale. Danas znamo da ih nije zaslužio, jer je krov crkve nestručno izveden, pa od 1940. g. do danas — uza sve stalne popravke — crkva neprestano prokišnjava. To je razlog da je njezina unutrašnjost ostala još uvijek neoslikana.

Međuvremeno je počela i nadogradnja staroga samostana tako da je istočnom krilu iz 1762. i južnom iz 1886. nadograđen drugi kat u razini krova nove bogoslovije iz 1911. U prizemlju istočnoga krila 1933. g. smještena je samostanska knjižnica, kako stoji uklesano u nadvratniku »BIBLIOTEKA A.D. 1933«. Nasuprot knjižnice napravljena je čekaonica s uklesanom franjevačkom lozinkom nad vratima »MIR I DOBRO«. Po naređenju provincijala fra Stanka Petrova (1887.—1963.) 1936. nadograđeno je i zapadno krilo iz 1685. nad starom blagovaonicom. Radovi su bili završeni 1937.[91] Tako je samostan s novim ogradnim zidom 1940. dobio konačni današnji izgled. Franjevački samostan u Makarskoj sa svojom bogoslovijom jedan je od većih samostana u hrvatskim krajevima, te je ujedno najstarija i najbrojnija obitelj pod Biokovom.[92]

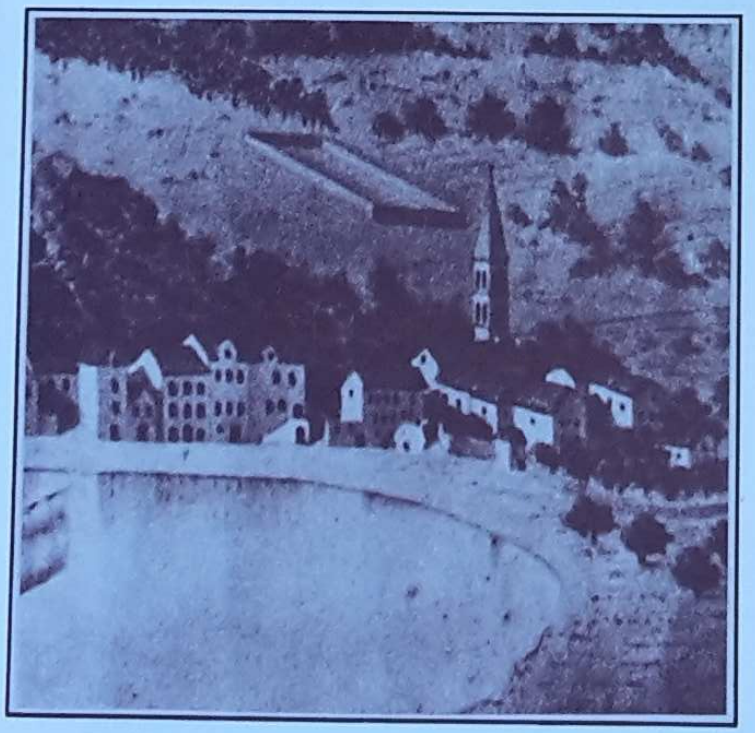

Detalj iste slike: Marineta, crkva i samostan

85. I. VUGDELIJA, *Gradnja crkve i samostana u Makarskoj*, In memoriam — Fra Petar Grabić 1882—1963, Split 1964, 68—69.
86. KZD M, 432—434.
87. *N.d.*, 440. — Tu se također tvrdi, kako se fra Ante Gnječ, župnik Pasičine, obratio Plečniku za nacrt nove crkve u njegovoj župi. Plečnik mu je poslao nacrt, koji je bio odredio za novu makarsku crkvu.
88. KZD M, 432—434.
89. *N.d.*, 493.
90. Između članaka o novoj crkvi posebno se ističe članak: NEDJELKO SUBOTIĆ, *Nova franjevačka bazilika u Makarskoj*, Valovi svietla i sjene, Studije i članci, MH, Zagreb 1944, 73—79.
91. KZD M, 492.
92. Makarski samostan sa 106 soba 1940. g. smatrali su najvećim samostanom u državi. (Usp. DOMINIK ŠULENTA, *Posveta nove franjevačke crkve u Makarskoj*, Gospa Sinjska, XIX/1940, 5, 115).

IV. Izvanjski događaji i samostan

Nakon što smo vidjeli građevni razvitak samostana kroz stoljeća, prikazat ćemo važnije vanjske događaje, odnosno ocrtati izvanjsku povijest samostana kroz to vrijeme.

1. Turska okupacija i makarski franjevci

a) Turci i samostan

Činjenica je da su Turci bili stvarni okupatori i da je njihova višestoljetna invazija hrvatskih zemalja bila najveća tragedija u povijesti hrvatskog naroda. Stoga smo četiristogodišnje robovanje pod Turcima navikli gledati samo u crnome svjetlu.

Ipak, treba priznati, da je za vrijeme turske vladavine u našim krajevima uza sve sjene bilo i svjetlih trenutaka i pozitivnih pomaka. Osnutak i razvitak samostana u Makarskoj fratrima je omogućila i ondašnja turska vlast. Dakako, samo iz društveno-političkih razloga: dolazak franjevaca u čisto katolički kraj omogućio je obnovu porušenog grada Makarske i njegov stalni razvitak u prometnu luku i trgovačko središte, što je turskoj državi donosilo znatnu financijsku korist.

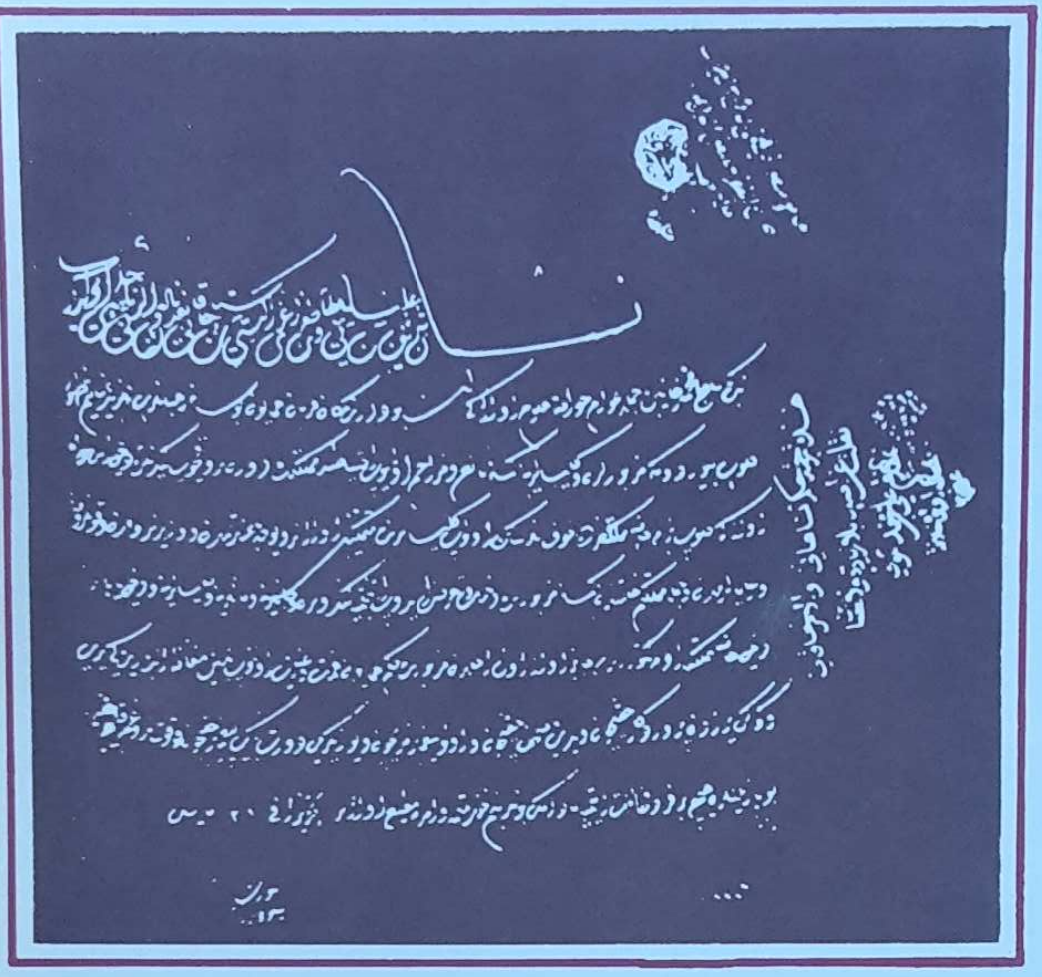

Ahdnama, »magna charta libertatis«, *što je Mehmed II. dade bl. fra Anđelu Zvizdoviću na Milodraževu polju 28. svibnja 1463. godine, kojom jamči slobodu franjevcima i njihovim vjernicima u svome carstvu. Od brojnih ovjerovljenih prijepisa dva (oko 1606.) se čuvaju u samostanskom arhivu u Makarskoj (a u Zaostrogu čak četiri!)*

Stoga je za vrijeme prvoga tursko-mletačkog rata (1537.—1540.) samostan ostao sasvim pošteđen od ratnog razaranja. Imamo izvornu izjavu iz 1543. da Turci franjevcima ovoga kraja od postanka pa dotada nisu ništa nažao učinili.[93]

Naprotiv, ciparski rat (1570.—1573.), koji je za Makarsku imao biti oslobodilački rat, za samostan je bio katastrofalan, jer je tada doživio najveću katastrofu u svojoj povijesti. A uzrok toj katastrofi bili su više Mlečani negoli Turci. Budući, naime, da je Makarska tada bila poprište rata, mletački je general Grimani »iz strateških razloga« izdao naređenje, da se samostan sruši do temelja. Pljačku i rušenje izvršili su Hvarani i Bračani, koji su u tome okršaju sudjelovali sa svoje dvije galije. A kada su kršćani opljačkali i srušili samostan, tek su onda Turci srušili i zapalili crkvu. Ta tragikomična okolnost, da su 1572/1573. kršćani neprijateljske države, a istoga naroda srušili katolički samostan u turskoj Makarskoj, nakon rata je dala veći poticaj Turcima, da budu blagonakloni prema obnovi samostana.[94]

Poslije potpunog uništenja turske mornarice 1571. kod Lepanta i teškoga poraza turske kopnene vojske 1593. kod Siska, Turska je država iz višestoljetne ofenzive bila prisiljena prijeći u defenzivu. Tako su prestali prihodi iz pljačke, na koju je turski vojnik nakon ratnih uspjeha uvijek imao pravo. Zbog toga su Turci osobito poslije 1600.g. tražili druge izvore prihoda, pa su izmišljali i raji nametali nezakonite namete. To je izazivalo otpor koliko kršćanske raje, toliko i franjevaca.[95]

U takvoj su, dakle, atmosferi makarski franjevci u doba mira 1621.g. digli bunu protiv turske vlasti. Turci su, naime, početkom navedene godine dvaput dolazili u Makarsku, da od raje naplate posebni porez, tzv. *vojnicu*. Tadašnji makarski gvardijan *fra Vicenco Stipančić*, rodom iz Omiških Poljica, zazvoni u zvona i sazove na zbor narod iz okolnih sela Makra, Kotišine i Velikog Brda, uze sablju u ruke i navali na carske izaslanike: Murteza-spahiju, Mehmed-ćehaju i nekog Ahmeda, rani ih, oduzme im stvari, novac i oružje, te ih zatvori u kulu. Ne zna se, da li su i kako turske vlasti zbog toga istupa kaznile gvardijana, ali su slijedeće godine fra Vicenca starješine premjestile za gvardijana u Visoko, da bude što dalje od očiju makarskih muslimana.[96]

Dugogodišnji kandijski rat (1645.—1669.) u Makarskoj je počeo tek slijedeće 1646.g. ustankom, koji su predvodili franjevci na čelu s tek imenovanim biskupom *fra Petrom Kačićem* (1605.—1660.). Taj biskup u to ratno vrijeme sve do smrti »bijaše on stožerom, okolo koga ovijaše se tada sudbina Primorja«.[97] U tome su ratu aktivno sudjelovali i drugi makarski franjevci. Tako je u osvajanju Zadvarja 23. veljače 1652. predvodnik kršćanske voj-

93. U fermanu sultana Sulejmana sandžak-bezima Hercegovine i Klisa, kadijama i eminima, od 21. VI. 1543. među ostalim stoji: »Sada su emini skelá na moju Portu poslali izvještaj u kome se kaže: Na skelama spomenutih sandžaka i drugim mjestima nalaze se neke crkve i dosada u zaštićenim zamljama cara, zaštitnika svijeta, nije redovnicima, koji se nalaze u tim zemljama i koji su domaći ljudi, kao ni njihovoj raji, nikakva šteta nanešena« (T Z 36, ASZ; JURIŠIĆ, *KC*, 96).

94. JURIŠIĆ, *KC*, 97—98; ISTI, *Lepantska pobjeda*, 211—225.

95. JURIŠIĆ, *KC*, 216—231.

96. SULEJMAN BAJRAKTAREVIĆ, *Jedan značajan turski dokumenat o pobuni u Makarskoj g. 1621.* Zbornik Hist. inst. JAZU, II. Zagreb 1959, 69—74; JURIŠIĆ, *KC*, 261.

97. ZLATOVIĆ, *Franovci*, 88.

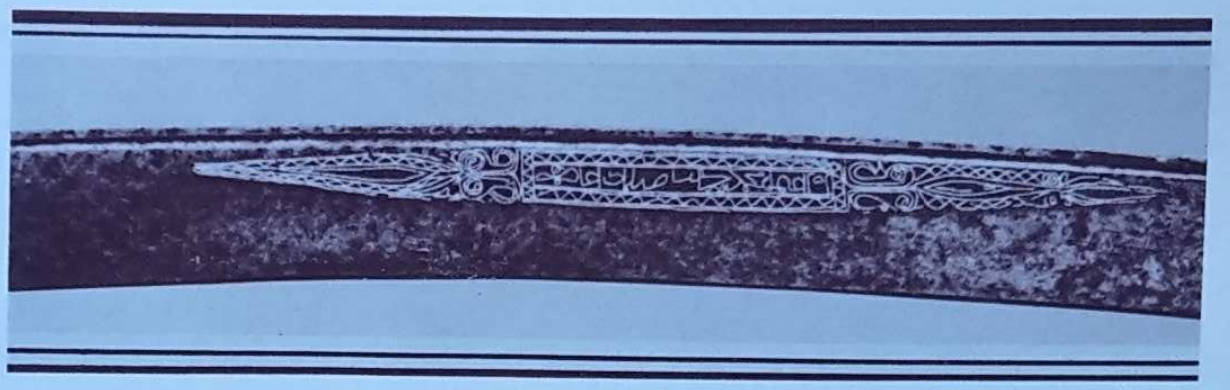

*Turski mač s natpisom: »**Rad Mehmedov — vlasnik Sulejman aga**« (XVIII. st.), svjedočanstvo vremena kada se brojilo »tko je koliko odsjekao glava . . .«*

ske bio *fra Stipan Lovreta*, o kome Kačić u *»Slidi pisma od vitezova primorskih«* pjeva:

Na glasu je i Lovreta fratar
od malena sela Kotišine,
jer u četu vazda odlazaše,
roblje hvata, glave odsicaše.

Kad Zadvarje naši osvojiše,
ispod grada Turke istiraše,
najprvi je na Turke udrio
i najprvi glavu odsikao.[98]

U istome su ratu franjevci osim paljenja samostana, o čemu smo već govorili, doživjeli i velikih žrtava. Već početkom rata 1645. Turci su ubili četvoricu makarskih franjevaca, koji su bili župnici Cetine: *fra Nikolu Rupicu, fra Ivana Barišića, fra Juru Jerkovića* i *fra Ivana Jakića* (Giacic?).[99]

Nije ostalo samo na tim žrtvama. U toku rata, koji je sve više bjesnio, Turci su oko 1654. u selu Kotišini na bijegu uhvatili *fra Stipana Prgometa* i odsjekli mu glavu. Isto su tako odsjekli glavu i mladome kleriku *fra Boni Brkljačiću*, kada su ga 24. travnja 1663. uhvatili u Baškom Polju, a druga četiri makarska fratra istom zgodom odveli u zarobljeništvo.[100]

Vidjeli smo kako su fratri bili duboko razočarani, kada su ih Mlečani nakon dvadeset i četiri godine kandijskog rata ponovno prepustili Turcima. Ali, bili su tim veseliji, kada su se nakon kršćanske pobjede kod Beča 12. rujna 1683. doskora zauvijek oslobodili Turaka, i to bez krvi i ognja. Bilo je to 13. siječnja 1684., kada je kršćanska vojska brodovljem doplovila pred Makarsku, da je konačno oslobodi. Ljetopisac je Šilobadović toga dana zabilježio: »Dodoše Kotarci na Makarsku da izvade jemina, jali ga ne daše Primorci, nego ga puste na viru. I tako učiniše: pustiše ga na viru i pođe na Vrgorac s mirom Alibeg Begzadić budući jeminom.«[101]

Zadnji makarski emin Alibeg Begzadić, rodom iz Bihaća, bio je veoma dobar čovjek, koji je nakon rata Makaranima učinio mnogo dobra, pa su Makarani njega i njegove ljude iz zahvalnosti mirno otpratili na tursko područje. Tako je na humani način završila 185-godišnja turska vladavina u Makarskom primorju.

Bez sumnje su u pozadini toga plemenitog čina bili fratri na čelu s gvardijanom fra Matom Juranovićem, koji, premda u ratu i sam borac protiv Turaka, na svršetku rata slobodno se vratio u zavičajni imotski samostan na otoku Prološkog blata na turskom području i tamo umro naravnom smrću 1711. godine.[102]

Još je veće bilo veselje, kada je kršćanska vojska 15. srpnja 1685. pod Zadvarjem porazila Turke i tako zauvijek osigurala ključ Primorja. Tada je Šilobadović zabilježio: »I bi veliko veselje u svemu Primorju i u svoj Dalmaciji, jere se oslobodiše od velika zla. Amen. Aleluja.«[103]

b) Obnova Makarske biskupije 1615. godine

Makarska je biskupija jedna od najstarijih biskupija u hrvatskim zemljama, jer je osnovana već u antičko doba 533.g. na pokrajinskom saboru u Saloni. Kasnije je u seobi naroda propala, pa je tek oko 1300.g. prvi put obnovljena radi suzbijanja patarenske hereze, koja je iz Bosne ugrozila i biokovsko-neretvansko područje. Međutim, provalom Turaka biskupija je opet zamrla tako da nakon stotinu godina ni učeniji makarski franjevci nisu uopće znali, da je Makarska nekoć imala svoga biskupa.

Konačno je Sveta Stolica dne 15. lipnja 1615., tj. stotinu i šesnaest godina nakon što su Turci zauzeli Makarsku, po drugi put obnovila makarsku biskupiju »u kraljevini Dalmaciji u zemlji nevjernika, koja je zbog turske tiranije mnogo godina ostala ispražnjena«.[104] Biskupija je obnovljena u prvome redu zaslugom franjevaca. Franjevci su dali sva tri biskupa 17. st., te im pružili svoj samostan za boravište i svoju crkvu za katedralu.

Prvi biskup obnovljene biskupije bio je *fra Bartul Kačić Žarković* (Brist 1570? — Sućuraj 1645.), posvećen 26. srpnja 1615. u franjevačkoj crkvi »ilirskoga« samostana Alla Vigna u Mlecima, te svršetkom 1615. ili početkom 1616. svečano ustoličen u franjevačkoj crkvi u Makarskoj. Iako je fra Bartul glavnim gradom svoje biskupije smatrao Makarsku, ponajviše je stanovao u samostanu Zaostrogu.

98. A. KAČIĆ MIOŠIĆ, *Razgovor ugodni*, Split 1983, 384, 475; JURIŠIĆ, *KC*, 23.

99. ANDRIJA NIKIĆ, *Cetinski mučenici*, Gospa Sinjska, VII/15. VIII. 1980, 2 (23), 4. — Autor, koji je tu prvi objavio imena mučenika, četvrtoga čita uvjetno Dačić, dok se meni čini vjerojatnijim čitanje Jakić.

100. JURIŠIĆ, *KC*, 235—236.

101. ŠILOBADOVIĆ, *N.d.*, 93; Starine, XXI/1889, 109; G. Stanojević nešto drukčije: »Morlaci iz okoline Splita i Trogira dođoše sa barkama da uhvate emina Alibega« (ISTI, *Dalmacija u doba morejskog rata 1684—1699*, Beograd, 1962, 38).

102. JURIŠIĆ, *KC*, 24—25; 121, b 784.

103. *N.d.*, 25; K. JURIŠIĆ, *Iz makarske prošlosti*. U povodu 300. obljetnice oslobođenja Makarskoga primorja od turske vladavine, Makarska 1984, 40—41.

104. JURIŠIĆ, *KC*, 8—11, 38 sl.

Kasnogotički kalež iz groba fra Petra Kačića, biskupa makarskoga (†1660.)

Drugi biskup obnovljene biskupije bio je *fra Petar Kačić* (Kotišina? 1605. — Jelsa 1660.), koji je na početku svoje biskupske službe 1646. u Makarskoj digao ustanak protiv Turaka, ali s nesretnim svršetkom tako da je bio prisiljen bježati na otoke, gdje je i umro. Franjevci su njegovo mrtvo tijelo prenijeli u Makarsku i pokopali ga u crkvi označivši mu grob spomen-pločom. U doba fra Luke Vladmirovića (1718.—1788.) u samostanu se čuvao i portret biskupa fra Petra, koji je kasnije nestao.

Treći biskup bio je *fra Marijan Lišnjić* (Gorica? 1609.— Makarska 1686.), koji je redovito rezidirao u makarskom samostanu, u njemu umro i pokopan. Na njegovu grobu u staroj crkvi i danas stoji netaknuta nadgrobna ploča s grbom i natpisom. U istom se samostanu čuva i njegov portret (ulje na platnu 131 × 95 cm), kao i srebrni križ s njegovim imenom iz 1669.[105]

Nakon tri biskupa franjevca iz doba Turaka Makarska je u doba Mlečana imala još tri rezidencijalna biskupa iz mirskoga klera. Prvi između njih, sluga božji *Nikola Bjanković* (Split 1645. — Makarska 1730.), posvećen za biskupa 10. svibnja 1699. u Mlecima, bio je 15. prosinca iste godine ustoličen u franjevačkoj crkvi u Makarskoj, jer Makarska u to doba nije imala druge crkve.[106]

Tri makarska biskupa franjevca iz doba Turaka poslala su nekoliko izvještaja Svetoj Stolici, koji su važni za vjersku i nacionalnu povijest teškoga razdoblja pod Turcima.[107]

Fra Marijan Lišnjić (†1686.), biskup makarski. Ulje na platnu, rad nepoznatoga majstora

Srebreni križ f. M. Lišnjića, biskupa, iz 1669. godine

105. *N.d.*, 60—75.
106. KAER, *N.d.*, 125.
107. SLAVKO KOVAČIĆ, *Najstariji izvještaji o stanju makarske biskupije u Tajnom vatikanskom arhivu*, Split, 1975; BAZILIJE PANDŽIĆ, *Izvještaji makarske biskupije sačuvani u Tajnom vatikanskom arhivu*, Nova et vetera, XXX/1980, 143—152.

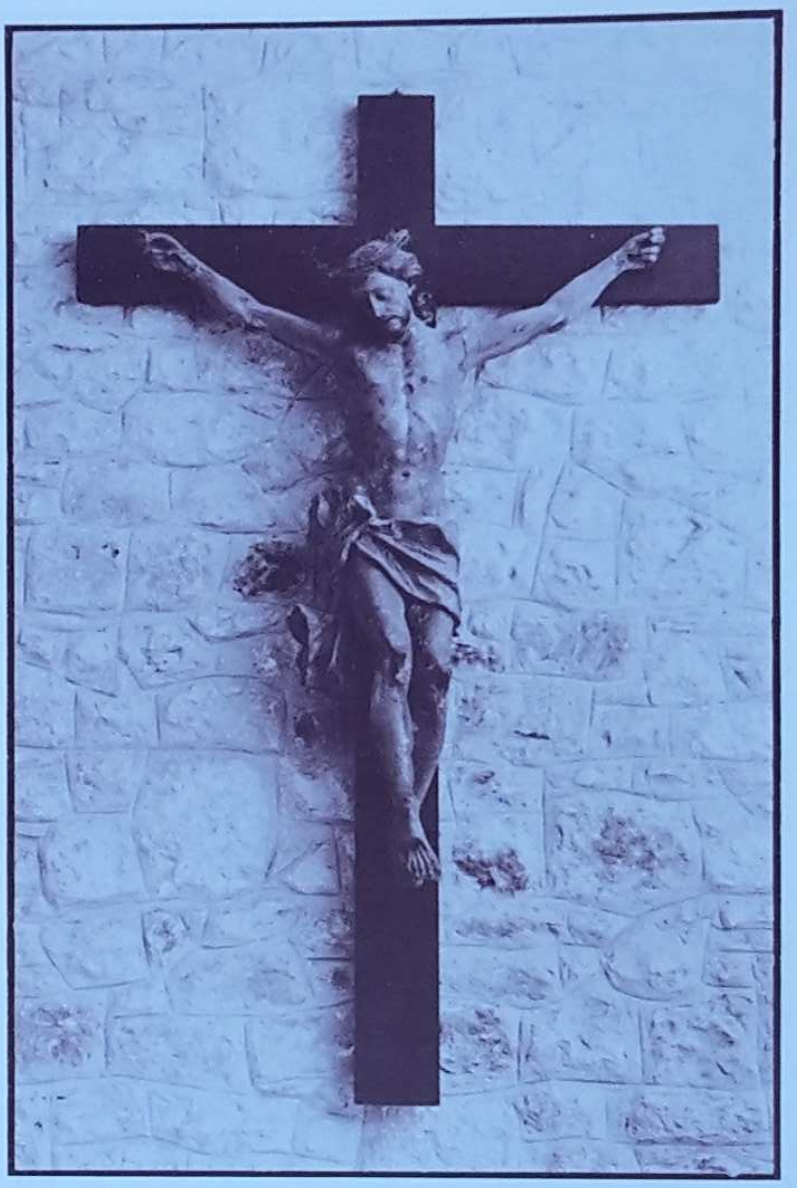

Veliki križ iz stare crkve (nabavljen 1677.), danas na ulazu u samostansku blagovaonicu

2. Prilike pod Mlečanima

Mlečani su privremeno zauzeli Makarsku 1646. godine. Konačno su de facto zavladali Makarskom i Primorjem tek 13. siječnja 1684, a de jure karlovačkim mirom 1699. koji su potpisali 7. veljače iste godine. Taj su teritorij držali sve do 1797.

a) Samostan

Mlečani su već 1646. g. imenovali za Makarsku prvoga providura Luigija Cauco i nakon njega uvijek određivali nove providure, ali niti jedan od njih nije se usudio za vrijeme rata nastaniti se u Makarskoj, nego je boravio ili na Sućurju ili u drugim bližim mjestima.[108]

Tek kada je 1669. g. završio kandijski rat, mletački vlastelin Giacomo Minio pokušao se nastaniti u Makarskoj. Nemajući druge rezidencije »hotijaše uzet manastira polovicu sebi za palac«, tuži se samostanski ljetopisac.[109]. Kada je 1671. sklopljen mir i Makarskom opet zavladali Turci, fratri su se izbavili te neprilike s mletačkim vlastelinom.[110]

Što je značilo obnovljeno samostansko zdanje nakon 24-godišnjeg rata, vidi se i po tome, što je biskup Lišnjić u izvještaju o stanju makarske biskupije 1672. g. predložio Svetoj Stolici: budući da biskup u Makarskoj nema »ni biskupske menze, ni sakristije, niti ikakve stvari, koja bi se mogla zvati biskupovom«, predlaže, da Sv. Stolica »treba svakako iz rečenoga samostana ukloniti fratre, pa da u njemu biskup zasjeda«.

Sv. Stolica nikada nije udovoljila prijedlogu biskupa Lišnjića, a franjevci su biskupu i dalje u samostanu pružali gostoprimstvo i konačno mu u svojoj crkvi dali grob.[111]

U Makarskoj se stalno nastanio mletački providur tek 1684. Tijekom vremena vlast mu je u gradu podigla rezidenciju. Prvi providur, koji se nastanio u Makarskoj bio je Antonio Bolani (1684.—1685.), a zadnji Alvise Soranzo (1796?—1797.).[112]

108. RAVLIĆ, *N.d.*, 131—132.
109. CODEX E, 21, ASM.
110. JURIŠIĆ, *KC*, 101.
111. *N.d.*, 45.
112. Nepotpuni popis makarskih providura donosi KAER, *N.d.*, 121, 123, 132.

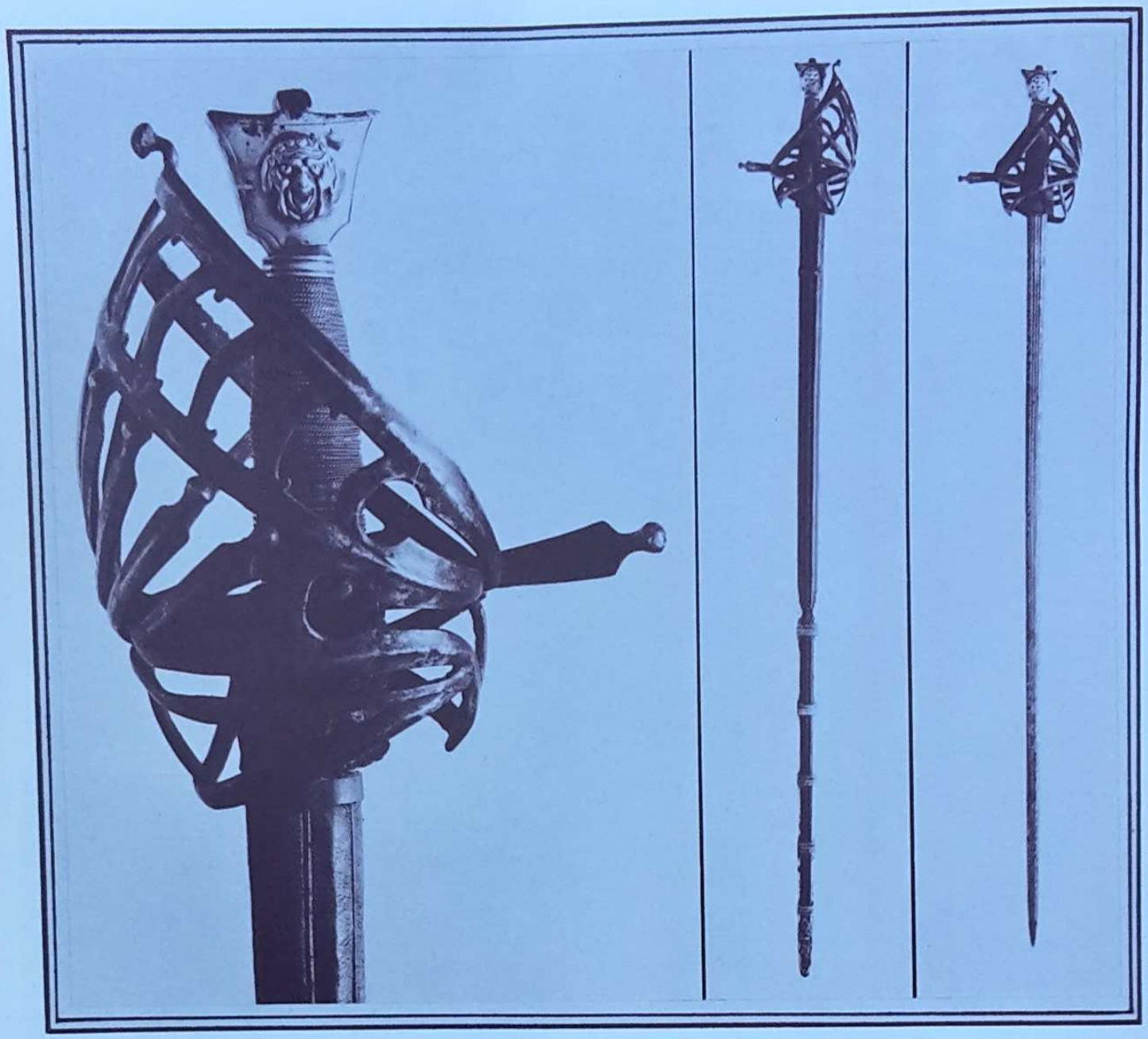

***Mač »schiavone«** (XVII.—XVIII. st.), bez obzira na srebrene, briŽljivo izrađene ukrase, svjedoči o krvavim vremenima, kada su hrabri Primorci i krv lili u borbi **»za Krst časni i slobodu zlatnu«** (mač, korice, ukrašeni držak)*

b) **Javni život uz samostan**

Mletačka je vlast bila prisiljena Makaranima i Primorcima odobriti stare povlastice, a posebno pravo da se mogu sastajati na »zbor«, na kojemu su u okviru stanovite samouprave donosili različite odluke. Zbor se redovito držao pod starodrevnim samostanskim brijestovima na obali.[113]

Kao u mnogim mjestima Južne Hrvatske, tako se i u Makarskoj u 18. st. igrala viteška igra *alka*. A igrala se također pod brijestovima kraj samostana. Između tih alki osobito je bila važna ona iz 1782. godine, koja je bila i opisana i opjevana.[114]

c) **Opće nesreće**

Za vrijeme mletačke vladavine u Makarskoj i Primorju često su se javljale različite nevolje, osobito glad i s njom velik pomor stanovništva. Uzrok gladi najčešće je bila nerodica, koju je obično prouzrokavala suša. Ali, često je glavni uzrok gladi bila kuga. Kada bi se, naime, pojavila kuga, a ona se često javljala u 18. st. po svoj Dalmaciji, vlast bi u prvome redu zabranila kretanje stanovništva, te u tu svrhu između pojedinih sela postavljala straže. Tada je prestajala razmjena dobara i svaka trgovina. A sama vlast nije bila kadra, da stanovništvo opskrbi dovoljnom količinom hrane.

Od mnogih gladnih godina najteže su bile 1782. i 1783., kada je od listopada 1782. do lipnja 1783. u Makarskom primorju od gladi umrlo 465 osoba, a iselilo 74 osobe.[115]

113. Kaer piše: »pod starodrevnim bristima kod Makarskoga manastira« (*N.d.*, 123), a Zlatović: »pod bristi samostana na obali« (*Franovci*, 326).

114. GAŠPAR BUJAS, *Makarski ljetopis od god. 1773. do 1794.*, Starine, XLVII/1957, 337; (ANONIM), *Strigliagne alke* — Dvi pisme sloxene i prikazane na cast i posctegne gospode makarske, U Mleczi 1782; K. JURIŠIĆ, *Trkanje alke u Makarskoj godine 1781*, Naš jezik - La nostra lingua, Glasnik molizanskih Hrvata (Rim), II/ 1968, 4. 6—9.

115. BUJAS, *N.d.*, 288, 292, 305—307, 338—340, 351, 361; FRANE GLAVINA, *Povijest zdravstvene kulture Makarske i njenog Primorja*, Hist. arhiv Split, 10, Split 1980, 61.

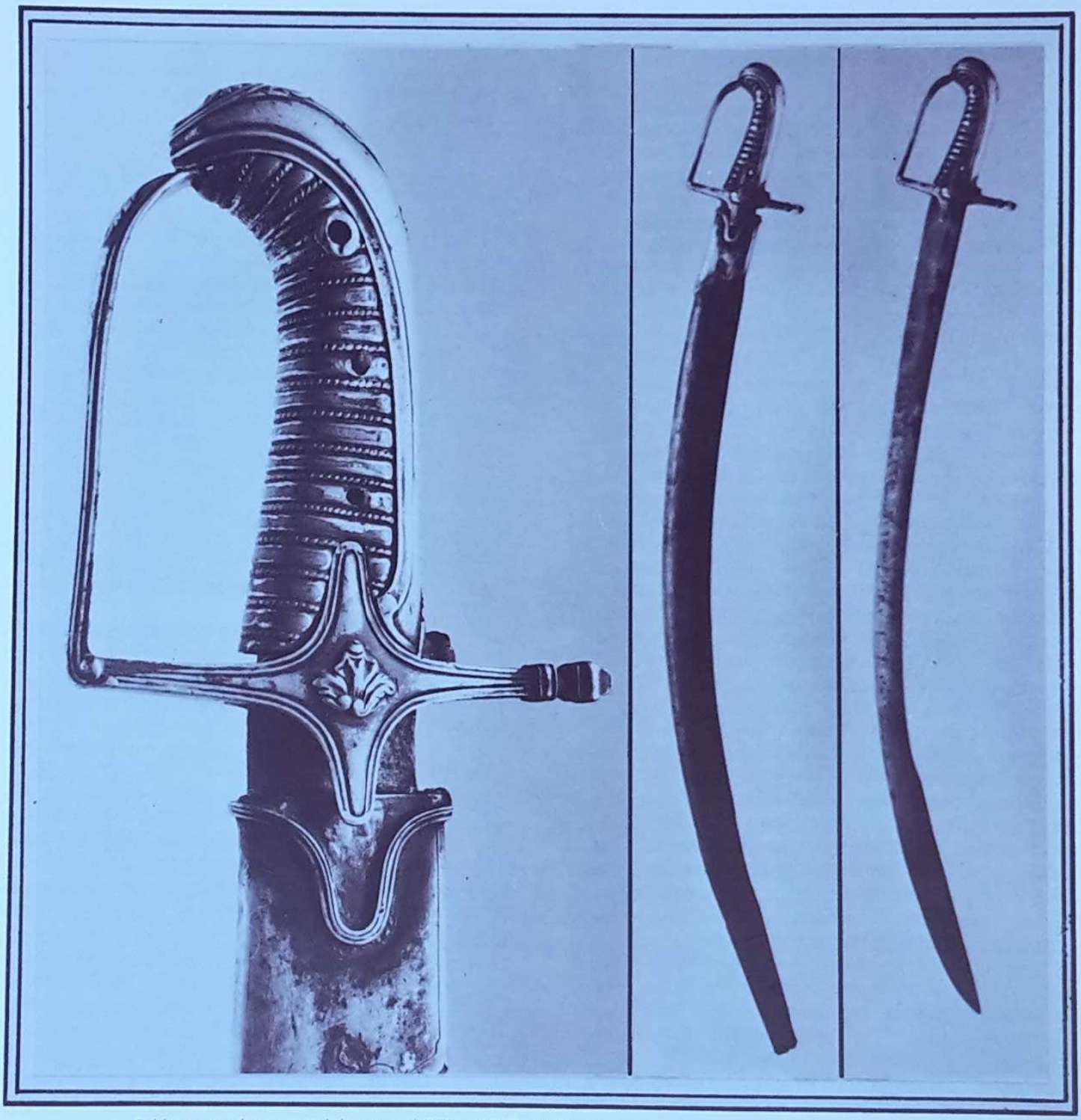

Sablja iz tursko-austrijskih ratova (XVII.—XVIII. st.) konačno se smirila u samostanskoj zbirci starina

U toj je općoj nevolji samostan nastojao pomoći bijednicima, koliko je mogao. Tako je među ostalim ljetopisac zabilježio: »(1782.). Prošasti miseci, to jest marča, (aprila), a još i ovoga mada jest bio mnogo velik glad u svoj Dalmaciji; ovde bi se prid manastir skupilo po 380 siromaha u subotu za primit lemozinu od manastira, i svakomu se je davalo ne samo u subotu, nego svaki dan ko bi došao pitat. Mnogu lemozinu učiniše i Makarani siromahom.«[116]

3. Napoleonovi ratovi i samostan

Napoleon Bonaparte (†1821). kroz cijeli je život vodio ratove i zavladao skoro polovicom Europe. Valovi su njegovih ratova potresali i našom zemljom, osobito Južnom Hrvatskom, koja je kroz manje od dvadeset godina doživljela tri prevrata i triput mijenjala državnu pripadnost.

Dalmacija je bila pod Mletačkom republikom, a onda ju je Napoleon mirom u Campoformio 17. listopada 1797. prepustio Austriji. Nakon ponovnog rata mirom u Požunu 26. prosinca 1805. Dalmacija je doživjela drugi prevrat i došla pod Francusku; nakon sloma Napoleonove vojske 1812. u Rusiji i poraza u trodnevnoj »bitki naroda« 19. listopada 1813. kod Leipziga Dalmacija je nakon šesnaest godina doživjela i treći preokret, te je po drugi put došla pod Austriju.

Ti su se veliki događaji, dakako, posebno odrazili na Makarsku i njezin samostan.

116. BUJAS, *N.d.*, 338.

a) **Međuvlade u Makarskoj 1797. i franjevci**

Kada je padom Mletačke republike 12. svibnja 1797. u Dalmaciji, pa i u Makarskoj zavladao »interregnum« ili međuvlade, predstavnici svih sela Makarskog primorja skupiše se u Makarsku na zbor, na kojemu izabraše »superiorità locale« (mjesno starješinstvo), koje će u skladu sa starim primorskim samoupravnim povlasticama preuzeti zakonodavnu i izvršnu vlast. Mjesno starješinstvo se sastojalo od pet članova. Za predsjednika je izabran zadnji mletački providur spomenuti Soranzo, a za članove: katedralni arhidakon dr. Ivan Nikolić Dujmović, fra Ante Perić, Kleme pl. Ivanišević i Frane knez Ivičević.[117]

Član, dakle, makarske privremene narodne vlade burne 1797. bio je najugledniji fratar samostana fra Ante Perić (Sućuraj oko 1725. — Makarska 1806.), višegodišnji profesor teologije u Makarskoj i u nadbiskupskom sjemeništu u Splitu, teolog makarskog biskupa, provincijal (1791.—1794.) i generalni definitor franjevačkog reda.[118]

»Mjesno starješinstvo« vladalo je osam mjeseci i uspjelo sačuvati narod od proljevanja krvi u pobuni, koja je bila nastala za vrijeme međuvlađa.

Do pobune je, naime, došlo, kada se pročulo, da su se u Makarskoj pojavili »jakobinci«, tj. pristaše »bezbožnih Francuza«, koji kane dokinuti primorske povlastice. Naoružani seljaci iz svih sela brodovima doploviše pod Makarsku, da je zauzmu i kazne svu gospodu. Makarski su građani uspjeli odbiti napadaj. Ali, seljaci vrativši se kućama još se bolje naoružaju i u većem broju dođoše kopnom u Makarsku, sazvaše zbor i zaključiše, da je svaki građanin, koji nosi klobuk, jakobinac i neprijatelj, te stoga svatko mora na glavu staviti narodnu crvenu kapu. Onda se uputiše prema kući Ivana Galića koga su smatrali najvećim jakobincem.

Među pobunjenike se umiješaše mjesni svećenici i franjevci, da ih smire, ali bez uspjeha. Tada se pred razjareni narod pokaže biskup Fabijan Blašković, obučen u najsvečanije ruho s mitrom na glavi i raspelom u ruci, i pozove narod na mir. To je uspjelo. Narod je odustao od razaranja i ubijanja. Svi građani, pa i stari biskup staviše crvenkapu na glavu, te sve svrši zajedničkom gozbom na trgu. Tako je uz pomoć svećenstva, a osobito biskupa Fabijana, koji je međuvremeno postao franjevački bratim (confrater), u Makarskoj spriječeno krvoproliće,[119] dok su, npr., u isto doba, 15. lipnja 1797. u Splitu u sličnoj buni ubijeni pukovnik Matutinović, žena i sluga.[120]

Poslije tih događaja u Makarskoj je 18. lipnja 1797. za cijelo područje makarske biskupije bila sazvana narodna skupština, na kojoj su bili potvrđeni stari primorski zakoni, stvoreni nekoć na zboru u Zaostrogu.[121] Na skupštini su također određena poslanstva, na čelu kojih su bili franjevci: za Neretvu fra Andrija Ravlić, za Vrgorac fra Ivan Radonić i za Imotski fra Marko Bašić. Služena je svečana misa, poslije koje je biskup Fabijan na trgu u prisutnosti svega svećenstva i redovnika iz sva tri primorska samostana održao snažan govor, te su na koncu izabrani drugi dužnosnici i stvoren zaključak, da se biokovsko-neretvansko područje drage volje stavlja pod okrilje ugarske krune.[122] Tako se i u Makarskoj kao i kod svih dalmatinskih Hrvata nakon mnogo stoljeća instiktivno pojavila prirodna želja, da se Južna Hrvatska sjedini s Banskom Hrvatskom.

b) **Prva austrijska okupacija Dalmacije**

Za vrijeme tjeskobnoga bezvlađa između pada Mletačke republike i austrijske okupacije Dalmacije na pozornicu događaja stupaju franjevci Provincije presv. Otkupitelja na čelu s provincijalom *fra Paškom Sekulom* (1794.—1797.). U odlučnom povijesnom času provincijal Sekula dne 14. lipnja 1797. na zboru u Karinu u ime naroda osamdeset i četiriju župa, kojima upravljaju franjevci, kao i u ime pučanstva grčkoistočne crkve na čelu s njihovim općim namjesnikom Zelićem, izdaje punomoć fra Andriji Dorotiću, da osobno podnese caru Franji u Beč molbu dalmatinskog puka, da se združi s pukom Hrvatskoga kraljevstva, s kojim su u stara vremena bili združeni pod krunom ugarskoga kralja.[123]

Međuvremeno je austrijski general Matija Rukavina s vojskom zauzimao mjesta po Dalmaciji. U Makarsku je stigao s 600 hrvatskih vojnika i 16. kolovoza 1797. u stolnoj crkvi sv. Marka proglasio priključenje Austriji, te Makaranima i Primorcima potvrdio stare povlastice i primio zakletvu vjernosti »hrvatskom kralju« i caru Austrije.[124]

O prvoj austrijskoj vladavini povjesničar je zabilježio: »Blaga i ugodna bijaše prva vlada austrijska, ona je s općim zadovoljstvom u svem se vladala po starom običaju i po obstojećih ustanovah mletačkoga zakonodavstva, na koje sve vrste pučanstva bile su se navikle . . . To bijaše pravo zlatno doba cvietnoga proljeća potla grada i vijara, potla prevratne zlogodine one crne zime.«[125]

Na poticaj nove vlade Provincija je, npr., 1798. u sedam svojih mjesta: Kninu, Drnišu, Sinju, Omišu, Imotskom, Makarskoj i Opuzenu osnovala *javnu trivialnu školu*, obaveznu za djecu 6.—12. godine, s učiteljima franjevcima, kojima je od vlade bila određena plaća po 18 cekina. U Makarskoj je za učitelja bio određen gore spomenuti fra Ivan Radonić.[126]

Narod je uglavnome bio zadovoljan prvom austrijskom vladavinom, premda Austrija ni tada, kao ni nikada poslije nije ispunila njegovu prvu želju — sjedinjenje Dalmacije sa sjevernom Hrvatskom.

c) **Francuska okupacija i samostan**

Francuska je vojska zauzela Makarsku 8. ožujka 1806. Na čelo je Dalmacije došao francuski generalni providur Mlečanin Vicenzo Dandolo, dok je vojni zapovjednik bio francuski general Auguste Marmont. Obadva su nastojala da zaostalu Dalmaciju izdignu u svakom pogledu, ali narod nije volio francusku vlast, pa je samo čekao prigodu da je se što prije riješi.

1. *Ustanak primorskih seljaka 1807. i franjevci.*

Potaknuti ruskim brodovljem, koje je ušlo u Jadran, da bi osujetilo prodor Francuza prema Istoku, 4. lipnja 1807. digli su ustanak Poljičani, a 16. lipnja 1807. protiv

117. LULICH, *N.d.*, 66—67; KAER, *N.d.*, 133.
118. ZLATOVIĆ, *Franovci*, 349—350; ANTE CRNICA, *Naša Gospa od zdravlja i njezina slava*, Split 1939, 364—368.
119. LULICH, *N.d.*, 67—69; KAER, *N.d.*, 134.
120. GRGA NOVAK, *Pokret za sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom (1797—1814)*, Rad JAZU, 269, Zagreb 1940, 8—18.
121. JURIŠIĆ, *KC*, 165—167.
122. RAVLIĆ, *N.d.*, 136 sl.
123. ZLATOVIĆ, *Franovci*, 338; G. NOVAK, *N.d.*, 11 sl.
124. KAER, *N.d.*, 134.
125. ZLATOVIĆ, *N.d.*, 339.
126. *N.d.*, 340; G. NOVAK, *Prošlost Dalmacije*, II, Zagreb 1944, 288.

Francuza se pobuniše i središnja sela Makarskog primorja: Podgora, Drašnice, Igrane i Živogošće.

Rusi su se 17. lipnja s 900 vojnika iskrcali kraj Podgore, dok su Primorci zauzeli Stazu na Biokovu. Francuzi su najprije potisnuli Ruse, od kojih su se pri povlačenju iz lučice Dračevac mnogi utopili, a oko 150 ih je ubijeno, a zatim svladaše seljake.

Nakon bitke 19. lipnja Marmont dođe u Makarsku, kamo pozove sve seoske starješine i župnike na zakletvu vjernosti. Zatim ustanicima proglasi osudu. Od 300 uhićenih desetoricu osudi na smrt i zaplijeni imovinu; 23. lipnja iz Splita uputi proglas, da se pobunjenici vrate svojim kućama. Proglas su trebali župnici kroz tri susljedne nedljele u crkvama čitati puku.[127]

Za vrijeme ratnih operacija župnik Igrana fra Augustin Delić (40) bio je pozvan k bolesniku iza brda u Gornjim Igranima. Obavivši dužnost vraćao se mirno kući, kada ga susretoše francuski vojnici i jednostavno odvedoše u Makarsku pred prijeki vojni sud, koji ga pod sumnjom, da je bunio seljake na ustanak i ustankom upravljao, osudi na smrt. Uzalud je fra Augustin pokazivao liturgijske predmete: štolu, obrednik, bolesničko pomazanje i dr., uzalud se pozivao na bolesnika i ukućane, koji su ga bili pratili, bez dugog postupka osuda je bila izvršena strijeljanjem 26. lipnja 1807. na Donjoj Luci u Makarskoj.[128]

2) *Samostan — vojnička bolnica*

Nakon ugušenja bune Francuzi su, da zastraše narod, među ostalim uhitili provincijala fra Josipa Glunčevića (1806.—1810.) i s njime još dvanaest njemu podložnih fratara, među kojima i starješine primorskih samostana Zaostroga i Makarske, dok je gvardijan Živogošća uspio pobjeći k Englezima na Korčulu. Uhićene zatvoriše u splitske tamnice. Na suđenju, koje je završeno tek 4. listopada 1807., fratri su proglašeni nevinima i sutradan pušteni na slobodu.[129]

Francuska je vojska za svoje potrebe zauzela dijelove samostana u Zaostrogu i Makarskoj, dok je samostan Sv. Križa u Živogošću čitav uzela u svoje ruke. Stoga su 29. listopada 1807. iz njega istjerali sve fratre (dvanaestoricu poslaše u Zaostrog, a trojicu u Imotski), te i samostan i crkvu preuredišе u vojarnicu. Prethodno su svu samostansku pokretnu imovinu s dragocjenostima crkve, knjižnice i arhiva rasprodali na javnoj dražbi u Makarskoj. Razlog toj kobnoj mjeri bila je činjenica, da se jedan dio sela Živogošća, u kojemu se nalazio samostan, pobunio protiv Francuza.[130]

Slična je sudbina imala zadesiti i makarski samostan. Ali fra Anđeo Miošić osobno je pohitao u Zadar k samome Marmontu i Dandolu, da ih zamoli da ne uzimlju cijeli samostan, već da za redovnike ostave barem jedan kutak. Oni uvažiše fra Anđelove razloge, te fratrima ostaviše četiri krajnje sobice, a cijeli ostali dio samostana pretvoriše u vojničku bolnicu. U tu su svrhu mnogo toga u samostanu preuredili po svoju, što su fratri nakon rata opet vratili u prijašnje stanje.[131]

3. *»Prokleta Turija«*

Iz novoga rata s Austrijom, koji je svršio mirom u Schönbrunu 14. listopada 1809., Napoleon je opet izišao pobjednikom. Osim Dalmacije dobio je i još neke naše zemlje, od kojih je stvorio novu političku jedinicu »Ilirske pokrajine« sa sjedištem u Ljubljani. Na čelu »Ilirskih pokrajina« postavio je maršala Marmonta.

Međuvremeno je 1806.—1808. Dandolo skoro do kraja izvršio jedan od glavnih planova svoje vladavine u Dalmaciji: uz velike žrtve naroda izgradio je gotovo sve ceste, a u prvome redu »Napoleonovu cestu« od Knina do Metkovića.[132] Međutim, na toj glavnoj cesti kroz unutrašnjost Dalmacije nije bilo gostinjca za odmor putnika. Potreba jednog gostinjca naročito se osjećala na najopasnijoj točki te ceste, na biokovskom brijegu Turiji između Zagvozda i Župe.

Marmont je na Turiji zamislio sagraditi jedan novi dalmatinski »Sv. Bernard«,[133] u kojemu bi bilo prihvatilište za putnike i poštanski ured. Brigu za sve povjerio bi šestorici franjevaca Provincije presv. Otkupitelja, koje je nadasve cijenio, jer je uvidio njihovu duhovnu moć nad povjerenim pukom.

U tu je svrhu Marmont sâm osobno 10. kolovoza 1810. iz Petrinje izdao strogu naredbu: 1. Treba čim prije početi s izgradnjom gostinjca na brijegu Turiji na Napoleonovoj cesti, a vodit će ga franjevci iz Makarske; 2. glavni će inženjer Dalmacije u tu svrhu odrediti najpogodnije mjesto; 3. odmah napraviti nacrt i troškovnik da bi gradnja mogla početi početkom studenoga; 4. gradnju će nadgledati predstojnik pokrajine; 5. svota od 20.000 franaka, koja je već 1808. stavljena na raspolaganje makarskim franjevcima, ima se uložiti u navedenu gradnju; 6. ukoliko navedena svota ne bi bila dovoljna, nju će makarski samostan nadoknaditi iz svojih prihoda; 7. opći predstojnik financija mora izvršiti naredbu.[134]

Sve bi bilo lakše, da onih Marmontovih 20.000 franaka nije bilo samo na papiru. To je, naime, bio fiktivni novac, što se dobio procjenom zaplijenjenih imanja osuđenih Primoraca, koji su bili digli ustanak protiv Francuza, te, ukoliko nisu bili strijeljani, utekli na otoke. Međutim, nitko se u Makarskom primorju nije usudio kupiti zgrade i zemlje svoga mještanina. Tako za gradnju Turije nije bilo ni prebijene pare.

Vlasti su Marmontovu naredbu jednostavno poslale novome provincijalu fra Šimunu Rebiću (1810.—1813.), da je sa svojim fratrima čim prije izvrši.

Provincijal Rebić odmah sazove definitorij na sastanak u Sinj, kada prispije novo pismo od vlasti, neka provincijal raspiše porez na samostane i župnike, te da gradnja mora odmah početi. Definitorij prisiljen zaključi, da samostani moraju stvoriti 5.000 franaka, a župnici 2.500 franaka. Tko se usprotivi, bit će krivac propasti svoje Provincije.

Tjeran od vlade stalnim novim naredbama provincijal je opet naredio, da samostani i župnici moraju određenu svotu kroz petnaest dana dostaviti upravitelju gradnje fra Paški Prgometu, eksprovincijalu (1797.—1800.), koji

127. RAVLIĆ, *N.d.*, 140—141; G. NOVAK, *Pokret za sjedinjenje*, 66—67; ISTI, *Prošlost Dalmacije*, 293, 298— 299; FRANJO BARAS, *Maršal Marmont, Memoari*, Split 1984, 66, 94, b 45.

128. Izvori i literatura ne slažu se u određivanju datuma Delićeve pogibije: noviji samostanski mrtvari Zaostroga i Živogošća pišu 20. lipnja; Zlatović stavlja 16. srpnja (Franovci, 362—363). Treba vjerovati starijim mrtvarima Zaostroga i Živogošća, koji žalosni događaj datiraju 26. lipnja 1807.

129. ZLATOVIĆ, *Franovci*, 363—365; F. BARAS, *N.d.*, 94, b 46.

130. ZLATOVIĆ, *Franovci*, 365—367; GABRIJEL CVITANOVIĆ, *Die Franziskanerprovinz Ss. Redemptoris und die französische Regierung in Dalmatien in den Jahren 1806/1813*, München 1920, 33—35.

131. ZLATOVIĆ, *N.d.*, 367—368; CVITANOVIĆ, *N.d.*, 35—36.

132. G. NOVAK, *Prošlost Dalmacije*, 303, sl.

133. Prema benediktinskom samostanu »Grand-Saint-Bernard« u Alpama (2472 m).

134. Marmontovu naredbu u izvornom francuskom jeziku objavio je CVITANOVIĆ, *N.d.*, 53, b 2.

je tada živio u Makarskoj. On se zbog starosti zahvali na toj teškoj dužnosti, pa o. Rebić na mjesto njega za vođu gradnje odredi fra Franu Talijančića (Igrane 1776.?—Makarska 1860.).

Talijančić, čovjek u naponu snage, iz poslušnosti se poduzeo nezahvalna posla. Usred zime dotjerao je nevoljni puk u planinu, bez potrebite odjeće i krova nad glavom, te je gradnja započela. Plaća je bila oka kukuruzova brašna svakome radniku na dan. Taj je kukuruz Talijančić skupljao po okolnim selima tražeći konje za prigon i mlinove za mljevenje, dok su radnici sami sebi morali spremati kukavan objed u vrletnoj planini.

Gradnja je napredovala, ali je novca nestalo. Vlast naređuje, da se gradi i nova crkva, kojoj treba dati ruho i posuđe, što je preostalo od konfisciranog samostana u Živogošću, a za ostalo se ima pobrinuti Provincija.

Provincijal ponovno apelira na braću za pomoć. Samostani odgovaraju da više nemaju ni pare. Zaostroški gvardijan javlja, da je u Makarsku poslao 406 franaka, ali donosioc s novcem pobježe k Englezima na Korčulu . . .

Župnici, pak, odgovoriše, da nemaju ništa, ali se obvezuju, kada dobiju redovinu, da će dati koji varičak žita.

Što milom, što silom, velika je četverokutna zgrada, ipak, došla pod krov, kada cijelom Dalmacijom puče glas: »Propali Francuzi!«[135]

Gradnja na Turiji prestade; inženjer ode; radnici se vratiše k svojim kućama. Fra Frane Talijančić dođe u Makarsku, skupi spise od nesretne gradnje u posebni karton, na koji napiše »Prokleta Turija« i pošalje ih u provincijski arhiv u Šibenik.[136]

Kasnije je Austrija puste zidine prodala privatnicima, koji su ih preradili za svoje potrebe. Još se i danas vide ostaci toga nesuđenoga dalmatinskog »Sv. Bernarda«.[137]

4. *»Napoleonov spomenik«*

Kada je Napoleon 1809. došao na vrhunac svoje moći, u Makarskoj je podignut spomenik francuskoj vojsci i postavljen među povijesne brijestove u Mandraču kraj franjevačkog samostana.[138] Spomenik je izrađen u obliku piramide od kamena. Na četvrtastome podnožju na dvjema pločama bio je uklesan natpis na francuskome jeziku,[139] koji je sastavio makarski arhiđakon don Ivan Josip

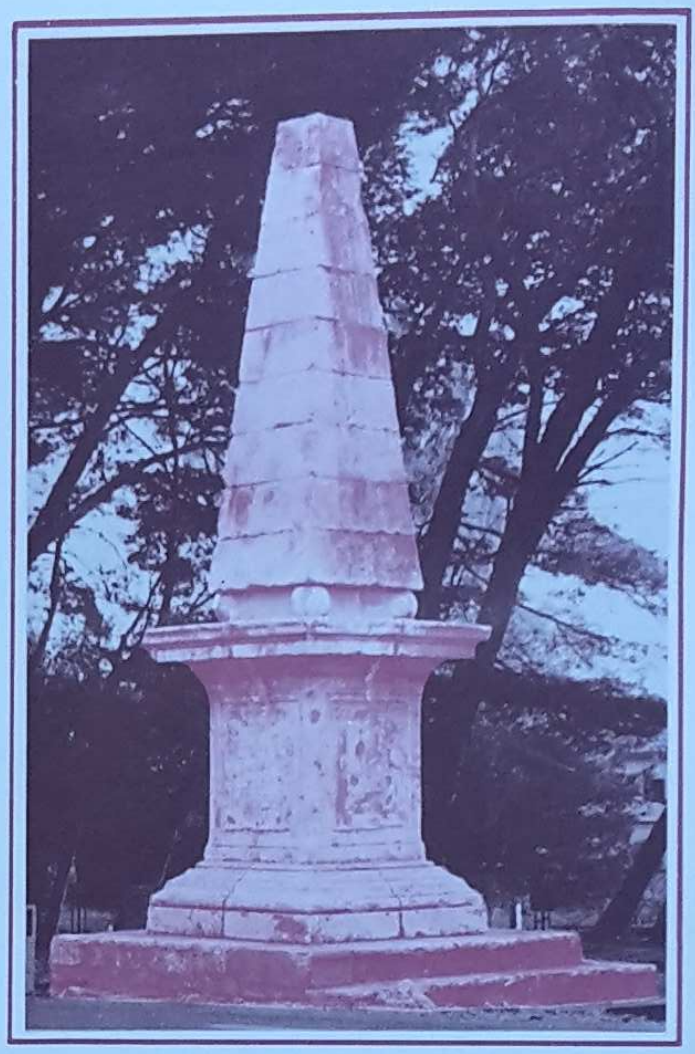

*Još jedan svjedok osvajačkih presizanja na Makarsko primorje. Narod ga zove »**Napoleonov spomenik**« (1809.), a kasniji natpis na njemu govori o caru Franji I.*

Pavlović Lučić (1755.—1818.),[140] a koji u hrvatskom prijevodu glasi:

(Sprijeda:)
Francuskoj vojsci
u Dalmaciji,
kojom zapovijeda
njegova preuzvišenost
glavni zapovjednik
MARMONT,
general-pukovnik
konjičkih lovaca,
Vojvoda od Dubrovnika,
zahvalna Makarska.

(Otraga:)
Neprijatelji pobijeđeni,
pobuna kažnjena,
mir vraćen,
Makarska spašena od pljačke.
Borbu vodile 8. pukovnija lake
pješadije i 11. i 81. pukovnija
linijske pješadije
pod zapovjedništvom
generala Delzonsa
16, 17. i 18. lipnja 1807. godine.

135. To se je moralo dogoditi poslije Napoleonova poraza u »Bitki naroda« 16.—19. listopada 1813. kod Leipziga. Austrijska je vojska pred Božić 1813. opet zauzela Makarsku.

136. ZLATOVIĆ, *N.d.*, 391—395; CVITANOVIĆ, *N.d.*, 52—58.

137. Godine 1979.—1981. kroz Turiju je probijen tunel, dug 150 m, i kraj oštećenog natpisa iz doba Napoleona 1981. postavljena je nova spomen-ploča s natpisom na hrvatskom jeziku. — Na temu Turije objavljen je roman: IVAN ARALICA, *Graditelj svratišta* (Zagreb 1986.) o kojemu je pisano: »'Graditelj svratišta' Ivana Aralice prvorazredan je roman koji ima i priču, i stil, i jezik, i ideje, i, što je najdragocjenije, mnoštvo uvjerljivih i zanimljivih, pomalo fantastičnih ljudskih sudbina« (Josip Pavičić u »*Vjesnikovu*« prilogu »Sedam dana«, 14. lipnja 1986, br. 421, 16). — O »Napoleonovoj cesti« i Turiji usp. što piše Marmont u prijevodu F. Baras, *Memoari*, 71, 96, b 55.

138. Zadnji stari brijest pred samostanom 20. ožujka 1903. sasjekao je gvardijan Alač, te novom gorom zasadio sav prostor ispod samostana.

139. Prvi natpis: *»A l'armée française — de Dalmatie — commandée par s.e. — le général en chef — Marmont — colonel général — des chasseurs à cheval — duc de Raguse;— Macarsca — reconnaissante.«* — Drugi natpis: *»Les ennemis vaincus, la — revolte punie, — le calme rétabli — »Macarsca sauvée du — pillage — le 8. regt. d'in. lé. — et les 11 et 81 de — ligne — ayant combattu, sous — les ordres du général — Delzons — les 16, 17, 18 juin an 1807.* »Natpis objavio F. BARAS, *N.d.*, sl. IX. »Skica spomen-piramide u Makarskoj«. — Za razjašnjenje kratica u francuskom izvorniku i za pomoć u prijevodu vojnih izraza zahvaljujem pukovniku-profesoru Nikoli Aniću (usp. pismo: Beograd, 2. IX. 1987.).

140. NIKOLA ALAČEVIĆ, *Slavni i zaslužni muževi, Makarska i Primorje*, Spljet 1910, 86.

Pogled s poluotoka Sv. Petra na grad pod Biokovom (XVIII.—XIX. st.)

Spomenik, dakle, slavi Marmonta i generala Delzonsa, dok Napoleona i ne spominje. Ipak, narod ga je prozvao *»Napoleonov spomenik«*. Kada je Austrija 1818. napravila prvih 8 km ceste zapadno od Makarske i car Franjo I. posjetio Dalmaciju, tada su spomenik prenijeli na zapadnu stranu Makarske i postavili ga 2 km daleko od grada s donje strane ceste. Sa spomenika su uklonili natpis propale francuske vlasti, a na nj uklesali novi latinski natpis, koji slavi cara Franju I. (†1835.). Međutim, isti spomenik narod i danas zove »Napoleon«, a cijeli okolni predjel »Kraj Napoleona«.

Natpis, koji je i danas, makar oštećen, ipak čitljiv, u slobodnom hrvatskom prijevodu glasi ovako:

»Poslije rata kuge i glada — (za vladanja) FRANJE PRVOGA — austrijskog cara i kralja — koji je velikodušno dao — velik novac iz svoje blagajne — ovu cestu — koja je uvijek bila neprohodna — a sada po prvi put kolna — stanovnici cijeloga Makarskog okružja — uloživši dobrovoljno nešto truda nešto vlastitog novca — zaslužno izgradiše godine 1818. — (To je bilo u vrijeme) namjesnika cijele Dalmacije—Franje L.(?) baruna Tomašića — i kapetana Makarskog okružja — Adalberta Langswerta.«[141]

»Napoleonov spomenik«, koji igrom sudbine kao da ima — poput antičkog boga Janusa — dva lica, i danas na zapadnom ulazu u novu Makarsku svjedoči o dva velika nestala carstva, francuskom i austrijskom, koja su nekada zlosretno vladala našom zemljom.

4. Druga austrijska okupacija

Pad francuske vladavine i ponovni dolazak austrijske naši su ljudi u Dalmaciji dočekali s oduševljenjem. Međutim, ubrzo su se razočarali.

Dobivši na Bečkom kongresu 1814. Dalmaciju opet u svoje ruke, Austrija ju je jednostavno priključila Beču kao svoju krunovinu. O sjedinjenju s Hrvatskom nije bilo ni govora. Beč je u Dalmaciji — usprkos činjenici da je njezino stanovništvo skoro 100 % govorilo samo hrvatski — uveo talijanski kao službeni jezik, te je u tu svrhu doveo mnoštvo činovnika, koji su većim dijelom potjecali iz austrijskih zemalja s talijanskim življem. Naš je čovjek tada u svojoj zemlji bio samo tuđinac i sluga. Ekonomija i trgovina bile su na najnižem stupnju. »Jedino su u ovo doba crkve i bratovštine, koje su bile uspostavljene, davale javnom životu Dalmacije nešto života« — piše Grga Novak.[142]

Tako je i samostan u Makarskoj, u to doba Metternichova krutog apsolutizma, barem što se tiče jezika u crkvi, u pobožnostima i duhovnim pjesmama njegovao hrvatski materinski jezik.

a) Kuga 1815. i samostan

U povijesti se često znalo dogoditi, da su poslije jedne nesreće zaredale druge, još gore. Tako su poslije Napoleonovih ratova i druge austrijske okupacije u Makarskoj i Primorju slijedile dvije katastrofalne nevolje: 1815. kuga i 1817. glad.

141. Prema uvidu na licu mjesta 29. listopada 1987. natpis u izvornom jeziku doslovno glasi: *POST BELLUM PESTILENTIAM FAMEM — FRANCISCO I — AUSTRIAE IMPERATORE ET REGE — MAGNAM AERARII SUI PECUNIAM — MUNIFICENTIS TRIBUTAM — IMPERVIAM SEMPER — NUNC VERO PRIMUM HANC ROTABILI VIAM — UNIVERSI CIRCULI MACAREN INCOLAE — PARTIM LABORE PARTIM AERE PROPRIO — SPONTE OBLATO — BENEMERENTES STRAVERE AN MDCCCXVIII — GENERALI TOTIUS DALMAT GUBERNATOR — FRANCISCO LIB. BAR. DE TOMASSICH — CIRCULI MACARENSIS CAPITANEO — ADALBERTO LANGVERT.* (Ploča s natpisom obuhvaća 80 × 63 cm; s okvirom 120 × 105 cm; visina cijelog obeliska 6—7 m.). Dosadašnji pisci natpis nisu točno prenijeli. Usp.: GIUSEPPE ALACEVICH, *Le crisi di Macarsca* (anni 1808 e 1809), Zara 1902, 41; N. ALAČEVIĆ, *N.d.*, 87; P. KAER, *N.d.*, 59. Prema mišljenju J. Alačevića natpis je sastavio jedan od makarskih kanonika: ili don Ivan Pavlinović ili don Josip Grubišić (usp. Le crisi, 41).

142. G. NOVAK, *Prošlost Dalmacije*, II, 318.

U Makarskoj se kuga pojavila sredinom svibnja i trajala je do sredine kolovoza 1815. Kroz ta tri mjeseca u gradu je pokosila 555 osoba, tj. trećinu stanovništva, a po selima od Velikog Brda do Graca još 604, svega 1159. Osim grada najviše su stradale Tučepi, gdje su pomrle 363 osobe. Kada čovjek čita Vjekoslava Cezara Pavišića o kugi u Makarskoj, jeza ga hvata.[143]

U gradu su sasvim izumrle 42 obitelji, a po selima još 36. Među umrlima je bilo i pet makarskih svećenika, između kojih i franjevac Anđeo Kačić Miošić.[144] Poginuo je kao žrtva svoga zvanja. Dok je, naime, na blagdan sv. Paškala (17. svibnja) u staroj crkvi ispovijedao mnoštvo hodočasnika, osjetio je da se zarazio kužnom bolesti. Svjestan svoga stanja, uz mjere opreznosti sâm primi popudbinu, izdaleka se pozdravi s braćom, te pođe preko grada na Donju Luku, gdje su bile barake za okužene, da tamo umre. Očevidac je ovako opisao fra Anđelov odlazak u smrt:

»Jednoga dana neki siromašni fratrić sâm je prolazio duž obale, koja se u krivulji proteže prema mojoj kući. Okužen išao je umrijeti na groblju. I još mi se čini, da vidim njegove kretnje, kojim je rijetkim prolaznicima davao znak da mu se previše ne približuju. Još čujem tužne pozdrave, kojima je znancima davao zadnji zbogom. Nosim u dnu duše onaj mili pogled, koji je upravio prema mojoj kući, i prijateljski pozdrav, koji mi je učinio rukom. Čini mi se, da ga još vidim: malena stasa, bijelih vlasi kao snijeg, mršav i rumena lica« . . .[145]

Smrt nije dugo čekao, umro je trećega dana, tj. 25. svibnja 1815. i pokopan na Donjoj Luci na mjestu, gdje se poluotok Sv. Petra sastaje s kopnom.[146] Redovnička su braća svome bratu na tome mjestu postavila spomen-ploču (64 × 64 cm) s latinskim natpisom, koji u hrvatskom prijevodu glasi:

»Mnogopoštovanom ocu Anđelu Mariji Kačiću Miošiću iz Brista, Reda manje braće opservantske Provincije presv. Otkupitelja, koji je važne dužnosti izvrsno obavljao, te za makarski samostan postao veoma zaslužan, i dok je makarska kuga harala, umro 25. svibnja 1815. u 52. godini života, ožalošćena braća veoma zaslužnom subratu postaviše.«[147]

Nakon što je kuga prestala, zdravstvene su vlasti preživjelo stanovništvo zajedno sa starim biskupom Fabijanom preselile na Baško Polje kraj Baške Vode, gdje su u barakama proveli »kvarantenu«. Kroz to je cijeli grad bio raskužen. Narod se vratio u grad i nastavio novi život.

I fratri su morali napustiti i crkvu i samostan, ali oni su svoju »kvarantenu« proveli u svome vrtu Docu, odakle su se nakon 40 dana povratili u samostan.[148]

Poslije kuge slijedila je još veća nesreća — glad, koja je 1816. i 1817. u Makarskom primorju odnijela više života negoli nedavna kuga.[149]

b) Proslava stote obljetnice Kačićeve smrti

Godine 1860. zbila su se dva događaja, koja su imala dalekosežne kulturne i političke posljedice za hrvatski narod u tadašnjoj austrijskoj pokrajini Dalmaciji: prvi događaj, »listopadska diploma«, koju je 20. listopada izdao car Franjo Josip I, kojom je nakon sloma Bachova apsolutizma (1850.—1859.) svome carstvu vratio ustav, a s njima i stanovitu slobodu; drugi je događaj proslava stote obljetnice smrti narodnog pjesnika i prosvjetitelja fra Andrije Kačića Miošića 14. prosinca 1860.

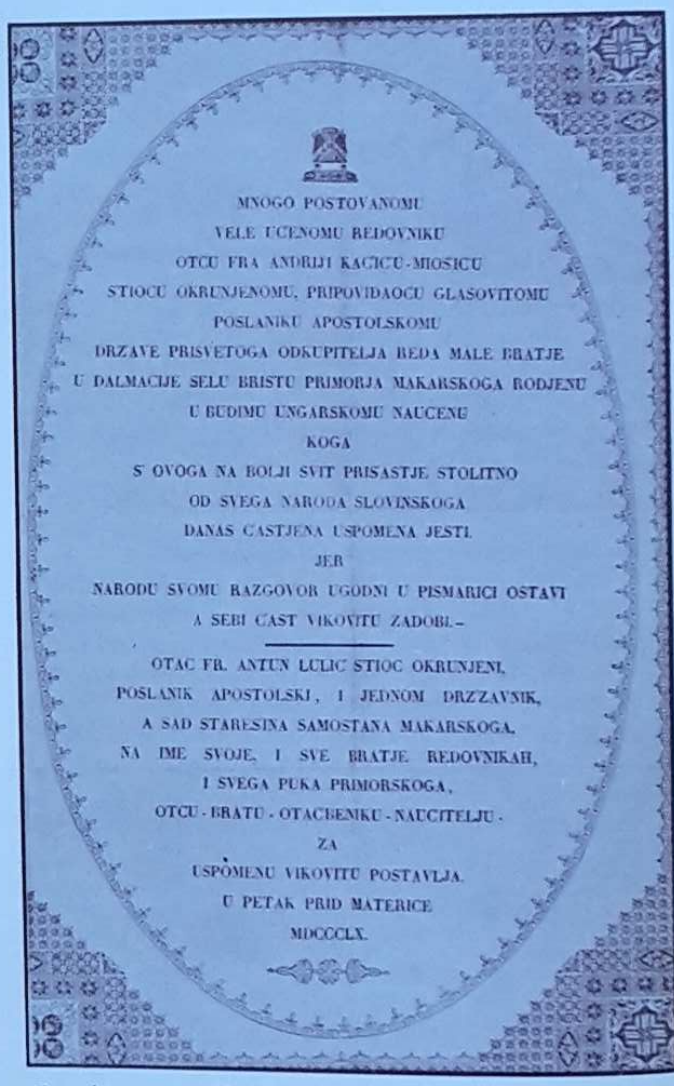
MNOGO POSTOVANOMU
VELE UCENOMU REDOVNIKU
OTCU FRA ANDRIJI KACICU-MIOSICU
STIOCU OKRUNJENOMU, PRIPOVIDAOCU GLASOVITOMU
POSLANIKU APOSTOLSKOMU
DRZAVE PRISVETOGA ODKUPITELJA REDA MALE BRATJE
U DALMACIJE SELU BRISTU PRIMORJA MAKARSKOGA RODJENU
U BUDIMU UNGARSKOMU NAUCENU
KOGA
S OVOGA NA BOLJI SVIT PRISASTJE STOLITNO
OD SVEGA NARODA SLOVINSKOGA
DANAS CASTJENA USPOMENA JESTI
JER
NARODU SVOMU RAZGOVOR UGODNI U PISMARICI OSTAVI
A SEBI CAST VIKOVITU ZADOBI.-
OTAC FR. ANTUN LULIC STIOC OKRUNJENI,
POSLANIK APOSTOLSKI, I JEDNOM DRZZAVNIK,
A SAD STARESINA SAMOSTANA MAKARSKOGA,
NA IME SVOJE, I SVE BRATJE REDOVNIKAH,
I SVEGA PUKA PRIMORSKOGA,
OTCU - BRATU - OTACBENIKU - NAUCITELJU -
ZA
USPOMENU VIKOVITU POSTAVLJA.
U PETAK PRID MATERICE
MDCCCLX.

Za veličanstvenu Kačićevu proslavu 1860. god. fra Ante Lulić tiskao je letak na hrvatskome, latinskom i talijanskom jeziku

143. LUIGI CESARE PAVISSICH, *Memoria storica sulla peste di Macarsca del 1815 scritta in italiano ed illirico — Uspomena povistna o kugi makarskoj god. 1815 pisana talianskim i dalmatinskim-bosanskim jezikom*, Vienna — U Beču, 1851; drugo izdanje: Memorie Macarensi — Nuova serie, Pola-Trieste, 1900, 25—88; FRANE GLAVINA, *Povijest zdravstvene kulture Makarske i njenog Primorja*, Izd. Hist. arh. Split, 10, 1980, 55—60.

144. Osim *fra Anđela* od kuge su umrla i četvorica svećenika: *don Nikola Blašković* († 1. VI.) pisac *don Petar Bartulović* († 12. VI), *don Ivan Alačević* († 19. VI.) i *don Mate Bauk* († 29. VI. 1815). Usp. »Izadnji dnevi onizih, koji su u Makarskoj priminuli u vrime čemernoga bića od Kuge, koja se pojavila dne 17. svibnja 1815», dodatak Mrtvaru crkve sv. Marka u Makarskoj.

145. Izvornik na talijanskom jeziku v. u Bullettino d'archeol. e storia dalm., VI/1883, 112; ZLATOVIĆ, *Franovci*, 403.

146. Mrtvar stare franj. crkve u Makarskoj pod danom 25. V. 1815. ovako opisuje njegovu smrt: *»Molto R. P. Angelo Cacich Miosich il quale fú attacato dal male pestilenziale il di 23 corente, e stato in Convento sino le ore 10 antimeriadiane, persuaso indi dai medici di portarsi al campo di S. Pietro, ove rese l'anima al Creatore in questo giorno alle ore due pomeridiane, munitosi prima del sacramento della penitenza più volte prima di partire al Campo sudetto.«*

147. Latinski tekst glasi: *»Admodum Reverendo Patri Angelo Mariae / Cadcich Miossich a Brist / Ordinis Minorum Observantis Provinciae Sanctissimi Redemptoris / praecipuis muneribus egregie perfunctis / de Macarskensi monasterio optime merito / VIII. Kalendis Junii MDCCCXV aetatis LII. / pestilentia Macarskensi vexante sublato / fratres moestissimi / fratri bene merenti / posuere.«* — Natpis objavio KAER, *N.d.*, 54. — Ploča je pred najezdom turizma 1931. g. prenesena u samostan, a 1964. uzidana na unutarnji zid pročelja stare crkve desno od ulaza, nedaleko groba u crkvi, na kome je uklesano »OB PESTEM 1815«.

148. ZLATOVIĆ, *Franovci*, 404.

149. GLAVINA, *Povijest zdravstvene kulture*, 61—62.

Već je 1859. u *»Glasniku Dalmatinskom«* bila najavljena Kačićeva proslava.[150] Zahvaleći novoj klimi uslijed listopadske diplome, stogodišnjica Kačićeve smrti uspješno je proslavljena ne samo po Dalmaciji, nego i u Banskoj Hrvatskoj (Zagreb, Đakovo, Varaždin, Karlovac, Senj, Rijeka), pa i u samome Beču. Glavne su, pak, proslave bile: na nacionalnoj razini u Zagrebu i zavičajnoj u Makarskoj. Budući da je prema ocjeni hrvatskih povjesničara Kačićeva proslava 1860. bila prvi nagovještaj narodnoga preporoda u Južnoj Hrvatskoj, potrebno je prikazati tok proslave u makarskome samostanu.

U to je doba gvardijan samostana bio eksprovincijal, Makaranin, fra Ante Lulić (20. X. 1860.—25. XI. 1861.). Lulić je zaslužan naročito za dva rodoljubna djela: *1854. u Sinju je osnovao franjevačku gimnaziju s hrvatskim nastavnim jezikom*, a *1860. u Makarskoj organizirao Kačićevu proslavu.* U tu je svrhu sâm sastavio i na *tri jezika* objavio *prigodni letak* u slavu Kačića.[151]

Dan proslave bio je dan smrti 14. prosinca. Vjerski se program odvijao u samostanskoj crkvi, kulturni u blagovaonici, a narodni oko samostana pod starim brijestovima.

U crkvi je bio podignut veličanstven odar, obložen svijećama i duplirima i ukrašen pjesmama i natpisima, koje su za tu prigodu poslali Preradović, Kazali, Sundečić i drugi. Na proslavu se sletilo mnoštvo naroda iz grada i cijeloga Primorja, i to u najsvečanijoj narodnoj nošnji. Svečanu službu Božju obavio je pomoćni biskup Vinko Cima (1856.—1867.), a besjedu je održao don Mijo Pavlinović, književnik i političar.

U staroj samostanskoj blagovaonici priređen je svečani ručak, a gosti su bili: biskup Cima s kaptolom i svećenstvom grada i okolice, zastupnici makarske općine i drugi ugledni građani. Simbol proslave bila je primorska narodna crven-kapa. Prvi makarski Ilir Stipan Ivičević drži govor i diže crven-kapu kao simbol slobode i jedinstva. Zaori poklik: *»Živila narodna crven-kapa!«* i u isti se mah crven-kapa pojavi na glavi svakoga uzvanika: od biskupa do zadnjega fratra i civila. Redaju se govori, pjesme i nazdravice u čast Kačića, kao zatočnika narodne slobode i jedinstva.

Narodno veselje uvaženi pisac prikazuje: »Okolo manastira gruvaju mužari, gradska glazba svira vesele koračnice, sabrani narod pjeva uz gusle Milovanove pjesme, na rudini pred samostanom uhvatili se u kolo momci i djevojke, a svakomu je na glavi crven-kapa. Na ledini je narod sjeo da se založi hljebom i pečenkom, narodna bukara izredaje se od ruke do ruke, svi su veseli i radost im na licu odsijeva, jer ih je Kačićevo slavlje i crven-kapa sve izjednačila, i jer svi, bez razlike staleža i položaja, dobe i spola govore jednim jednakim hrvatskim jezikom, pa neka ga neki sada nazivali ilirski ili slovinski . . . Primorsko-makarsko slavlje 14. prosinca 1860. odjeknu po svim dalmatinskim gradovima, po Hrvatskoj i po cijelomu slavenskomu jugu.«[152]

Ta je proslava bila *početak hrvatskog narodnog preporoda u Dalmaciji*, koji je poveo i uspješno vodio don Mijo Pavlinović (1831.—1887.).

Nakon trideset godina Makarska je u prigodi otkrića Kačićeva spomenika 26. kolovoza 1890. doživjela daleko veću proslavu, koja je imala snažan politički naboj: zahtjev sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom. Ali ta proslava nije imala toliko kulturno značenje kao proslava 1860. Isto tako, premda je inicijativu za spomenik prvi dao fra

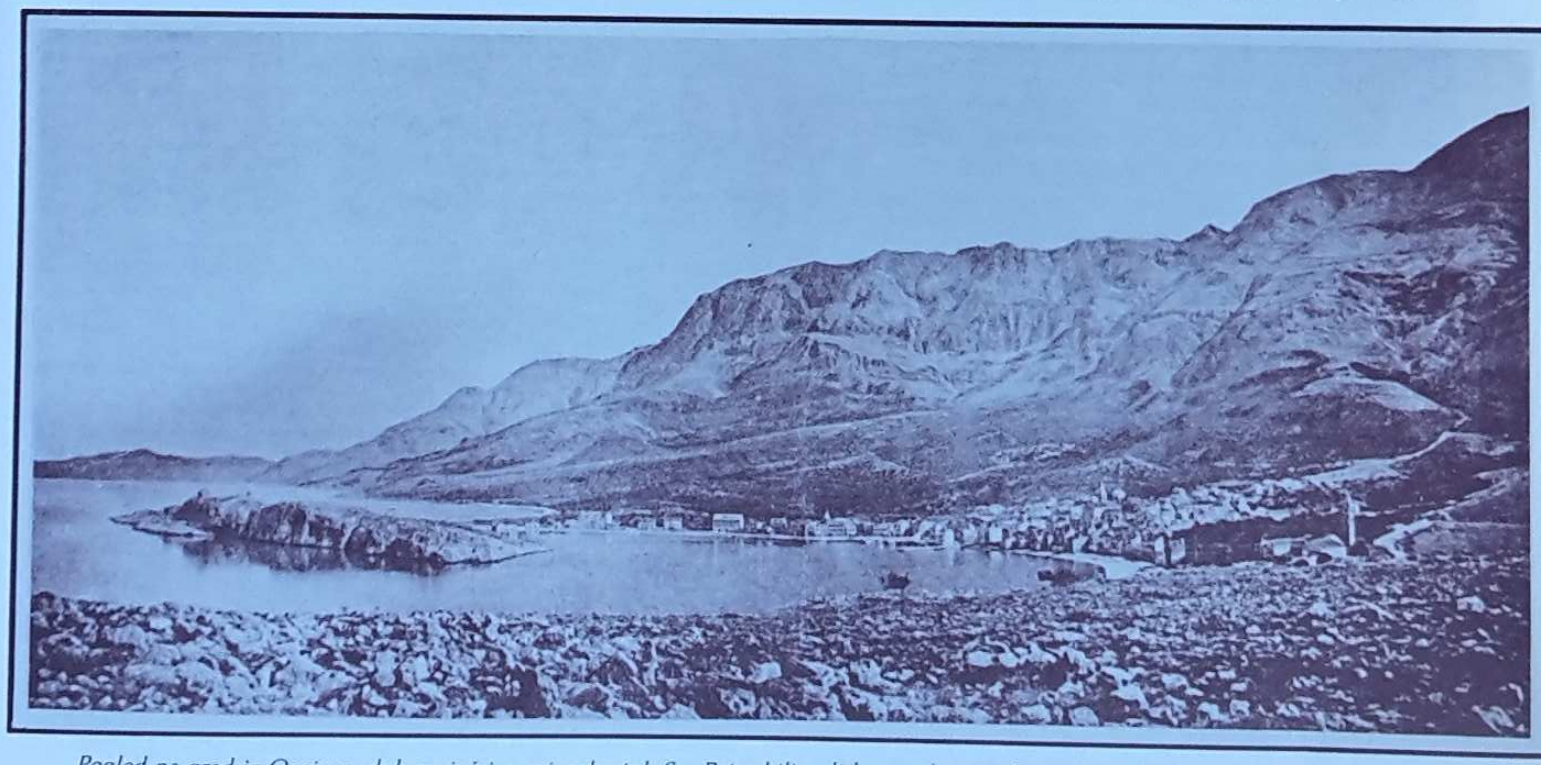

Pogled na grad iz Osejave, dok su još i ona i poluotok Sv. Petra bili goli kamen bez i jednoga bora ili čempresa (1890.)

150. »Pripreme za proslavu stogodišnjice Kačićeve smrti, najavljene u *Glasniku dalmatinskom* (br. 96—98/1859), bile su prvi nagovještaj novog narodnog preporoda u Dalmaciji« (F. GLAVINA, *Kulturnopolitička strujanja*, Makarski zbornik, 437.

151. Sva tri su letka (lat., tal. i hrv.) sačuvana na koncu knjige istoga autora: LULICH, *Compendio*, 1860, Knjižnica fr. sam. Makarska br. 2874.

152. KAER, *N.d.*, 156—157.

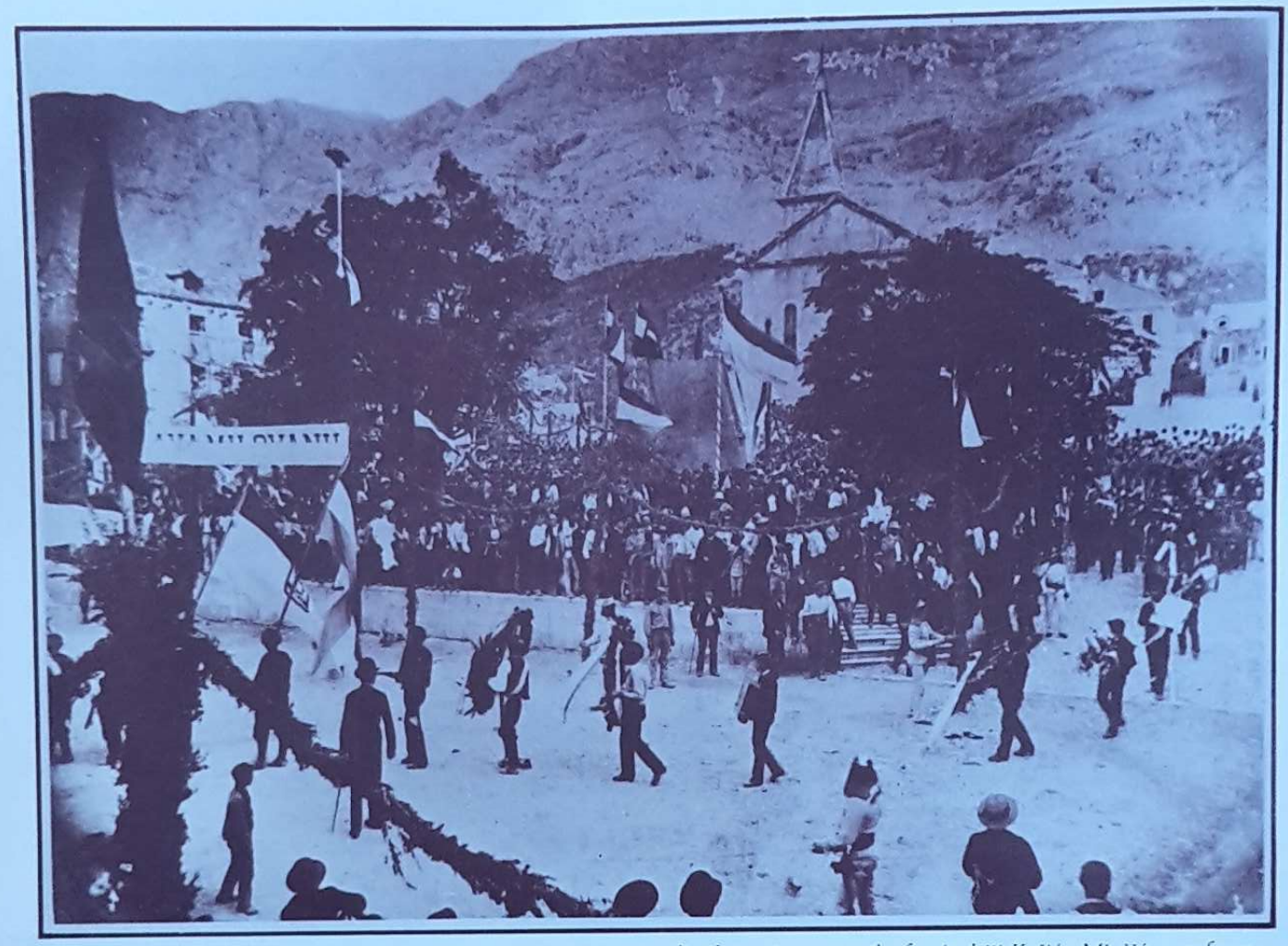

*Slavlje na glavnom gradskom trgu (»Kačićevu trgu«) 1890. u prigodi otkrivanja spomenika fra Andriji Kačiću Miošiću, profesoru filozofije i teologije, piscu latinskih i hrvatskih tekstova, proslavljenom pjesniku »**Razgovora ugodnoga** . . .« i jednome od tvoraca hrvatskoga književnog jezika*

Mate Šimić (1848.—1926.), proslava se uglavnome odvijala u okviru grada, a svečani je ručak za 150 uzvanika makarski načelnik I. M. Ševeljević (1888.—1895.) priredio u adaptiranom skladištu općinskog tajnika Ante Alačevića. Računa se da je na otkriću spomenika u Makarskoj bilo do 10.000 ljudi.[153]

c) Prvi svjetski rat i makarski samostan

Prema arhivskim vijestima atentat na Franju Ferdinanda 28. lipnja 1914. u Sarajevu, što je bio neposredan povod ratu, izazvao je duboki dojam u Makarskoj i samostanu[154] tim više, što je kod fratara još uvijek u sjećanju bio posjet, kada se F. Ferdinand sa ženom 6. srpnja 1909. s jahtom »Miramar« ustavio pred makarskom lukom, te brodicom na dvanaest vesela uz pratnju torpiljarke »Meteor« izišao na obalu i krenuo prema samostanu, da u svojstvu predsjednika Centralne komisije za istraživanje i uzdržavanje građevnih spomenika pregleda staru crkvu, zvonik i trijemove. Tom je prigodom prestolonasljednik zabranio rušenje spomenutih objekata i ponudio pomoć za obnovu.[155]

Odmah sutradan po atentatu makarsko je svećenstvo otišlo na poglavarstvo da izrazi sućut. Dana 4. srpnja u franjevačkoj crkvi održane su svečane zadušnice.

Već je na početku rata iz Provincije pozvano pet svećenika za vojne kapelane među kojima i član makarskog samostana fra Gabro Cvitanović.[156] Kroz cijelo vrijeme rata makarski je samostan za svoga člana vodio posebnu brigu.[157]

1. **Problem prehrane.** Za cijelo vrijeme rata u samostanu je — po svjedočanstvu ljetopisca[158] — bilo glavno pitanje, kako prehraniti redovničku obitelj od 40 članova, koju su uglavnom sačinjavali studenti i profesori bogoslovije.

Već se od početka 1915. počela osjećati oskudica i brašna i mesa. Kada je u svibnju 1915. i Italija navijestila rat Austro-Ugarskoj, tada se ni po kakvoj cijeni nije mogao kupiti ni jedan kilogram pšeniče. Početkom 1916. vlast je davala krušne karte: 20 dkg dnevno po osobi. Mesa se nije moglo nabaviti. U samostanu se tada našlo 500 kg suhoga mesa tako da se uprava samostana bojala,

153. F. GLAVINA, *N.d.*, 467—476.

154. Podatke za događaje 1914.—1918., kao i 1918.—1940. uglavnom crpimo iz gore citiranog rukopisa KZD M (v.b. 84). *N.d.*, 69—72.

155. *N.d.*, 42.

156. *N.d.*, 73.

157. Usp. K. JURIŠIĆ, *Fra Gabro Cvitanović i njegov ratni dnevnik (1914.—1918.)*, Split 1984.

158. Ljetopisac KZD M od 1914.—1922. (str. 62—381) bio je dr. fra Petar Grabić († 1963.), prof. bogoslovije i magister bogoslova (usp. monografiju: K. KRŽANIĆ, *In memoriam fra Petar Grabić*, Split 1964).

da će bogoslovija nakon dva mjeseca morati prestati radom.[159]

Budući da već od 1911. maslina nije rodila, nestalo je i ulja tako da su fratri 17. svibnja 1916. u crkvi mjesto maslinova ulja počeli upotrebljavati petrolej.

Kada je na jesen 1916. neka pobožna duša poslala fra Petru Grabiću »samun kruha«, u čas ga je nestalo. Fratri su za objed 18. listopada 1916. po prvi put imali kukuruzov kruh.[160]

Na proljeće 1917. ljetopisac je zabilježio: »Obična večera u samostanu. Već od mnogo vremena nemamo nego malo pure ili pijat kukuruzove kaše. Kadikad tomu se pridoda po jedna slana srdela. Za objed, hvala Bogu, još dobivano uz pijat manistre malo mesa sa zeljem. Ipak, mi živimo ko u ratno doba sjajno, jer ogromna većina pučanstva nema ni ovlike hrane.«[161]

Na jesen 1917. zbog neopisive suše zavladao je mrtvi glad. Kada je na glavnu Marijinu svetkovinu u samostanu 8. prosinca 1917. biskup Juraj Carić zaredio bogoslove za poddakone i đakone, tada je gvardijan Rudan uspio prirediti svečani ručak. Na ručak su spremno došli: Biskup, gradski svećenici i ministranti. Ljetopisac je ustanovio:« Teško ti ga se samostanu, kad bi se ovo češće opetovalo!«[162]

Novoimenovani splitski biskup Carić došao se na svoj imendan 23. travnja 1918. oprostiti s braćom u Zaostrogu, te se potužio da ni on nema kruha, pa mu je tamošnji gvardijan fra Ante Alač obećao dati 100 kg brašna.[163]

Makarski su bogoslovi ljetne praznike provodili u Sinju, jer u Makarskoj nije bilo hrane.[164]

O stanju u narodu ljetopisac je 7. svibnja 1917. zabilježio: »Siromasi. Velika je bijeda! Rijetko je koji sat u danu, da koga siromaha ne vidiš pred vratima samostana. Starešinstvo svakom dade štogod. U novcu i pojedincu do 2 krune. Nastoji otkinuti i od našeg upravo siromašnog zalogaja, da im u pomoć priteče.«[165]

Početkom 1918. Grabić je vidio kruh od maslinovih paćika i vinskoga dropa. Bio je crn kao ugljen. Budući da je »aprovizacija« sve slabije narod snabdjevala hranom, dne 5. ožujka 1918. u Makarskoj je oko 200 žena demonstrativno došlo na poglavarstvo psujući najviše činovnike, dok su neke uspjele provaliti u skladište pučke kuhinje i odnijeti nešto hrane. Ali, žandari i vojska lako su rastjerali goloruke žene.[166]

2. **»Španjolica«.** Uz rat i glad početkom listopada 1918. u gradu se pojavila i zarazna bolest »španjolska hunjavica«. U samostanu su oboljela petnaestorica braće. Od španjolice je 21. X. umro kućni slijepac Ivan Srzić, koji je opremao samostanske poslove.[167]

3. **Posebni odjeci rata.** Dok je u Makarsku prije rata tjedno dolazilo preko 30 parobroda, dva mjeseca nakon početka rata njihov je broj spao na šest, a nakon rata s Italijom samo jedan parobrod, koji je dolazio dvaput tjedno.[168]

Dne 12. lipnja 1915. zbog velikog juga bio je prisiljen prvi hidroplan da se spusti u luku.[169]

U svibnju 1915. bile su izvješene velike bijelocrne zastave na crkvu sv. Filipa i sv. Marka i na novu zgradu bogoslovije. Imale su označivati indemnitet pred neprijateljem. Zastave su među građanima izazvale velik strah.[170]

Vojnički zapovjednik grada dao je na zidu samostanskih boriča prema moru napraviti umjetne puškarnice. Gvardijan je prosvjedovao bez uspjeha.[171]

Prigodom dolaska provincijskog delegata fra Konstantina Krelje fratri su 2. lipnja 1915. raspravljali o savjetu predsjednika dalmatinskog namjesništva grofa Thuna, da uprava Provincije bogoslove iz Makarske preseli u unutrašnjost, da ih neprijatelj — u slučaju okupacije — ne bi upotrijebio u svoje svrhe.[172]

Vladinom naredbom 30 travnja 1916. u 11 s u noći uvedeno je ljetno vrijeme: svi su satovi morali biti pomaknuti jedan sat naprijed.[173]

Samostan je za vrijeme rata bio prisiljen na novčane i materijalne žrtve: dvaput je državi dao na ime unutrašnjega zajma po 1000 kr.; također je već 1915. u ratne svrhe predao rakijski kotao, a kasnije tri zvona. U zvoniku je ostalo samo srednje zvono.[174]

Osim navedenih bilo je i pozitivnih posljedica rata. Tako je porasla pobožnost, osobito u čast sv. Ante. Dok je, naime, prijašnjih godina na svečev blagdan u franjevačkog crkvi sv. pričest primilo oko 350 vjernika, dne 13. lipnja 1915. bilo je 500 pričesti.[175] Svijet je također davao toliko misnih nakana, da im samostan nije mogao udovoljiti.[176]

Na blagdan Srca Isusova 11. lipnja 1915. u prigodi stote obljetnice makarske kuge obnovljen je zavjet Srcu Isusovu. Tada je preko grada išao svečani obhod, nikada veći, kako svjedoči ljetopisac. Pred sustolnicom je prvi općinski prisjednik Silvije Matulović pročitao posvetu grada i općine, a biskup J. Carić održao propovijed.[177]

Na blagdan sv. Petra (29. VI. 1915.) zbog rata s Italijom nije se održao pazar. Dok je prijašnjih godina toga dana u Makarsku dolazilo na stotine brodova, te godine nije bilo niti jednoga.[178]

U Makarskoj je bio običaj, da se u korizmi u sustolnoj crkvi drže propovijedi na hrvatskom i talijanskom jeziku. Godine 1916. konačno su ukinute talijanske propovijedi. O tome ljetopisac piše: »Uopće slični govori bili su suvišni, ukoliko se u gradu ne nalazi ni jedan Talijanac, niti li imade čeljadeta, koje ne bi poznavalo hrvatski.«[179]

4. **Politička kolebanja.** Početkom rata opća je želja naših franjevaca bila, da Austrija dobije rat, i to iz ovih razloga: prava su Crkve relativno najbolje zaštićena u Austriji; cjelokupnost hrvatskih zemalja također je najbolje zajamčena pod vlašću habsburške dinastije.[180]

U susretu makarskih franjevaca s istaknutijim državnim ličnostima uočava se zajednički jezik. Tako je 4. svib-

159. KZD M, 154.
160. *N.d.*, 182—183.
161. *N.d.*, 218—219.
162. *N.d.*, 237.
163. *N.d.*, 252—253.
164. *N.d.*, 228, 266.
165. *N.d.*, 216.
166. *N.d.*, 246—247.
167. *N.d.*, 269.
168. *N.d.*, 75, 128.
169. *N.d.*, 118.
170. *N.d.*, 119.
171. *N.d.*, 123.
172. *N.d.*, 123—124.
173. *N.d.*, 163.
174. *N.d.*, 137, 152, 182.
175. *N.d.*, 129.
176. *N.d.*, 122.
177. *N.d.*, 126—127.
178. *N.d.*, 131.
179. *N.d.*, 157. — Zadnje talijanske propovijedi u sustolnici sv. Marka — na molbu biskupa Carića — održao je 1915. gvardijan fra A. Bukić (*N.d.*, 100—101).
180. *N.d.*, 74.

nja 1915. Thaloczy, zamjenik zajedničkog ministra financija, na putovanju parabrodom Rijeka-Metković posjetio samostan. Gvardijan fra A. Bukić u pratnji fra P. Grabića uzvratio je posjet visokom gostu na parabrodu. U povjerljivom razgovoru ministar je rekao fratrima: »Vaša je franjevačka politika ispravna. Čuvajte narod i u budućnosti.«[181]

U prigodi izleta biskupa J. Carića, poglavara Benkovića i fra P. Grabića 9. travnja 1916. u samostan Zaostrog u razgovoru pale su i ove misli: u slučaju pobjede austrijskog oružja hrvatski narod neće dobiti nikakvih većih sloboština. Austrijsko je činovništvo 90 % nepouzdano.[182]

Da bi donekle podigli klonule duhove, vlasti su priredile dvije proslave: u povodu 50. obljetnice bitke kod Visa 20. srpnja 1916. na Donjoj Luci u Makarskoj biskup je u prisutnosti svih vlasti služio svečanu misu, koju su pjevali franjevački bogoslovi. Također je 11. veljače 1917. u Vepricu u prisutnosti namjesnika grofa Attemsa i generala Thuna otkriven obelisk-spomenik u čast »dalmatinskih vojnika«. Biskup Carić u spilji odslužio je tihu misu, a općina usprkos opće gladi priredila gozbu.[183]

Budući da se rat sve više otezao, ljudi su raspravljali, kada će svršiti i tko će ga dobiti. Ljetopisac fra P. Grabić 26. veljače 1917. zabilježio je: »Pisac ovih redaka, kao i fra Ante Cikojević, misli, da se ovaj rat neće svršiti povoljno po Austriju i Njemačku, jer je gotovo cijeli svijet proti njima.«[184]

Uza sva kolebanja fratri su bili složni u tome, da se traži ujedinjenje Hrvata, Srba i Slovenaca u jedno državno tijelo u okviru monarhije. Stoga su 10. prosinca 1917. potpisali tzv. »jugoslavensku deklaraciju«: fra Marko Ivandić, fra Ante Cikojević, fra Petar Grabić i fra Jure Božitković, koju su potpisali i ostali svećenici, osim biskupa Carića i kanonika Ribičića.[185]

Stoga sredinom lipnja 1918. ljetopisac piše: »Bilo je dobroćudnih ljudi, koji su vjerovali, da će Austrija ostvariti pravedne narodne težnje, ali i ovi počimlju uviđati, da nas odtole sunce neće nigda ogrijati.«[186]

Kroz to se približavao svršetak rata i Hrvatski je sabor 29. listopada 1918. raskinuo sve državne veze s Austro-Ugarskom, proglasio Hrvatsku neovisnom, te odlučio pristupiti u zajedničku Državu Slovenaca, Hrvata i Srba. Tada je ljetopisac zapisao: »Naša Hrvatska kraljevina dakle je postala potpuno slobodnom i samosvojnom?! Ovo se veselje samo čuti, ali se perom izraziti ne da!«[187]

1. studenoga 1918. državne i vojničke vlasti u Makarskoj predale su upravu u ruke Narodnoga vijeća. Istoga su dana okolne župe pod vodstvom svojih župnika masovno došle u grad da proslave narodnu slobodu.[188]

5. Događaji između dva svjetska rata

a) Kačić — politički i kulturni adut

Čim je 1. prosinca 1918. stvorena »Kraljevina Srba Hrvata i Slovenaca«, makarski su franjevci u svojim prvim službenim koracima prema novim vlastima nastupili oslanjajući se na povijesnu i kulturnu ulogu svoga subrata, pjesnika i prosvjetitelja svih Južnih Slavena — fra Andrije Kačića Miošića († 1760.).

Budući da je austrijska vlast u prigodi postavljanja Kačićeva spomenika u Makarskoj 26. kolovoza 1890. zabranila na njegovo podnožje postaviti sastavni dio spomenika — ploču s grbovima svih slavenskih naroda, odmah nakon propasti Carevine makarski je gvardijan fra Konrad Rudan dopisom od 30. studenoga 1918. podnio Narodnom vijeću u Makarskoj prijedlog, da spomenutu ploču, koja je sačuvana u općinskoj zgradi, prvom zgodom postavi na mjesto, koje joj je majstor Rendić odredio.[189]

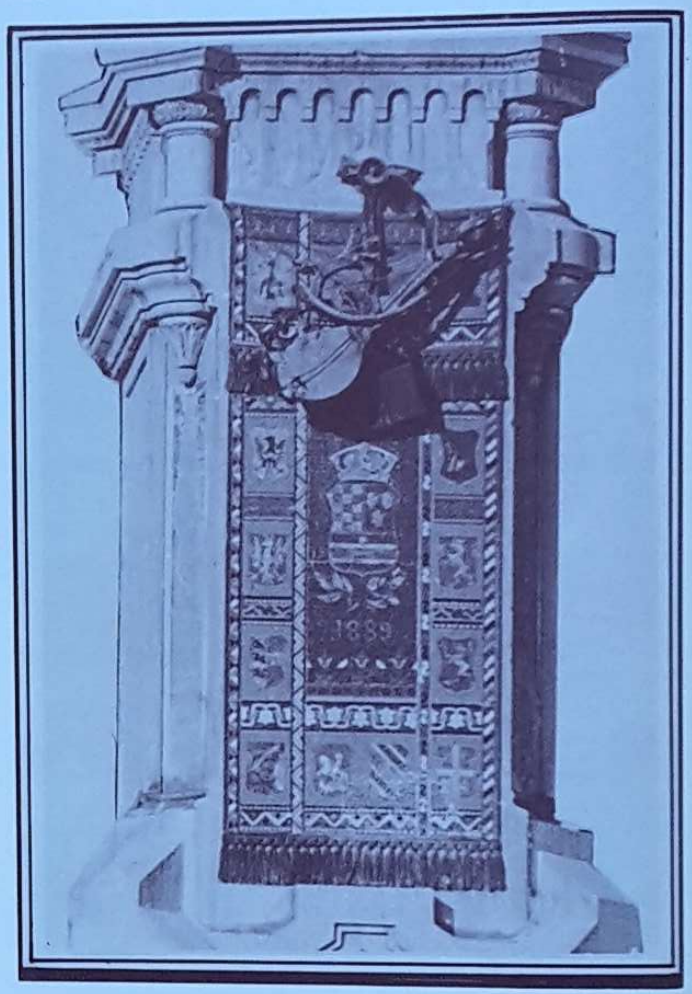

Podnožje Kačićeva spomenika u guslama i gudalom, s grbovima Hrvatske, Dalmacije i Slavonije te ostalih slavenskih zemalja

Gvardijan nije dobio odgovora. Politička je klima u novoj državi bila takva, da je trebalo čekati četiri godine, da se to izvrši. Bilo je to 8. lipnja 1922., kada je načelnik Silvije Matulović skoro furtim stavio grbovnik na Kačićev spomenik.[190] Od franjevaca iz samostana slučajno je bio prisutan samo fra Ante Radić, tadašnji župski vikar Velikog Brda.

Nakon što je 1. prosinca u Beogradu proglašena Kraljevina SHS, fra Ante Cikojević, upravitelj bogoslovije, »u duhu velikoga pjesnika sveukupnog našeg naroda fra Andrije Kačića Miošića« u ime škole i samostana regentu

181. *N.d.*, 116—117.
182. *N.d.*, 157—158.
183. *N.d.*, 176, 196.
184. *N.d.*, 198.
185. *N.d.*, 238.
186. *N.d.*, 258.
187. *N.d.*, 273.
188. Tučepljane je doveo Anđeo Cvitanović, Podgorane don Milan Pavlinović, Drašničane fra Karlo Čulum, a Velikobrđane fra Petar Grabić. (*N.d.*, 273).

189. *N.d.*, 274—275.
190. *N.d.*, 378.

Aleksandru poslao je brzojavni pozdrav. Dne 19. siječnja 1919. Aleksandar je odgovorio i pozdravio čitavu franjevačku obitelj, kojoj želi da i dalje ide Kačićevim stopama »budeći u grudima puka dobrotu, ljepotu i kršćansku ljubav.«[191]

b) **Fratri i štrajk seljaka Makra i Kotišine**

U vrlo teškim gospodarskim prilikama nakon prvoga svjetskog rata seljaci Makra i Kotišine prodavali su mlijeko građanima Makarske. U prvoj polovici 1920, kada je 1 kg sira zapadao 70 kruna, cijena je mlijeku pala na same 4 kr. Nezadovoljni seljaci, organizirani u Hrv. pučku stranku zahtijevali su, da im općinski opskrbni odbor cijenu mlijeka povisi na 8 kr. A kada im načelnik nije izišao ususret, seljaci su 1. svibnja 1920. prestali nositi mlijeko u grad i stupili u štrajk. Vlasti su u tome činu vidjeli »boljševičku opasnost«, pa su strpali u zatvor sedam videnijih seljaka. Ali, brzo je uviđena njihova nevinost, pa su pušteni iz zatvora, a cijena je mlijeku povišena na 6 kr. Seljaci time nisu bili zadovoljni, pa su radije od mlijeka pravili sir. U toj opravdanoj borbi seljaka makarski su fratri bili na njihovoj strani, te u splitskim glasilima *Jadranu* i *Težačkim novinama* digli svoj glas u obranu seljaka.[192]

c) **Politički rad**

U prvom desetljeću nove države vladao je višestranački sustav, pa je katoličko svećenstvo osnovalo *Pučku stranku*. U Makarskome primorju svećenstvo se opredijelilo za *Hrvatsku pučku stranku* (HPS), kojoj je bio vrhovni cilj katolicizam i hrvatstvo. Stoga je već 5. svibnja 1919. u Makarskoj osnovan Odbor HPS, u koji su ušli: don Mijo Pavlinović Mlađi, Vinko Vlatković, Kleme Dean, Ive Dean, Marko Ribarović, Ante Srzić, Joze Torkar i fra Petar Grabić.[193]

Premda je provincijalu fra Anti Cikojeviću prigodom njegova posjeta Beogradu koncem 1919, kada ga je primio i regent Aleksandar, dato na znanje, da je vlada upravo prema HPS najneraspoloženija, i on i njegovi fratri davali su sve od sebe upravo za HPS. Jedan od vodećih ljudi HPS u Makarskoj i Dalmaciji fra P. Grabić piše: »Nas zanima politika samo utoliko, da u javnom i u privatnom životu obezbjedimo naša legitimna vjerska prava. Kad ne bi bilo očite ili prikrivene pogibelji za vjerski odgoj i vjerski život, mi se ne bismo bacali u vrtlog političkog života.«[194]

Propagirajući načela: federativno uređenje države, konfesionalna sloboda, socijalna reforma na bazi kršćanskih načela, te žensko pravo glasa, HPS u Dalmaciji pod vodstvom svećenstva prvih je godina imala dosta uspjeha tako da je na izborima za konstituantu 28. studenoga 1920. dobila relativnu većinu.[195]

Uza sva nastojanja franjevaca i njihovu samouvjerenost, da »niti jedna stranka nije tako jaka i sređena kao HPS«, rezultat izbora 18. ožujka 1923. prenerazio je svakoga, jer HPS u hrvatskim zemljama nije dobila niti jednoga mandata.[196] Narod je listom glasovao za Stjepana Radića. Isto se dogodilo i na izborima 8. veljače 1925., kada je u Makarskoj HPS dobila samo 57 glasova.[197]

Fratri su i dalje radili za HPS, dok nakon umorstva Stjepana Radića 1928.[198] i zavođenja diktature 1929. nije ukinut višestranački sustav. Dne 26. siječnja 1929. tajnik sreskog poglavarstva Makarske Mavro Laznibat uručio je fra Roku Rogošiću, u zamjeni tajnika, odluku o raspuštanju HPS u Makarskoj.[199] Tako je stavljena konačna točka na desetgodišnji rad makarskih franjevaca u HPS.

d) **Rad na konkordatu**

Kraljevina SHS već je 1920. poduzela korake za sklapanje konkordata sa Sv. Stolicom. U tu je svrhu osnovana posebna komisija stručnjaka. Kao član komisije bio je pozvan i makarski franjevac Grabić na sastanak 19. lipnja 1923. u Beograd.[200]

e) **Zadušnice za hrvatske mučenike**

Na poziv vođe hrvatskog naroda dra Vlatka Mačeka posebnim letkom od 19. lipnja 1932. — u vrijeme najteže diktature — na dane umorstva hrvatskih narodnih zastupnika 20. lipnja u Beogradu i smrti Stjepana Radića 8. kolovoza 1928. po crkvama u Hrvatskoj održane su svečane zadušnice za hrvatske mučenike, pa tako i za grad Makarsku u franjevačkoj crkvi.

Dana 20. lipnja 1932. stara franjevačka crkva bila je dupkom puna muškaraca. Misu u trojci služio je fra Milan Ujević. Poslije mise uputila se povorka do zgrade bogoslovije. Ali, tu su čekali žandarmi i sve rastjerali, a vođu makarskih Hrvata zatvorili.

8. kolovoza održane su zadušnice za Stjepana Radića. Nakon mise na zboru u fratarskim borićima Jure Jurišić održao je prigodni govor. Bio je prisutan sreski poglavar radi održanja mira.[201]

Zadušnice su u franjevačkoj crkvi održavane i slijedećih godina 1933. i 1934., ali radi pritiska vlasti s manje učesnika.[202] Nakon umorstva Aleksandra 1934. i petosvibanjskih izbora 1935. zadušnice su bile masovno posjećene.[203]

f) **Izbori 1935.**

Izbori 5. svibnja 1935. bili su jedan od najvažnijih događaja u životu hrvatskog naroda novijega doba. Tako su ih shvatili i makarski franjevci, pa su stoga i profesori i đaci zajedno s nemoćnim starcima izišli na biralište da glasuju za listu dra Vlatka Mačeka, odnosno za udruženu opozi-

191. *N.d.*, 292.
192. *N.d.*, 336.
193. *N.d.*, 306.
194. *N.d.*, 332.
195. *N.d.*, 347.
196. *N.d.*, 384—385.
197. *N.d.*, 399—400.
198. Usp. IVAN MUŽIĆ, *Stjepan Radić u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca*, HKD Sv. Ćir. i Met. Zagreb, 1987.
199. KZD M, 428—429.
200. *N.d.*, 386—387. — Kako je poznato, konkordat je sklopljen tek 25. srpnja 1935., ali nikada nije stupio na snagu, što baca posebno svjetlo na položaj Katoličke crkve u Kraljevini Jugoslaviji (usp. I. MUŽIĆ, *Katolička crkva u Kraljevini Jugoslaviji*, Split 1978).
201. KZD M, 453.
202. *N.d.*, 460, 465.
203. Uoči desete obljetnice smrti S. Radića (7. kolovoza 1938.) u staroj franj. crkvi zadušnicu je služio gvardijan fra J. Božitković i održao propovijed. Prisustvovali su načelnik općine Jure Jurišić i narodni zastupnik Stipe Matijević. Poslije mise na zborovanju u fratarskim borićima govorili su Jurišić i Matijević. Sutradan pred Makarskom se pojavio jedan engleski ratni brod. Na općini i Gradskoj biblioteci izvješene su hrvatske i engleske zastave (Dnevnik »Milovana«, 1938, 177 V, ASM).

ciju. Bili su, naime, svjesni da time daju svoj prilog u obranu hrvatstva i katolicizma.[204]

g) Proslave vjerskih i narodnih jubileja

U razdoblju 1918.—1941. skoro da nije bilo ni jedne značajnije vjerske i narodne proslave, u kojoj nije sudjelovala makarska samostanska obitelj. Upozorit ćemo na važnije od njih.

1. **Tisućita obljetnica Hrvatskog kraljevstva.** Bogoslovski zbor *»Milovan«* i hrvatsko katoličko društvo *»Prosvjeta«* 10. svibnja 1925. u samostanskoj blagovaonici priredili su akademiju, preko koje je dr. fra Ante Crnica održao predavanje »Kulturno značenje 1000. godišnjice hrvatskog kraljevstva«.[205]

2. **Sedamstota obljetnica smrti sv. Franje.** Proslava se održala u nedjelju 14. studenoga 1926. Na poticaj gvardijana Cikojevića osnovan je odbor za proslavu. Općina na čelu s načelnikom Matom Klarićem izdala je posebni proglas na narod. Samostan je nabavio četiri nova zvona iz Splita (tvornica Cukrov) i Svečev kip iz Milana. Uoči proslave u gradu je bila rasvjeta, a sutradan je Makarska osvanula u svečanom ruhu. Nakon procesije, koju je preko grada predvodio dubrovački pomoćni biskup Vlaho Barbić, a u kojoj je osim građana sudjelovao i narod iz sela od Baške Vode do Tučepi, zbog velikog mnoštva pontifikalna misa je održana pred samostanskom crkvom. U samostanu je priređen ručak za uglednike, a u Uboškom domu općina je priredila ručak za gradske siromahe. Navečer je u kinu »Eden« dr. fra Stanko Petrov održao predavanje o sv. Franji služeći se skioptikonom.[206]

3. **Stota obljetnica smrti don Mije Pavlinovića.** Općinsko je upraviteljstvo 23. siječnja 1931. izdalo proglas na narod, 28. držalo svečanu sjednicu, a 25. u društvu »Prosvjeta« fra Ante Cikojević održao predavanje i fra Roko Rogošić prikazao Dalmaciju u skioptikonskim slikama.[207]

4. **Stota obljetnica hrvatske himne.** Na inicijativu Jure Jurišića proslava je održana 20. studenoga 1935. Preko grada je upriličena povorka, u kojoj su sudjelovali konjanici i mnoštvo naroda noseći zastave. Bili su zastupani i franjevci. Zbor je bio na Kačićevu trgu. Među više govornika je nastupio i fra Božo Vuco. U samostanu je zbor »Milovan« držao prigodnu akademiju posvećenu *»Lijepoj našoj«*.[208]

5. **Tisuću i tristota obljetnica pokrštenja Hrvata (641.—1941.).** U povodu velikoga jubileja 1300. obljetnice pokrštenja Hrvata hrvatski su biskupi već 27. siječnja 1939. iz Zagreba izdali posebnu okružnicu upućenu katoličkim Hrvatima.[209] Tada je biskup K. K. Bonefačić izrazio želju, da se kao priprava za jubilej po njegovoj biskupiji održe misije, pa mu je provincijal Grabić stavio na raspolaganje profesore teologije iz Makarske i gimnazije iz Sinja. Tako su od 1.—8. prosinca 1940. makarski profesori održali misije: fra B. Vuco i fra G. Cvitanović na Ugljanima; fra A. Jadrijević u Jesenicama (Poljica); fra B. Radonić u Omišu i fra P. Čapkun u Okrugu kraj Trogira.[210] Međutim, proslavu toga velikog jubileja prekinuo je drugi svjetski rat, pa je obavljena i završena povijesnim kongresom 9. rujna 1984. u Mariji Bistrici.[211]

Samostan je, inače, sudjelovao i u nekim drugim proslavama manje važnosti, kao npr. 21. studenoga 1925. u prigodi 200. obljetnice prijenosa relikvija »sv. Klementa« iz Rima u Makarsku.[212]

h) Velika svjetska kriza i samostan

Na proljeće 1937. samostanski je ljetopisac zabilježio: »Ovo par godina otkada je počela ekonomska kriza, naš je samostan postao neke vrsti pučka kuhinja. Dnevno je na podne pred manastirom 15—30 što domaćih, što stranih siromaha, koji se tu hrane, a neki u lončićima kući hranu nose. Ima ih i preko dana, koji traže ne samo hranu već i novca. Ovi zadnji dolaze osobito subotom i nedjeljom . . . Mnogi se čude, odakle toliko možemo davati. Manastir je u ova jadna vremena sam u potrebi, ali ipak dosada je davao i daje, a unaprijed kako Bog providi.«[213]

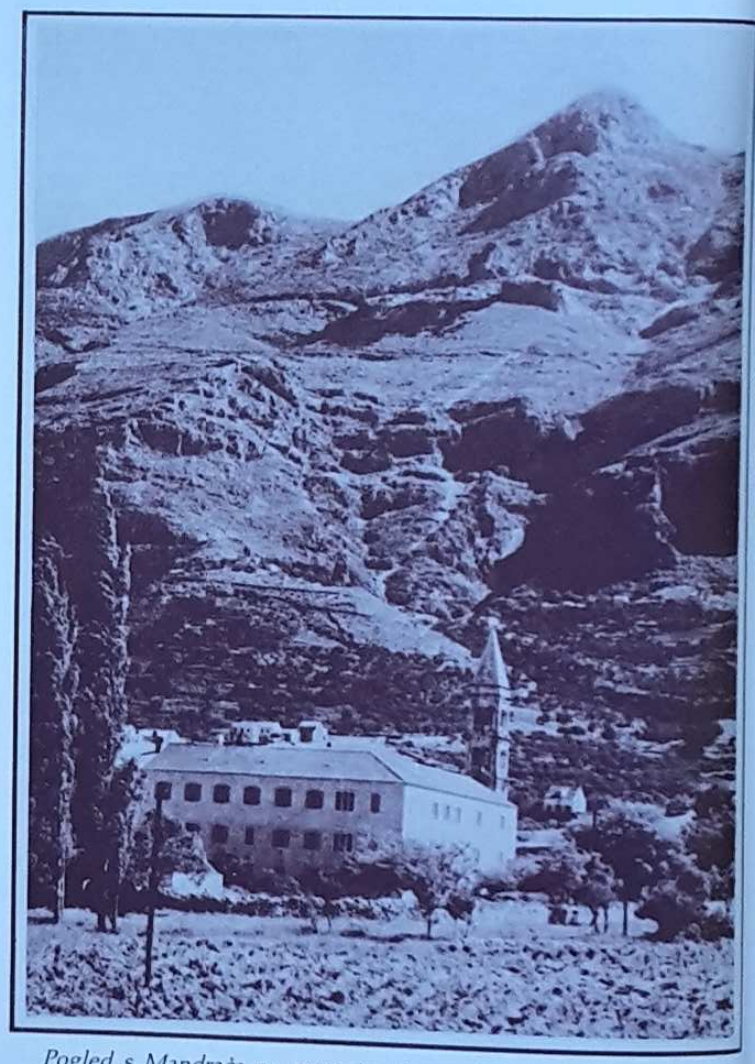

Pogled s Mandrača na samostan i zvonik prije nego je izrasla nova crkva

204. KZD M, 478—479.
205. *N.d.*, 401.
206. *N.d.*, 410—412. — U povodu franjevačkog jubileja izišao je i svečani broj *Nove revije* (V/1926, 3—4, 201—560).
207. KZD M, 448.
208. *N.d.*, 484.
209. Usp. S. T. POGLAJEN—S. K. SAKAČ, *641—1941: Najznačajniji jubilej Hrvatske*, Zagreb, 1941, 41—60.
210. KZD M, 508.
211. Usp. *Marija Bistrica 84. NEK — Nacionalni euharistijski kongres Crkve u Hrvata* — Završna slavlja u Zagrebu 8., u Mariji Bistrici 9. rujna 1984., Zagreb 1984; *Trinaest stoljeća kršćanstva u Hrvata*, NEK 1984, Zagreb 1986.
212. KZD M, 404.
213. *N.d.*, 489—490.

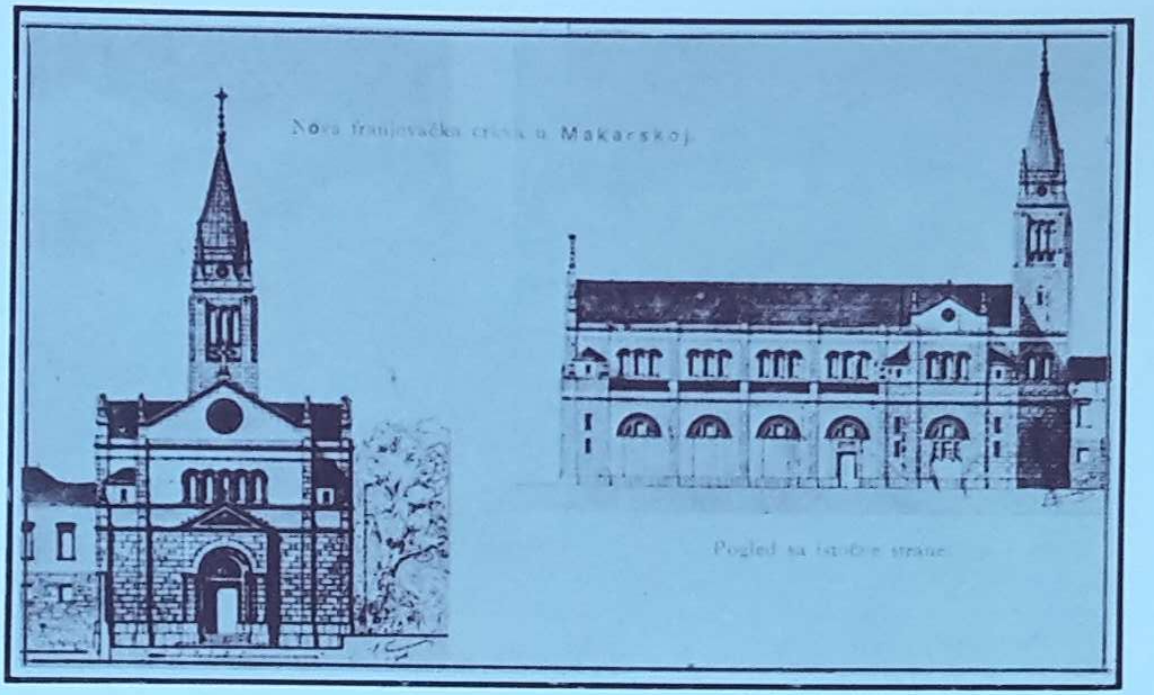

Neprihvaćeni nacrt za novu samostansku crkvu (pročelje i istočna strana)

Dne 13. studenoga 1939. u Makarsku je stigao Poljak Marijan Jaroszynski, nekoć bogat čovjek i istaknuti javni radnik, koji je nakon pada Poljske morao napustiti domovinu. U samostanu je dobio gostoprimstvo sve do 25. siječnja 1940, kada je na poziv novoformirane poljske vlade otputovao u Francusku.[214]

Samostan je 1. kolovoza 1940. primio i druge poljske bjegunce: biskupa Karla Radońskog s još tri svećenika. Iz Makarske su otputovali prije početka rujna.[215]

Poseban je bio slučaj pokrštenog Židova dra Ferencza Tolnaia iz Beča. U Makarsku je na proljeće 1940. došlo oko 50 Židova, koje je protjerao Hitlerov režim iz Njemačke. Za sve njih je stan i hranu plaćala židovska vjerska općina iz Zagreba, samo za dra Tolnaia nije davala ništa, jer je prešao na kršćanstvo. Siromašni konvertit 20. svibnja 1940. došao je na samostanska vrata moliti, da bi mu na podne davali nešto pojesti. Rečeno mu je da svakoga dana može dolaziti na objed.[216]

Doček hodočasnika i gostiju na dan posvete nove crkve: hrvatske zastave, transparenti, vijenci, zelenilo, cvijeće . . .

214. *N.d.*, 502—503.
215. *N.d.*, 507.
216. *N. d.*, 506.

Nova crkva Uznesenja Bl. Dj. Marije — pogled s ulaza na svetište

i) **Posvećenje nove crkve**

Briga oko gradnje nove crkve mučila je upravu samostana i provincije skoro pola stoljeća, a dileme o izboru jednoga od više gotovih nacrta različitih arhitekata preko dva desetljeća. Sama se, pak, gradnja otegla jedno desetljeće i kada je crkva 1940. bila konačno sagrađena, ocijenjena ja kao »najveći moderni spomenik u crkvenoj dalmatinskoj arhitekturi našeg vremena«.[217]

Njezin glavni graditelj provincijal fra Petar Grabić odlučio je da novi hram Božji samostanskoj obitelji i vjernicima grada preda posvećenjem u najsvečanijem obliku.

Za dan posvećenja određen je »Mali Uskrs«, 31. ožujka 1940. Za tu je prigodu došlo pet hrvatskih biskupa i šest franjevačkih provincijala: domaći biskup Bonefačić, konsekrator; mostarski fra Alojzije Mišić; banjalučki fra Josip Garić, šibenski fra Jeronim Mileta i beogradski eks-nadbiskup fra Rafo Rodić i provincijali: domaćin fra P. Grabić, bosanski fra Anđeo Kaić, hercegovački fra Mate Čuturić, dubrovački fra Teofil Velnić, zagrebački fra Mihael Troha i slovenski fra Gracian Heric. Banovinu Hrvatsku zastupao je banski povjerenik Mate Bulić.

U staroj crkvi obavljena je trodnevnica, a propovijedali su A. Crnica, B. Radonić i L. Bajić.[218] Uoči proslave u novoj crkvi zbor »Milovan« priredio je duhovni koncerat, preko kojega je fra G. Cvitanović održao prigodno predavanje.

Na sam dan proslave nastupile su dvije glazbe: *Glazba Gospe Sinjske* iz Sinja i *Kat. akcije* iz Drniša, dok makarska glazba nije sudjelovala. Do 8 s stigla su hodočašća iz Splita, Drniša, Sinja, Imotskog, Vrgorca, Metkovića i Omiša, te vjernici iz primorskih župa.

U staroj crkvi služile su se mise od 4—9, 30 s. i ispjevano *Tebe Boga hvalimo* za sva stoljeća, koja su prošla preko stare crkve.

Međuvremeno je u 6,30 s glazba Gospe Sinjske svirala budnicu kroz grad.

U 7,30 s biskup Bonefačić uz brojnu asistenciju počeo je obred posvećenja nove crkve. U 10,30 s uputio se preko cijeloga grada svečani prijenos Presv. oltarskog sakramenta iz stare u novu crkvu. Procesiju je vodio nadbiskup Rodić. U procesiji su nastupali: osnovna, zanatska i građanska škola; bratovštine, glazba G. S., delegacija Gospe Lurdske iz Zagreba, redovnički kler, makarski kaptol, provincijali, biskupi, nebnica s Presvetim, zastupnik bana Banovine Hrvatske, predstavnici općine, kotara, suda i na koncu tisuće vjernika. Očevidac je zabilježio: »Tako divne procesije s toliko biskupa, svećenstva i naroda zar nikad u Makarskoj nije ni bilo!«[219]

Nakon procesije u novoj je crkvi prvu propovijed izrekao provincijal Grabić. Slijedila je pontifikalna misa bis-

217. N. SUBOTIC, *N. d.* (v. gore b 90), 79.

218. Usp. *»Svijetli likovi«*, Franjo među Hrvatima, Zagreb 1976, 201; 212—213; 264—265.

219. Ljetopisac fra Gabro Cvitanović, KZD M, 504.

I »**Glazba Gospe Sinjske**« sudjelovala je u slavlju i veselju posvete nove crkve

Makarani i gosti u veličanstvenoj procesiji preko obale zasvjedočiše da je dan posvete nove crkve kruna njihova zajedničkoga truda i rada, ljubavi i žrtve — zapravo njihov zajednički blagdan

Zbor bogoslova predvodi pjevanje u svečanom ophodu po gradu

Svećenstvo i vjerni puk u ophodu s Presvetim Sakramentom

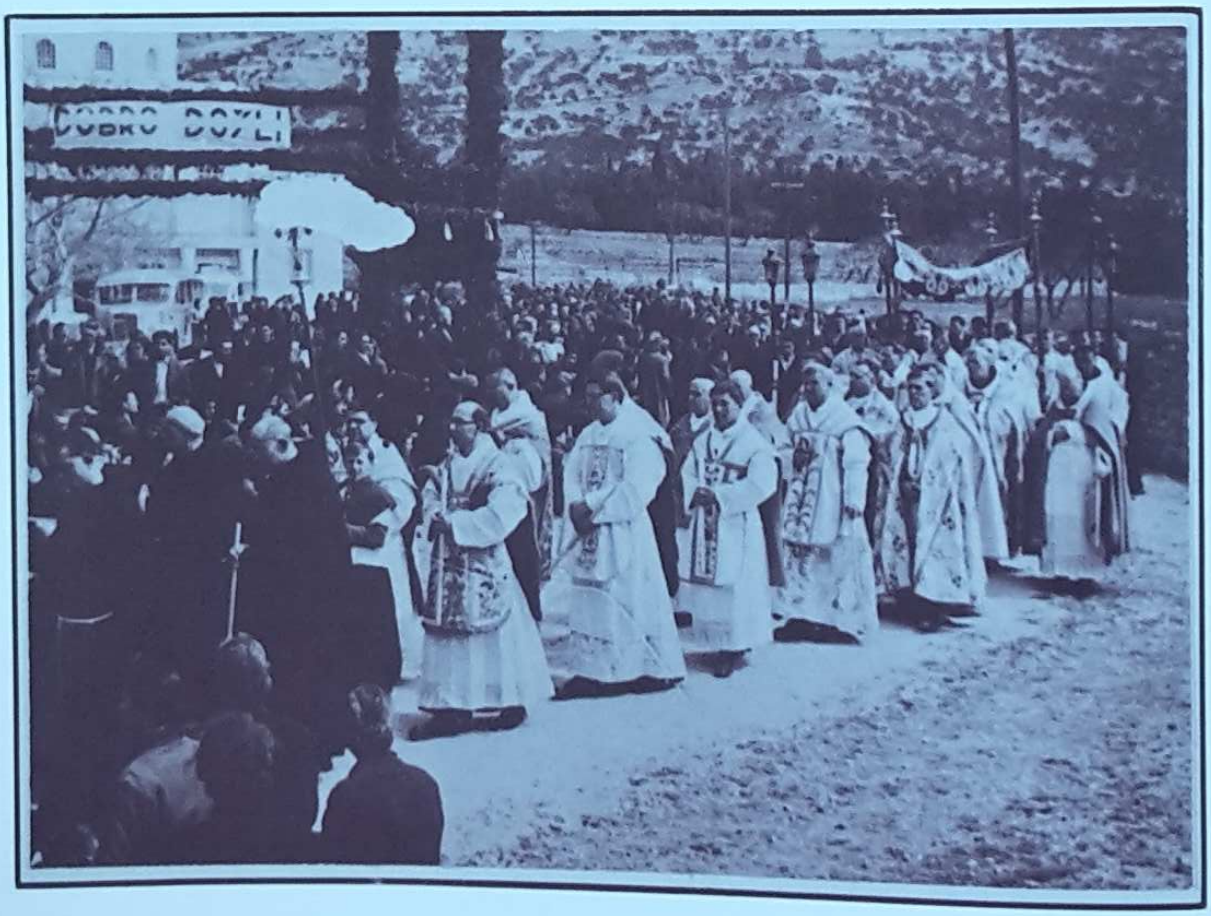

kupa Bonefačića uz brojnu asistenciju. Za vrijeme obreda pjevao je zbor bogoslova pod vodstvom fra B. Vuce.

Nakon obreda u samostanskoj je blagovaonici priređen objed za preko 150 uzvanika. Nazdravice su držali: provincijal Grabić, biskup Bonefačić, zastupnik bana Bulić, eksministar T. Alaupović, pravnik dr. Ilija Despot, dr. Ante Živković, Branko Bittermann i dr.

Svečanost je svršila navečer svečanim blagoslovom s Presvetim, koji je obavio biskup Garić, a propovijedao biskup Mileta.[220]

Dan posvećenja nove crkve (31. III 1940.) bez sumnje je najsvjetliji dan, što ga je franjevački samostan u Makarskoj doživio između 1918. i 1941. godine.[221]

6. U vrtlogu drugoga svjetskog rata

Već prvoga dana rata (na Cvjetnicu 6. travnja 1941.) u Makarskoj je zavladao strah. Na Veliki petak stigla je vijest, da je jučer osnovana Hrvatska država. U početku je bilo opće veselje, i to ne samo u samostanu nego i u narodu s uvjerenjem, da je za nas rat već svršio.

Budući da je u Makarskoj nekoliko dana vladalo bezvlađe, samostan su od eventualnih nezgoda morali čuvati sami bogoslovi. Na Mali Uskrs 20. travnja 1941. oko 10 s u Makarsku je došla talijanska vojska. Ispred samostanske crkve talijanski su vojnici našli profesora fra Leonarda Bajića i htjeli s njime razgovarati. Međutim, on se činio nijem, premda je dobro poznavao talijanski jezik.

Budući se stari gvardijan fra Ante Cikojević zbog starosti (71) morao povući, njegovu je dužnost 2. siječnja 1942. preuzeo fra Dominik Šulenta (42). Kada su koncem travnja 1942. Talijani na zvonik htjeli postaviti mitraljez, od toga ih je odlučno odvratio gvardijan Šulenta.

U noći 20.—21. kolovoza 1942. samostan je doživio veliki strah, kada se u neposrednom susjedstvu zapalila oružnička postaja.

Dana 9. prosinca 1942. Talijani su vodili borbe s partizanima u neposrednoj blizini Makarske na Dugišu. Istoga dana predvečer u Makarsku je brodom stiglo 500 pripadnika »željezničke vojnice« pod zapovjedništvom bojnika Vokića, pa su Talijani nakon tjedan dana sasvim napustili Makarsku.

Premda je već od ljeta 1942. bilo puškaranja oko Makarske, ipak se rad školske godine 1942.—1943. redovito odvijao.

Nije prošlo niti dva mjeseca od odlaska talijanske vojske iz Makarske, kad se već 14. veljače 1943. opet vratila u Makarsku i ostala sve do pada Italije 8. rujna 1943.

Ljeti je 1943. biskup Bonefačić u dva navrata zaredio naše mlade svećenike: prvi put četvoricu, a drugi put sedmoricu. Od 18. srpnja 1943. zbog nestašice voska u samostanu su se počele služiti mise samo s jednom užeženom svijećom.

Nakon pada Italije sredinom rujna počelo je topovsko bombardiranje i s kopna i s mora. Mnoštvo je granata palo oko samostana tako da je bilo i ranjenika, među kojima i fra Petar Glavaš.

Na blagdan Rana sv. Franje (17. IX.) mjesne su vlasti u školskim razredima otvorile ratnu bolnicu, gdje su odmah smjestili ranjenike.

Od 26. rujna 1943. zbog izvanrednih prilika u samostanu se više nije držala svečana misa u nedjelju i blagdane.

Uza sve neprilike 6. listopada 1943. redovito je otvorena nova školska godina.

Skoro svakoga dana bilo je topovske pucnjave. Dne 7. studenoga 1943. jedna je granata od istoka pogodila samostan, prodrla u sobu sluge Božjega fra Ante Antića, ali nije eksplodirala.[222]

16. studenoga 1943. u Makarsku je došla njemačka vojska, a s njome je počelo i bombardiranje Makarske iz zraka. Prve četiri bombe iz aviona na Makarsku su pale 14. prosinca 1943. Cilj im je bio njemački brodovi u luci.

16. prosinca zbog bombardiranja prekinute su duhovne vježbe u samostanu. U takvim je okolnostima dočekan Božić 1943.

Godina 1944. jest godina najvećega stradanja i grada Makarske i franjevačkog samostana, ali ujedno i godina prestanka ratnih strahota.

Dne 7. siječnja pet je aviona bombardiralo Makarsku. Bilo je pet mrtvih i više ranjenih. Bombe su pogodile i samostan i novu crkvu. Prekinuta je školska nastava, te se i đaci i profesori razbježali po selima.

11. siječnja Makarska je bombardirana u četiri navrata. U noći slijedećega dana zbog jake topovske pucnjave i bolnica s plaže i vojnička iz samostana preselile su u Brela-Soline.

13. siječnja u samostanu su ostala samo trojica fratara: gvardijan Šulenta, sluga Božji Antić i bogoslov fra Sabin Plechta, izbjeglica iz Poljske.

Bombardiranje je Makarske nastavljeno povremeno kroz cijelu godinu. Tako je 20. lipnja 1944. s visine oko 2.000 m na samostan bačena bomba teška 200 kg i udarila u podnožje zvonika sa sjeverne strane, ali nije eksplodirala.[223]

Potečkom listopada cijela je Makarska bila velika ruševina. Također su i samostan i crkva i samostanski grob bili ruševina.[224]

Rat je konačno prestao za Makarsku dolaskom partizana u grad u subotu 21. listopada 1944. godine, ali ostadoše posljedice rata.[225] Za vrijeme rata (10. prosinca

---

220. *N. d.*, 504. Usp. i tu priloženi letak s programom cijele proslave (str. 1—4), gdje su naknadno izvršene i neke izmjene: đakon mise mjesto Kržanića bio je fra Pavao Silov; a subđakon mjesto Vodanovića bio je fra Josip Olujić.

221. Kao spomen na posvećenje crkve u svetištu je postavljena spomen-ploča sa slijedećim tekstom:

HOC TEMPLUM IN HONOREM B. V. MARIAE IN COELUM ASSUMPTAE ARCHIT. STEPHANUS PODHORSKI MENTE CONCEPIT PROVINCIA S. S. MI REDEMPTORIS SUB PROVINCIALATU A. R. P. PETRI GRABIC PROPRIIS SUMPTIBUS EXTRUXIT ET EXCELLENT. MUS AC REVEREND. MUS D. D. QUIRINUS CLEMENS DR. BONEFACIC EPUS. SPALATENSIS AC MAKARSKENSIS DIE 31 MARTII 1940 SOLEMNITER CONSECRAVIT SIT LAUS DEO B. V. MARIAE ET B. P. N. FRANCISKO. Od brojnih izvještaja o proslavi v. izvještaj s 21 slikom: (DOMINIK (ŠULEN)TA, *Posveta nove franjevačke crkve u Makarskoj*, Gospa Sinjska, XIX/1940, 5, 114—119.

222. KARLO JURIŠIĆ, *Granata minobacača nije eksplodirala*, Dobri otac Antić 1982, 1—2, 7. Člančić treba dopuniti naknadno utvrđenim datumom događaja: 7. studenoga 1943. godine.

223. Kada se uređivao Malakološki muzej (otvoren 30. travnja 1963.), na upozorenje samostanskog sluge pok. Ante Nemčića »Preturića«, bomba je 3. travnja 1963. nađena na 80 cm dubine. Bila je duga 114 cm, široka 34 cm i ispunjena s 35 kg eksplozivnog trotila. Na poziv gradske milicije bombu su navadenoga dana stručnjaci iz Splita izvadili i uništili je na Biokovu.

224. To je grob broj III. ispred kapele na gradskom groblju u Makarskoj, u koji je 17. VIII. 1943. bio pokopan mladomisnik fra Jozo Bašić, a dva mjeseca poslije nadgrobnu je ploču pogodila ratna granata, pa je na njeno mjesto privremeno stavljena ploča s natpisom »Confraternità della buona morte. A. D. 1867«, koja stoji još i danas (Usp. »*Župa sv. Ante Prugovo*«, Split 1980, 112).

225. Samostanska kronika 1941.—1955. ne postoji. Događaji 1941.—1944. opisani su prema naknadno pronađenim bilješkama i vlastitim sjećanjima.

1941.) na molbu provincijskog starješinstva domaćinsku brigu u samostanu i crkvi preuzele su školske sestre franjevke, koje su došle iz Splita i smjestile se u stari dio makarskog samostana i tu ostale do danas.[226]

V. Vjerski i prosvjetni rad

Temelj osobnoga i zajedničkog duhovnog života u Franjevačkom redu proizlazi iz Pravila, generalnih konstitucija i vršenja redovničkih zavjeta. Duhovni se život ponajprije ogleda u zajedničkom moljenju časoslova, slavljenu mise i obavljanju drugih duhovnih čina.

Braća su makarskog samostana kroz stoljeća redovito svagdano obavljala te najsvetije dužnosti redovničke zajednice, tim više, što je u samostanu kroz stoljeća redovito bila neka škola za odgoj redovničkoga i svećeničkog podmlatka. Stoga je starješinstvo Provincije vazda posebnu brigu vodilo, da u samostanima s odgojnim zavodom uvijek budu izgledni redovnici i učitelji, koji će svojim primjerom mladima prednjačiti u obdržavanju redovničke stege.[227]

Štap iz groba fra Marijana Lišnjića, biskupa. Rad domaćega nepoznatog majstora (XVII. st.)

Što se tiče služenja mise, braća su kroz stoljeća svagdano obavljala taj najsvetiji čin. O tome kao o ničemu drugome svjedoče brojne knjige, u kojima su svećenici svakoga dana vlastoručno potpisivali misnu nakanu.[228]

Prema povremenim arhivskim bilješkama braća su također svagdano obavljala zajednički u koru božanski časoslov na latinskom jeziku. Dapače, »matutin« (služba riječi) su obavljali u ponoća, i to vrlo vjerojatno u 17. stoljeću,[229], a u 18. sigurno.[230] Uz časoslov bilo je vezano i razmatranje.

U našim su se samostanima već od davnih vremena svake godine obavljale osamdnevne zajedničke duhovne vježbe. Na provincijskom zboru na Visovcu 1718. g. za provincijala fra Filipa Šurkovića izdata je naredba, da se u svim samostanima barem jedanput godišnje imaju držati »exercitia spiritualia« (duhovne vježbe) kroz cijeli tjedan, u koje se moraju uključiti i oci župnici.[231] Samostanska kronika već od 1905. g. skoro svake godine pobliže spominje duhovne vježbe.[232]

Iz unutarnjega duhovnog života redovničke obitelji u Makarskoj slijedio je njezin i vjerski i prosvjetni rad.

1. Vjerski rad

a) Samostanski apostolat

1. **Posebne svetkovine.** U samostanskoj crkvi od drevnih vremena slavili su se blagdani i svetkovine prema kalendarima Crkve i Reda i prema mjesnim običajima. U prvim stoljećima života samostana na posebni su se način slavile Gospine svetkovine: *Velika Gospa i Porođenje Gospino.* Od drugih svetaca: *sv. Mihovil, sv. Petar, sv. Lovro, sv. Franjo Asiški* i od 18. st. *sv. Paškal.*[233]

Srebreno pozlaćeno procesionalno raspelo s ukrasima od filigrana i koralja, rad domaćega kasnogotičkog nepoznatog majstora

Od svih svetkovina na posebni su se način održale do danas: *Sv. Ante Padovanski* (13. VI.) i *Bezgrešno začeće BDM* (8. XII.).

Čini se, da sve do konca 17. st. u samostanskoj crkvi nije bilo posebnoga štovanja sv. Ante Padovanskog. U sačuvanim matičnim knjigama samostana, koje počinju s g. 1662. i svršavaju s 1705. g., rijetko se susreće ime »Sveca svega svijeta«.[234] Stoga se nameće mišljenje, da je

226. S. BERHMANA R. NAZOR, *Lovretske sestre*, Provincija presvetoga Srca Isusova školskih sestara franjevaka, Split 1986, 158—159.

227. Tako je, npr., sluga Božji Ante Antić znao katkada naglasiti, da je makarski samostan u pogledu redovničke discipline jedan od najuzornijih u franjevačkom redu (izjava data oko 1938.).

228. Usp. 146 katalogiziranih knjiga misnih nakana (KM 47—192). U taj broj još nisu ušle novije knjige 20. st. Za razdoblje 1945.—1960. knjige misnih nakana nisu sačuvane.

229. JURIŠIĆ, *KC*, 159.

230. LAPM, 346.

231. KARLO ETEROVIĆ, *Franjevačka provincija presv. Otkupitelja, NR*, 1929, 356—357.

232. »Dne 24. XI. (1905) započela je redovnička obitelj pod upravom o. lektura fra Ante Cikojevića duhovne vježbe, kojim sudjelovaše dušobrižnici: fra Vladimir Staničić, župnik Tučepi; fra Luigj Donelli, župnik Baške Vode-Basta; fra Ivan Kačić-Peko, župnik Kozice; fra Serafin Puratić, pomoćnik Ugljana« (KZD M, 5) — »Od 21.—29. XI. (1924) bile su za našu obitelj duhovne vježbe. Kroz isto vrijeme su s nama ih pravila dva popa iz Splitske i jedan iz Hvarske biskupije« (KZD M, 397).

233. JURIŠIĆ, *KC*, 95.

234. *N. d.*, 149, gdje se nalazi tvrdnja: »Zanimljivo je, da kasnije dosta česta imena Ante i Josip nema ni za lijek u sačuvanim franjevačkim maticama 17. st«. Međutim, pomnijim pregledom istih matica ipak sam od 1671.—1691. pronašao 6—7 Ant(un)a i 2 Antice. — Usp. *Liber baptizatorum, Liber mortuorum et matrimoniorum*, S-46, ASM.

Drveni barokni kip Bezgrešnog Začeća Bl. Dj. Marije (XVIII. st.)

Srebreni kalež, rad nepoznatoga majstora (XVIII. st.)

naročito štovanje sv. Ante u samostanskoj crkvi počelo tek poslije 1694., kada je sagrađena kapela sv. Ante, u kojoj je 1705. podignut kameni oltar i nabavljen svečev lik. Tijekom vremena fratri su uveli pobožnost trinaest utoraka sv. Anti, a kasnije i devetnicu s procesijom preko grada na svečev blagdan.[235] Zna se da je 1914. g. trinaest utoraka činilo oko 150 osoba, a na blagdan primilo sakramente oko 300 osoba, a 1915. čak oko 500.[236] Godine 1917. bilo je toliko svijeta da je dio naroda morao stati pod vedrim nebom.[237] Pobožnost sv. Anti nije se smanjila ni nakon prvoga svjetskog rata. Tako je 1926. grad platio glazbu u procesiji, a barut i rasvjetu platilo se milostinjom, koja se skupljala po gradu.[238] Posebno je blagdan proslavljen 1932. u povodu 700. obljetnice smrti i kanonizacije sv. Ante.[239] I danas se još uvijek drže utorci i devetnica i svečano slavi svečev blagdan 13. lipnja.[240]

Premda su makarski samostan i crkva posvećeni Uznesenju Marijinu (15. VIII.), ipak se od pamtivijeka u makarskom samostanu na osobiti način slavi Bezgrešno začeće BDM (8. XII.).

Pretpostavljam, da su naši fratri u Makarskoj počeli svečanije slaviti 8. XII. poslije proglašenja dogme o Marijinu bezgrešnom začeću 1854, što je značilo pobjedu franjevačke skotističke škole. U samostanskoj se crkvi obavljala svečanost povezana s procesijom preko grada, dok se u sustolnoj crkvi sv. Marka obavljala devetnica. Godine 1904. u povodu 50. obljetnice proglašenja dogme makarski je kaptol dopustio, da se te godine obavi i devetnica u samostanskoj crkvi. Tako je ostalo do danas.[241]

2. **Dijeljenje sakramenata.** Budući da je u samostanu uvijek živjelo više svećenika, to su vjernici ne samo iz

Presveto Trojstvo kruni Bl. Dj. Mariju. Slika je nekoć stajala u staroj crkvi nad kipom Bezgrešne

235. Usp. *»Život i čudesa Sv. Antuna od Padove Pismam Crkvenim i Devetnicom na čast istoga svetca Priutištena po M. R.* (= Marku Ribaroviću) *za službu pravovjernih*, Split 1922. Hrvatska štamparija«. — Prema toj knjižici (1—32 str.) obavljala se devetnica sv. Anti s molitvom za 13 milosti i pjesmom *»Ako išteš ti čudesa«*, koja u 76 kitica ima 304 osmerca, sve do 1985, kada je uvedena devetnica prema molitveniku: J. ŠETKA, *Put u život*, VI. izd., Split, 1985 178—182. — Pjesmu *»Ako išteš ti čudesa«* spjevao je fra Ivan Radonić (Podgora, 1770. — Makarska, 1846.), koji je stare dane proveo u Makarskoj i tu umro. Pjesma je vjerojatno nastala 1836.—1846. (Usp. LULICH, *Compendio*, 99).

236. KZD M, 68, 129.

237. *N. d.*, 222.

238. *N. d.*, 408. — Budući da su nakon drugog svj. rata u Makarskoj ukinute sve procesije preko grada, dana 13. lipnja 1977. uvedena je procesija s kipom sv. Ante kroz samostansko dvorište na veliko veselje vjernika.

239. *N. d.*, 453.

240. U samostanskoj crkvi, gdje na glavnoj nedjeljnoj misi bude 50—100 osoba, na blagdan sv. Ante 1987. g. na večernjoj procesiji i misi bilo je do 500.

241. KZD M, 5.

grada, nego i iz okolice pa i s otoka rado dolazili u samostan na ispovijed i pričest. Naročito o Božiću, Uskrsu i Gospinim svetkovinama. Osobito je bio traženi ispovjednik sluga Božji fra Ante Antić (1921.—1946.). S druge strane svećenici bi iz samostana na poziv išli po bližnjim i daljnim župama. Najviše su pomagali u sustolnoj crkvi sv. Marka. U većem broju radi pomoći išli bi za Veliku Gospu u Sinj i Gospu od zdravlja u Split.[242]

3. **Propovijedanje.** Kada su i kako su svetu dužnost propovijedanja u prošlosti vršila braća makarskog samostana, najbolje se može vidjeti iz mnoštva propovijedi, koje su u rukopisu ostale u arhivu. Mnoge su od njih u 18. st. pisane hrvatskom ćirilicom ili »bosančicom«.[243]

U samostanskoj crkvi propovijedi su se uvijek držale na hrvatskom jeziku. U sustolnoj crkvi bio je običaj, da se korizmene propovijedi drže hrvatski i talijanski. 1915. godine korizmene propovijedi u sustolnici na hrvatskom držao je fra Krste Belamarić, a na talijanskom fra Alberto Bukić.[244] Konačno su 1916. ukinute talijanske propovijedi.[245]

Zabilježeno je, da su makarski lektori između dvaju ratova radi ispovijedanja i propovijedanja Velikog tjedna išli u različita mjesta Dalmacije: Metković, Opuzen, Imotski, Drniš, Knin, Hvar, Jelsa, Gdinj, Bogomolje, Vrbanj, Vrboska, Vis, Selca, Nerežišće, Omiš. Godine 1931. korizmene propovijedi u šibenskoj katedrali držao je fra Karlo Balić, dok je 1927. Velikog tjedna u Karlovcu propovijedao fra Petar Grabić.[246]

Također su po raznim mjestima i raznim grupama držali duhovne vježbe, misije, obnove, konference i sl. Tako je, npr., 1920. fra Petar Grabić držao konference makarskoj inteligenciji.[247]

Franjevci su se u apostolatu znali služiti i najsuvremenijim tehničkim sredstvima. Tako je 29. ožujka 1914. fra Alberto Bukić u mjesnome kazalištu u Makarskoj održao prvo skioptikonsko predavanje o muci Isusovoj. Bilo je prisutno 400 osoba.[248]

4. **Treći red sv. Franje.** Od vjerskih društava spominjemo najstarije društvo: *Treći red sv. Franje Asiškog* ili Franjevački svjetovni red. Osnovan je 7. rujna 1886., kada je provincijal fra Vice Janović za vrijeme gvardijanstva fra Šimuna Bušelića (1886.—1888.) u staroj samostanskoj crkvi u TR primio bračni par: Antu viteza Alačevića i njegovu ženu Mariju, rođenu Cambi. Kroz stotinu godina života u TR u Makarskoj primljeno je oko 300 članova, među kojima i tri svećenika: don Mijo Pavlinović Mlađi (†1930.), don Niko Delić (†1944.) i don Jakov Lušić (†1985.). Svetošću života istakle su se dvije učiteljice: *Anka Bebić* (1899.—1939.) i *Anka Staničić* (1896.—1946). Za vođenje TR u Makarskoj posebno su bili zaslužni: fra Ante Cikojević (†1956.), fra Ante Crnica (†1969.) i sluga Božji fra Ante Antić (†1965.).[249]

242. Svećenici iz samostana na poziv stranke spremno naređuju sakramentima bolesne i umiruće po gradu i u »Domu zdravlja« u neposrednoj blizini samostana. U knjigu *»Pohod bolesnika«* kroz 16 godina (1971.—1986.) ubilježena su 402 slučaja.

243. Npr.: Propovijedi o. Andrije Dragičevića iz Vrgorca 1745. (f 1—273); Predike o. Andrije Staničića 1756. (f 1—640), ASM.

244. KZD M, 100—101.

245. *N. d.*, — 157. — Usp. gore b 179.

246. KZD M, 330, 356, 400, 415, 425, 448 . . .

247. *N. d.*, 328.

248. *N. d.*, 67.

249. K. JURIŠIĆ, *Stota obljetnica osnutka FSR-a u Makarskoj* (1886.—7. rujna — 1986.), Brat Franjo, X/1986, 5(55), 27—31.

b) **Župe makarskog samostana**

Za vrijeme turske vladavine u hrvatskim su krajevima na temelju ahdname Mehmeda II. iz 1463. g. franjevci bili jedino priznato katoličko svećenstvo. S druge strane istim je franjevcima Sv. Stolica dala sve moguće povlastice. Tako su u to doba franjevci na području provincije Bosne Srebrene stekli trajno pravo na župe, te su ih u mnogim krajevima zadržali do danas. Ovdje ćemo ukratko prikazati župe makarskog samostana kroz vjekove.

1. **Župe od 1502.—1684.** Za vrijeme Turaka samostan je imao četiri velike župe, koje neka suvremena vrela nazivaju: Primorje, Vrhdol, Cetina Donja i Cetina Gornja.

Župa Primorje, najbliža samostanu, obuhvatala je grad Makarsku i okolna sela: Bast, Veliko Brdo, Makar, Kotišinu i Tučepi. Dvadesetih godina 17. st. sva su ta mjesta zajedno brojila svega 100—120 kuća.

Župa Vrhdol nalazila se iza Biokova i obuhvatala je današnja sela: Župu Biokovsku, Rašćane, Kozicu, Slivno i Krstatice. Župa je 1626. g. brojila 130 kuća.

Župa Gornja Cetina i *župa Donja Cetina* bile su najudaljenije župe makarskog samostana, koje su 1626. imale 240 kuća, a služila su ih dva župnika.[250]

Franjevci su te župe, a osobito Primorje, služili ponajviše iz samostana. U tu su svrhu držali više konja. Kada bi zahtijevala potreba, zadržavali bi se u kućama seljaka. Gdje nije bilo crkve, obrede bi vršili u privatnim kućama, na grobljima, u spiljama ili pod stablima, a vjernike bi sazivali pomoću roga.[251]

2. **Župe 1684.—1968.** Tek nakon oslobođenja od turske vlasti, a uglavnom poslije 1700. g. franjevci su organizirali svoje župe, podigli crkve i sagradili župne kuće. Tako su već u prvoj polovici 18. st. franjevci živjeli u župama, koje su bile inkorporirane njihovu samostanu.

U razdoblju od skoro tri stoljeća namjesto četiriju spomenutih velikih župa samostanu je ostalo ovih šest manjih župa:

Bast-Baška Voda. Župa je osnovana diobom od Velikog Brda 1735., otkada počinju i matične knjige. Sjedište župe do 1885. bilo je u Bastu, a poslije u Baškoj Vodi.

Veliko Brdo. Župa od 1735. Župnik je zbog blizine uvijek u samostanu. Ipak, uz žup. crkvu sv. Jeronima od pamtivijeka postoji mala župska kuća (»Kapela«) obnovljena 1963. godine.

Tučepi. Matične knjige počinju 1667. Župska kuća u selu sagrađena u 18. st., a nova 1978. na moru, kamo je župnik preselio za narodom.

Kozica. Matične knjige, koje su počinjale 1721. g., u ratu 1942. sa župnom kućom zapaljene.

Slivno. Od 1747. samostalna župa. Stara župska kuća sa slamnatim krovom zapaljena 1831, a nova sagrađena 1866. i 1966. obnovljena.

Ugljane, ostatak župe Gornje Cetine. Stara crkva sv. Ante spominje se 1709., a današnja je iz 1720. Od župe su 1826. odcijepljene Čaporice i Čačvina, 1924. Biorine, a 1936. Budimiri.[252]

3. **Župe poslije 1968.** Za vrijeme provincijalstva fra Petra Čapkuna (†1979.) godine 1968. u Provinciji je pro-

250. BAZILIJE PANDŽIĆ, *Izvještaji makarske biskupije sačuvani u Tajnom vatikanskom arhivu*, Nova et vetera, XXX-1/1980, 144—145; JURIŠIĆ, *KC*, 139.

251. JURIŠIĆ, *KC*, 143.

252. *Schematismus Provinciae Dalmatae SS. Redemptoris OFM* (Croatia — Jugoslavia), Spalati — Roma 1965, 131—133.

vedena nova raspodjela župâ uglavnome zbog geografskih razloga. Stoga je tada župa Ugljane priključena sinjskom samostanu, Slivno imotskome, a Zavojane oduzete živogoškome i priključene makarskome. Tako poslije 1968. makarskome samostanu pripada ovih pet župa: *Bast-Baška Voda, Veliko Brdo, Tučepi, Kozica i Zavojane.*[253]

2. Prosvjetni rad

Budući da ovu točku obrađuju drugi autori, ovdje ćemo spomenuti samo ovo:

a) **Škole.**

U makarskome je samostanu od njegova utemeljenja do danas gotovo uvijek postojala neka škola, bilo niža, bilo viša, a nekada je u njemu istodobno radilo i po više škola. Od proglašenja samostana 1518. pa sve do 1838. u samostanu je postojala niža humanistička škola za odgoj svećeničkog podmlatka. Filozofsko je učilište osnovano 8. listopada 1708., a provincijsko bogoslovno učilište 3. lipnja 1736. Međuvremeno je u samostanu neko vrijeme radilo i generalno bogoslovno učilište drugoga reda: 1743.—1745, te 1799.—1802. i 1816.

Od šk. god. 1911/1912. u samostanu je ujedinjena provincijska bogoslovija, koja je 1936. dobila naziv *»Franjevačka visoka bogoslovija«*, koji nosi i danas.[254]

b) **Ustanove**

U prosvjetne ustanove makarskog samostana mogu se ubrojiti:

1. **Knjižnica.** Samostanska je knjižnica stara koliko i samostan. Zbog potreba različitih škola, koje su djelovale u samostanu, knjižnica je stalno rasla brojem i kakvoćom djelâ. Računa se da danas u cijelome samostanu ima do 100.000 svezaka različitih djela.[255]

2. **Arhiv.** Samostanski arhiv počinje najstarijim dokumentom na turskom jeziku, koji je datiran sredinom travnja 1502.[256] Uz 369 turskih isprava arhiv čuva mnogo građe pisane hrvatskim pismom — bosančicom i latinicom na nekoliko jezika: hrvatski, talijanski, latinski i njemački.[257]

3. **Zbirka slika i starina.** U staroj crkvi, koja je poslije potresa 1962. restaurirana, otvorena je 1968. Zbirka sakralnih umjetnina. Tu se većinom radi o predmetima, koji su kroz stoljeća nabavljani za samostan, a u prvome redu tridesetak ulja, među kojima se veličinom i kakvoćom ističu: poliptih Pietera Costera *»Uznesenje Marijino«* (1680.) i platno Antonija Molinarija *»Sudnji dan«* (oko 1680.).[258] Od kipova vrijedni su pažnje: Bezgrešno začeće (drvo, 106 cm, 18. st.) i Sv. Ante Padovanski (bronca, 60 cm) od Ivana Meštrovića.

U sakristiji iste crkve 1969. g. uređena je zbirka starina. Uz predmete što su služili za liturgijsku upotrebu tu se također nalaze: mala zbirka oružja, numizmatike i medaljâ; zatim grobni nalazi iz antičkog doba, kao i nalazi iz grobova biskupa-franjevaca Kačića i Lišnjića i dr.

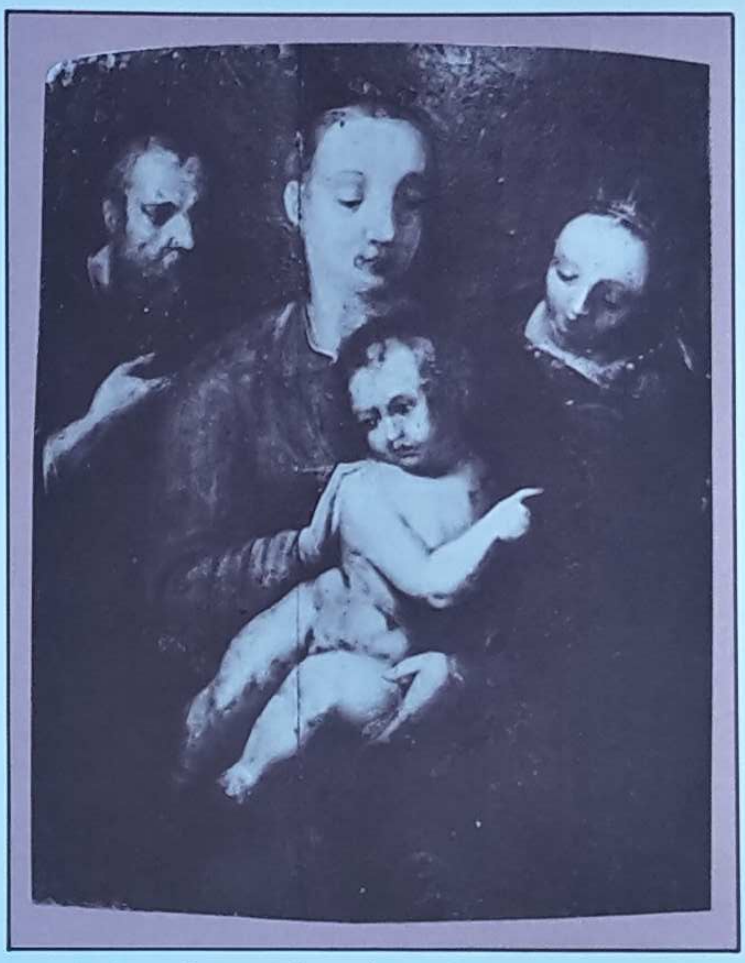

Zaruke sv. Katarine. Ulje na drvu, rad nepoznatoga majstora

4. **Malakološki muzej.** U samostanu je 30. travnja 1963. otvoren Malakološki muzej, tj. zbirka puževa i školjaka iz svih mora svijeta, koji je osnovao dr. fra Jure Radić. Muzej je smješten u podrume staroga dijela samostana i godišnje ga posjeti na desetke tisuća turista iz domovine i inozemstva. O tome svjedoči 50 svezaka knjige dojmova, u kojima se na raznim jezicima mogu čitati zanimljive izjave oduševljenih posjetilaca.[259]

5. **Institut »Planina i more«.** U sklopu samostanskog zdanja poviše stare crkve 1975. podignuta je nova zgrada i 1979. svečano otvorena pod nazivom *Institut »Planina i more«*. U zgradi se nalazi i kapela sv. Lidije, skrletarice iz Filipa, prve kršćanke u Evropi. Institut je organizirao tri znanstvena skupa i izdao četiri sveska *»Acta Biokovica«*.[260]

c) **Izdavačka djelatnost**

O izdavačkoj djelatnosti makarskih franjevaca u 16. i 17. st. nema niti govora, jer je to bilo vrijeme teških prili-

253. JOSIP ANTE SOLDO, *Franjevačka provincija presvetoga Otkupitelja* (šematizam), Split 1979, 168—175.

254. O Školama u Provinciji presv. Otkupitelja usp.: S. PETROV, *Povijesne crtice o Gimnaziji*, Prvi izvještaj Franj. kl. gimn. u Sinju, Šibenik 1939, 3—21; R. ROGOŠIĆ, *Franjevačko bogoslovno učilište u Makarskoj*, Hrvatska straža, VIII/21. VI. 1936, 141,6; A. CRNICA, *Naša Gospa od zdravlja*, Šibenik 1939, 374—379; JURE BRKAN, *Školovanje svećeničko-redovničkih kandidata Provincije presv. Otkupitelja u XVIII. stoljeću*, Kačić, XVI/1984, 7—58; *Kalendar FVB akademske godine 1986—87, Makarska 1986, 4—5.*

255. Usp. V. KAPITANOVIĆ, *Franjevačka knjižnica*, str. 108. ove knjige.

256. JURIŠIĆ, *KC*, 176, 280, sl. 57.

257. Usp. J. A. SOLDO, *Arhiv samostana*, str. 102.

258. *N. d.*, 183—185.

259. JURE RADIĆ, *Blago mora*. Čarobni svijet školjaka, Makarska 1970.

260. K. JURIŠIĆ, *Iz makarske prošlosti*, Makarska, 1984, 59—62; M. BABIĆ, *»Planina i more« — institut za proučavanje Božjega djela u prirodi*, str. 193—195 ove knjige.

ka pod turskim okupatorom. Ipak, u 17. st. javlja se rukopisno djelo »Libretin« fra Pavla Šilobadovića, u kojemu su uglavnom opisana četovanja oko Biokova 1662.—1686.[261]

Nakon skromnih pokušaja pojedinaca u 18. i 19. st. veća izdavačka djelatnost makarskih franjevaca razvila se tek u 20. stoljeću.

1. **Pojedini pisci.** Ovdje ćemo istaknuti nekolicinu franjevaca, koji su kao članovi makarskog samostana napisali neka djela. Uglavnom su bili profesori na školi za odgoj svećeničkog podmlatka.

Fra Lovro Šitović (Ljubuški, 1682.—Šibenik, 1729.), obraćenik s islama, u makarskom je samostanu kao profesor filozofije živio u dva navrata: 1708.—1715. i 1724.—1727. Kroz to je vrijeme objelodanio dva djela: 1713. latinsko-hrvatsku gramatiku i 1727. poemu u pučkom desetercu »Pisma od pakla«. Autor sâm u predgovoru svoje »pisme« izjavljuje, da ju je »u Makarskoj ispivao i dosad upisanu s dičicom istoga mista pivao«.[262]

Fra Ante Lulić (Makarska, 1812.—1888.), upravnik (provincijal, generalni definitor i vizitator) i pisac više knjižica na talijanskom i hrvatskom jeziku,[263] dok je bio gvardijan u Makarskoj, objavio je svoje glavno djelo povijest Makarske i njezina primorja na talijanskom jeziku i pri koncu života »Blago razlikih kršćanskih molitvica«. Predgovor trećem izdanju potpisao je i datirao: »Makarska u Svibnju 1884«. U tome svom jedinom hrvatskom djelu autor se služio »izgovorom priprostitim, kako se u našemu puku Dalmatinskom i govori.«[264]

Veću izdavačku djelatnost makarski su franjevci razvili poslije prvoga svjetskog rata. Od već starijih pisaca vrijedni su spomena: fra Ante Cikojević († 1956.), fra Petar Grabić († 1963.), fra Gabro Cvitanović († 1955.), fra Jure Božitković († 1938.), fra Bone Radonić († 1945.), fra Ante Crnica († 1969.), fra Ante Jadrijević († 1984.), fra Gašpar Bujas († 1963.)[265] i najznačajniji od svih fra Karlo Balić († 1977.).[266]

2. **Časopisi.** U Provinciji presv. Otkupitelja već se početkom 20. st. osjećala potreba za izdavanjem *»jedne znanstvene smotre za potrebe naše Provincije«*. Bio je formiran odbor, koji se sastao 2. travnja 1907. u Splitu na Dobrome, ali bez rezultata.[267]

Nakon prvoga svjetskog rata provincijali svih šest franjevačkih provincija (Sarajevo, Mostar, Split, Dubrovnik, Zagreb i Ljubljana) na sastanku 1919. g. u Sarajevu zaključili su pokrenuti zajednički stručni časopis, koji bi se bavio *»cjelokupnim kulturnim radom franjevaca na Balkanu u prošlosti i sadašnjosti«*.[268] Na sastanku provincijala 19. prosinca 1921. u Splitu uređivanje časopisa povjereno je fra Petru Grabiću, profesoru bogoslovije u Makarskoj.[269]

Tako se u travnju 1922. g. pojavila *Nova revija*, vjeri i nauci (Nouvelle revue de vie religieuse et intellectuelle), namijenjena katoličkoj inteligenciji. Izlazila je dvadeset godina (1922.—1941.). U početku zajednička revija svih franjevačkih provincija postala je revija Bogoslovije u Makarskoj,[270] čiji su profesori bili glavni urednici (Grabić 1922.—1931. i Vuco 1932.—1941.) i najčešći suradnici. Kroz dvadeset godina ostvarila je stotinjak svezaka s 8.882 stranice vrlo korisna štiva. Sažetke je donosila na francuskom jeziku, pa je bila tražena i u inozemstvu.[271]

Služba Božja. Poslije drugoga svjetskog rata u skroz izmijenjenim društvenim prilikama uoči došašća 1960. g. pojavio se novi časopis, namijenjen katoličkom dušobrižničkom kleru pod nazivom *»Služba Božja — Liturgijsko-pastoralni list«*, koji je pokrenuo dr. fra Jure Radić. U početku SB je izlazila kao glasilo Interdiecezanskoga liturgijskog odbora (ILO), a od 1970. ona je revija Franjevačke visoke bogoslovije u Makarskoj.

Služba Božja je prvi novi poslijeratni katolički časopis u Hrvatskoj.

Kroz prvih 25 godina ostvarila je 126 svezaka s preko 9.000 stranica. I dalje nastavlja svoj rad pod urednikom fra Markom Babićem.[272]

3. **Nizovi.** Osim spomenutih časopisa Bogoslovija je između dva rata pokrenula i dva niza: *Knjižnicu »Nove revije«* i *Bogoslovnu biblioteku.*

Knjižnica Nove revije (1925.—1940.) zapravo su posebni otisci važnijih članaka, koji su već izišli u NR. U tome se nizu nalazi 17 brošura.[273]

Bogoslovna biblioteka (1937.) sadrži povremena izdanja većih djela iz područja bogoslovnih znanosti. Dosada je objavljeno dvadesetak djela.[274]

Revija SB u nizu *Biblioteka SB* izdaje razna djela s područja spekulativne i praktične teologije. Dosada su izišla 22 sveska.[275]

d) **Društva**

Od prosvjetnih društava, koja su djelovala u samostanu ili bila u vezi s njime, ističu se dva: unutrašnje društvo *»Milovan«* i vanjsko društvo *»Prosvjeta«*. Njima dodajemo i *»Hrvatsku pučku blagajnu«*.

---

261. Objavio S. ZLATOVIĆ, Starine, XXI/1889, 86—115.

262. LAURENTIUS DE GLIUBUSCHI, *Grammatica latino-illyrica*, Venetiis 1713, 1742², 1781³. — LOVRO GLIUBUSCKI, *Pisma od pakla*, Mleci 1727. — Usp. CRNICA, *Naša Gospa od zdr., 44—45;* M. KOMBOL, *Povijest hrvatske književnosti*, Zagreb 1961, 347; BRUNO PEZO, *Franjevci Provincije presv. Otkupitelja pisci latinskih gramatika u XVIII. stoljeću*, Kačić, XVI/1984, 62—65; IVAN ALILOVIĆ, *Biobibliografija hrvatskih pisaca Bosne i Hercegovine do god. 1918*, Zagreb 1986, 38—39. — Dok je *»Pisma od pakla«* pjesnički bezvrijedna (KOMBOL, *N. d.*, 347), dotle je Šitovićeva gramatika »prvi naučni spis na narodnom jeziku u franjevačkoj literaturi ovog područja« (B. i H.) — tvrdi Enc. Jug., 4, Zagreb, 1986, 545.

263. Usp. *Franjo među Hrvatima*, Zagreb 1976, 244—245.

264. A. LULIĆ, *Blago razlikih kršćanskih molitvica, pismica i bogoljubnih uzdisaja*, Split 1884, 3. izd.

265. O pojedinima usp. *Svijetli likovi*, Franjo među Hrvatima, 197 i sl.

266. HRVATIN GABRIJEL JURIŠIĆ, *Sedemdeseta godišnjica života i rada fra Karla Balića (1899—1969)*, Kačić, III/1970, 7—18; (PAOLO MELADA-DINKO ARAČIĆ), *P. Carlo Balić...* Profilo-Impressioni-Ricordi, Roma 1978, 15—16, 64—65; DINKO ARAČIĆ, *La dotrina mariologica negli scritti di Carlo Balić*, Romae 1980, XII+286; *Encikl. Jug.*, 1980, 1, 442; *Hrvatski biografski leksikon*, Zagreb 1983, 1, 394—395; H. G. JURIŠIĆ, *Znanstvenik fra Karlo Balić*, str. 212—214; ISTI, *Spisateljska i izdavačka djelatnost Franjevačke visoke bogoslovije*, str. 237—242.

267. KZD M, 27—28.

268. *N. dj.*, 325.

269. *N. dj.* 276.

270. Bosanski su franjevci 1927. god pokrenuli vlastiti *»Franjevački vjesnik«*. Usp. IGNACIJE GAVRAN, *Sto godina od pojave našega prvog franjevačkog časopisa*, Svjetlo riječi, V/1987, 54, 10—11.

271. BOŽO VUČO, *O. P. Grabić i »Nova revija«*, O. Petar Grabić, životne crtice i glavnija djela, Split 1964, 50—52.

272. Usp. JANKO IVANOVIĆ, *Bibliografija radova objavljenih u »Službi Božjoj« (1960/61—1980)*, Makarska 1981.

273. HRVATIN GABRIJEL JURIŠIĆ, *Izdavačka djelatnost Franjevačke provincije presv. Otkupitelja*, Kačić, XIII/1981, 297 i sl.; ISTI, *Spisateljska i izdavačka djelatnost Franjevačke visoke bogoslovije*, str. 235. ove knjige.

274. *Isto.*

275. *Isto.*

1. **Zbor franjevačkih bogoslova »Milovan«** (1909.—1943.) osnovan je na jesen 1909. u Makarskoj s ciljem da se njegovi članovi vježbaju u sastavljanju i držanju govora i predavanja, te uopće u javnom nastupanju. Zbor je pod nadzorom starješina intenzivno djelovao sve do 1943. godine.[276]

2. **Hrvatsko katoličko prosvjetno društvo »Prosvjeta«.** Društvo je osnovano za makarske građane 20. veljače 1921. Za osnutak društva najviše se zalagao profesor bogoslovije dr. fra Ante Crnica, koji je bio prvim tajnikom društva. Društvo je ispočetka brojilo 30 članova, među kojima je bio i fra P. Grabić. U »Prosvjeti« su franjevački profesori povremeno držali različita predavanja. U početku je fra A. Crnica držao i tečaj francuskog jezika, koji je u to doba bio u modi.

U povodu 1000. obljetnice hrvatskog kraljevstva oba su društva zajedno 10. svibnja 1925. u samostanskoj blagovaonici držala svečanu akademiju. Svi gosti nisu mogli stati u prostoriju. Društvo se »Prosvjeta« u ljetopisu zadnji put spominje 25. siječnja 1931. u vezi s proslavom 100. obljetnice rođenja don Mije Pavlinovića.[277]

3. **Hrvatska pučka blagajna.** Dalmatinski su franjevci početkom 20. st. počeli osnivati »seoske blagajne«, da bi seljaka zaštitili od lihvara i da bi ga gospodarski podigli. Tako su franjevci 1907. u Makarskoj osnovali *»Seosku blagajnu«* po Reifeizenovu sustavu. To je bio prvi pučki novčani zavod u Makarskoj.[278]

Te »seoske pučke blagajne za štednju i zajmove« bile su ispočetka pridružene Ljubljanskoj zvezi, dok nisu 1913. priključene Zadružnom savezu u Splitu. Narod je imao duboko povjerenje u fratra, pa mu je najradije povjeravao vodstvo tih blagajni.[279]

Nakon prvoga svjetskog rata u Makarskoj je ustanovljena *»Hrvatska pučka blagajna«*. Nju je od 1925. pa do smrti kao tajnik-blagajnik vodio fra Jure Božitković (†1938.). O njegovu je radu javno pisano: »U vrijeme krize, kada su po mnogim mjestima pučke blagajne propale, O. Božitković je znao makarsku Pučku Blagajnu ne samo spasiti od propasti, nego još povećati njenu pričuvu. God. 1934. imenovan je i censorom filiale Gospodarske štedionice u Makarskoj. Preko ovih dviju ustanova O. Božitković je uz privredno unapređenje umio veoma vješto u dodiru s narodom poučiti ga i o vjerskim, socijalnim i opće kulturnim dnevnim pitanjima.«[280]

ZAGLAVAK

Pokušali smo dati samo pregled povijesti makarskog samostana. Za opširniju sustavnu povijest nije bilo mogućnosti, a u prvome redu nedostojalo je potrebno vrijeme.

Ovaj je pregled uglavnom rađen na temelju vrela druge ruke kao i na osnovi kritički birane literature. Starodrevni makarski samostan zaslužuje da u skoroj budućnosti dobije i opširnu povijest, za koju ima dovoljno građe u njegovu vlastitom arhivu, od kojega je nešto bolje proučen samo njegov stariji dio (1502.—1684.). Građa 1684.—1918. čeka marljivog pregaoca da je iznese na svjetlo dana. Slobodan sam upozoriti, da nismo daleko od početka trećega tisućljeća kršćanstva i 2002. godine, kada će makarski samostan navršiti petstotu godišnjicu osnutka. Trebalo bi već sada raditi na njegovoj cjelovitoj povijesti.

Ako franjevačku prisutnost u Makarskom primorju usporedimo s drugim ustanovama Katoličke crkve, onda proizlazi zaključak: franjevci su najtrajnija ustanova u povijesti Katoličke crkve pod Biokovom. (Za benediktince se sigurno ne zna, da li su ikada bili pod Biokovom; augustinci su se pojavili i nestali u 15. stoljeću; filipini su dovedeni u 18. i nestali početkom 19. stoljeća. Makarska biskupija se pojavila 533. i u istome stoljeću nestala. Nakon osam stoljeća obnovljena nestaje koncem 15. st. Po drugi put zaslugom franjevaca 1615. obnovljena trajala je do 1819. i izgubila zadnjega rezidencijalnog biskupa.)

U makarskome se samostanu već preko 250 godina nalazi najviša odgojno-obrazovna ustanova Provincije Presv. Otkupitelja, njezina bogoslovija, koja je odgajala nove sile za mnogostruku djelatnost. Tu ulogu starodrevni samostan vrši i u današnjoj stvarnosti. Želimo, da bi tu ulogu vršio i u trećem tisućljeću, koje već kuca na vratima!

Grb Makarske i Makarskoga primorja

276. Arhiv »Milovana« čuva se u Arhivu FS Makarska. Usp. MARKO MRŠE, *Djelovanje zbora »Milovan«*, str. 199—203. ove knjige.

277. KDZ M, 356, 401, 448.

278. N. ALAČEVIĆ, *N. dj.*, 83—84. Prema tome autoru u Makarskoj je 1908. osnovana »Hrvatska štedionica, a 1909. »Pučka blagajna«. Međutim, u iscrpnom članku *»Trideset-godišnjica osnovanja Hrvatske pučke blagajne u Makarskoj«*, dobro informirani autor dr. fra. Jure Božitković tvrdi: *«Makarski franjevci... osnovaše na skupštini u Makru-Makarskoj 21. VII. 1907 reifenovsku zadrugu 'Hrvatsku pučku blagajnu'. Konstituirajućoj skupštini prisustvovalo je 22 člana»* (Nova revija, XVI/1937, 6, 433).

279. KDZ M, 27, 28, 63, 85—87.

280. P. ČAPKUN, *+O. fra Jure dr. Božitković*, Nova revija, XVII/1938, 6, 515.

PRILOZI

I. Razvitak Franjevačkog samostana u Makarskoj

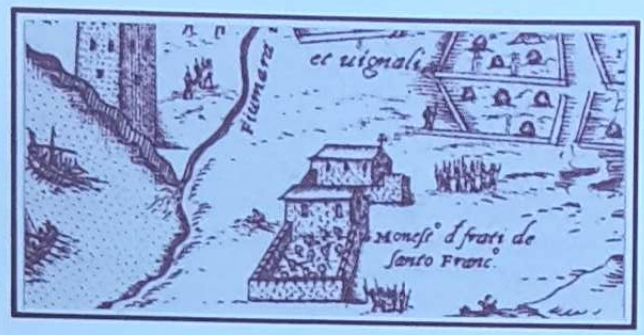

ANNO DOMINI 1572.

ANNO DOMINI 1609.

ANNO DOMINI 1717.

ANNO DOMINI 1762.

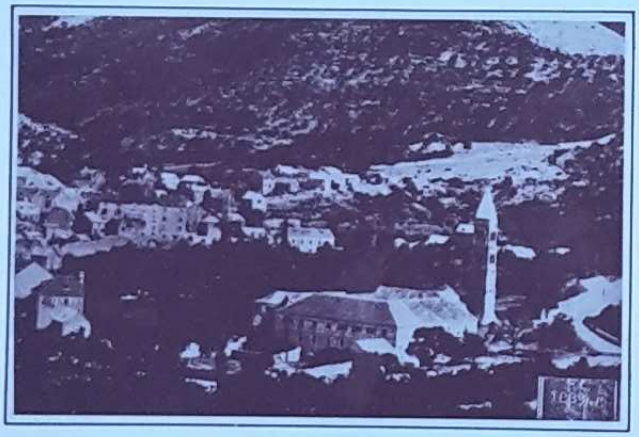

ANNO DOMINI 1889.

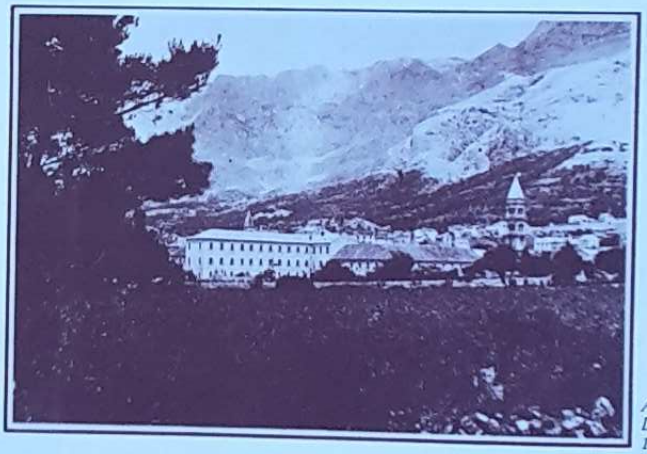

ANNO DOMINI 1925.

ANNO DOMINI 1960.

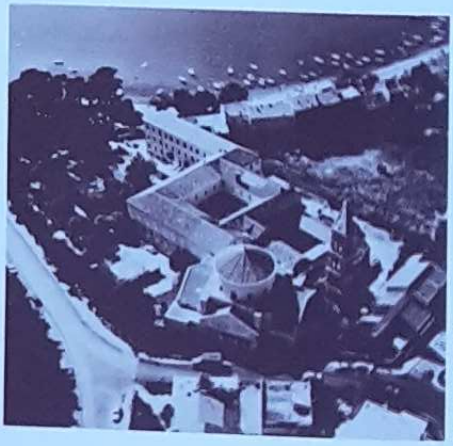

ANNO DOMINI 1985.

(snimak iz zraka)

II. Tlocrt samostanskih zdanja

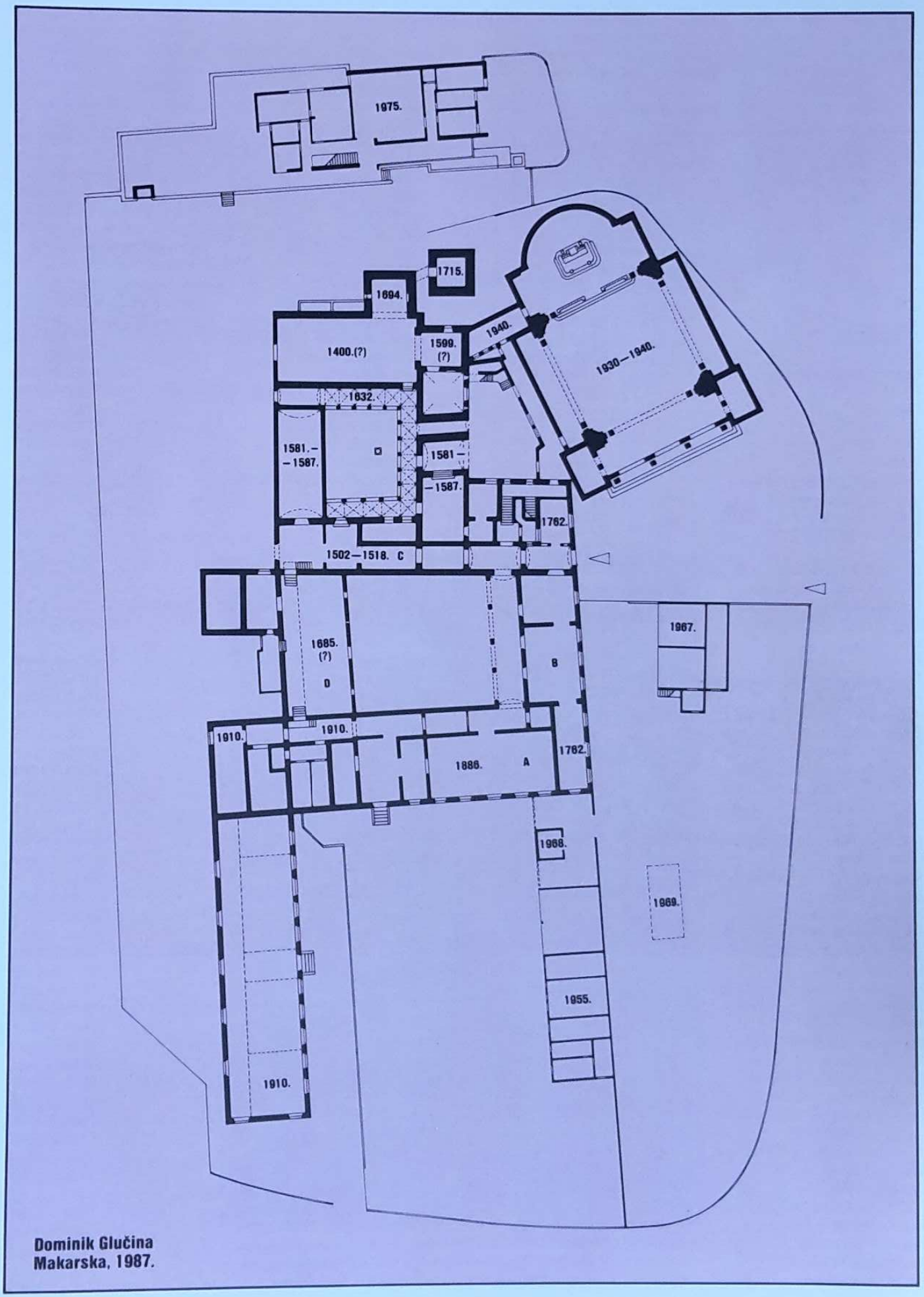

Dominik Glučina
Makarska, 1987.

III. Gvardijani makarskoga samostana

Fra Franciscko (?)	1522.—1524.
Fra Martin (?)	1530.—1533.
Ruhban Juraj Martinov (?)	1559.—60.
Fra Nikola (?)	1564.
Fra Ivan (?)	1570.
Fra Šimun (?)	1576.
Fra Grgur (?)	1584.
Fra Ivan	1584.
Fra Petar Filipović (Sutiska)	1585.
Fra Juraj Skorojević	1591.
Fra Ilija Neretvanin	1594.
Fra Pavao Jakić (?)	1595.—1599.
Fra Filip	oko 1599.
Fra Matija Runović	oko 1601.
Fra Ivan Barišić (Kotišina)	1613.—1616.
Fra Vicenco Stipančić Dražojević (Poljica)	1619.—1622.
Fra Pavao Barišić (Kotišina)	1622.—1623.
Fra Matija	1624.
Fra Frančiško Dešković	1625.—1627.
Fra Ivan Sladojević	1630.—1633.
Fra Pavao Kunić	1634.—1637.
Fra Pavao Horičić	1637.
Fra Petar Kumbatović	1641.—1644.
Fra Ivan Poljičanin	1646.
Fra Pavao Kunić (?)	1652.?
Fra Nikola Radatović (Vrhdol)	1657.
Fra Filip Vodanović	1663.
Fra Jeronim Radić (Vrhdol)	1668.
Fra Frane Nimičić (Veliko Brdo)	1672.
Fra Ivan Šarić	1672.—1675.
Fra Šimun Ribarević (Bast)	1675.—1678.
Fra Ivan Šarić	1678.—1684.
Fra Matija Juranović	1684.—1687.
Fra Pavao Petričević (Veliko Brdo)	1687.—1692.
Fra Ivan Baščanin (Dajaković)	1692.—1693.
Fra Grgo Stipić	1693.—1694.
Fra Pavao Petričević (Veliko Brdo)	1694.—1695.
Fra Ante Bešlić	1695.—1697.
Fra Andrija Rupčić	1697.—1699.
Fra Pavao Petričević (Veliko Brdo)	1699.—1702.
Fra Filip Rupčić	1702.—1705.
Fra Frane Borojević (Brač)	1705.—1708.
Fra Frane Borojević (Brač)	1713.—1717.?
Fra Nikola Gojak (Veliko Brdo)	1717.—1720.
Fra Šimun Komarić	1720.—1723.
Fra Nikola Gojak (Veliko Brdo)	1723.—1725.
Fra Grgo Liović	1725.—1726.
Fra Stipan Pekić	1726.—1728.
Fra Nikola Gojak (Veliko Brdo)	1728.—1731.
Fra Petar Gabrić	1731.—1734.
Fra Filip Vidošević	1734.—1735.
Fra Andrija Staničić	1735.—1738.
Fra Jakov Vicković	1738.—1739.
Fra Nikola Gojak (Veliko Brdo)	1739.—1742.
Fra Frane Parunović	1742.—1743.
Fra Lovre Kačić	1743.—1744.
Fra Frane Bašić Kovačević	1744.—1745.
Fra Petar Gabrić	1745.—1746.
Fra Šimun Juinović	1746.—1748.
Fra Frane Bašić Kovačević	1748.—1751.
Fra Andrija Staničić	1751.—1753.
Fra Nikola Gojak (Veliko Brdo)	1753.—1754.
Fra Mate Brnjić	1754.—1757.
Fra Frane Bašić Kovačević	1757.—1760.
Fra Ante Puarić	1760.—1763.
Fra Frane Bašić Kovačević	1763.—1765.
Fra Petar Antulović (Brač)	1765.—1766.
Fra Andrija Ravlić (Kozica)	1766.—1770.
Fra Sebastijan Jurišić Akčić (Baška Voda)	1770.—1771.
Fra Ante Puarić	1771.—1773.
Fra Bartul Ribarević (Bast)	1773.—1776.
Fra Feliks Batošić	1776.—1779.
Fra Ante Miloš (Župa)	1779.—1781.
fra Grgo Urlić (Drašnice)	1781.—1782.
Fra Lovre Radojković	1782.—1784.
Fra Paškal Grubišić (Makarska)	1784.—1785.
Fra Frane Puharić	1785.—1788.
Fra Grgo Urlić (Drašnice)	1788.—1791.
Fra Andrija Ravlić (Kozica)	1791.—1792.
Fra Feliks Batinić	1792.—1794.
Fra Sebastijan Jurišić Akčić (Baška Voda)	1794.—1795.
Fra Vice Bitunjac	1795.—1797.
Fra Ante Ravlić	1797.—1800.
Fra Frane Franičević	1800.—1803.
Fra Andrija Vežić	1803.—1804.
Fra Anđeo Marija Kačić Miošić (Brist)	1804.—1806.
Fra Andrija Tomašević	1806.—1810.
Fra Anđeo Marija Kačić Miošić (Brist)	1810.—1814.
Fra Ivan Gojak (Veliko Brdo)	1814.—1818.
Fra Ivan Cvitanović (Podaca)	1819.—1823.
Fra Josip Antunović (Živogošće)	1823.—1824.
Fra Martin Šutić (Gradac)	1824.—1826.
Fra Ivan Radonić (Podgora)	1826.—1831?
Fra Petar Talijančić (Igrane)	1831.—1832.
Fra Martin Šutić (Gradac)	1832.—1835.
Fra Frane Talijančić (Igrane)	1835.—1838.
Fra Anđeo Mišić (Brist)	1838.—1846.
Fra Petar Talijančić (Igrane)	1846.—1849.
Fra Anđeo Miošić (Brist)	1849.—1854.
Fra Pacifik Parun (Igrane)	1854.—1857.
Fra Stanko Staničić (Baška Voda)	1857.—1860.
Fra Ante Lulić (Makarska)	1860.—1861.
Fra Ivan Glibota (Slivno)	1861.—1866.
Fra Felice Vukojević (Ravča)	1866.—1869.
Fra Gabro Puratić (Sumartin)	1869.—1870.
Fra Serafin Vežić (Brist)	1870.—1873.

Fra Rajmnud Rudež (Vinjani)	1873.—1875.
Fra Felice Vukojević (Ravča)	1875.—1877.
Fra Gabro Puratić (Sumartin)	1877.—1880.
Fra Vladimir Staničić (Bast)	1880.—1881.
Fra Ante Gilić (Sumartin)	1881.—1883.
Fra Mate Gnječ (Pasičina)	1883.—1886.
Fra Šimun Bušelić (Tučepi)	1886.—1889.
Fra Vladimir Staničić (Bast)	1889.—1890.
Fra Frane Lulić (Igrane)	1890.—1894.
Fra Ignacije Olujić (Lovreć)	1894.—1896.
Fra Ante Alač (Drašnice)	1896.—1907.
Fra Marko Ivandić (Žeževica)	1907.—1910.
Fra Krste Belamarić (Šibenik)	1910.—1915.
Fra Alberto Bukić (Šibenik)	1915.—1917.
Fra Konrad Rudan (Bogomolje)	1917.—1921.
Fra Silvestar Kutleša (Vinjani)	1921.—1922.
Fra Božidar Bušelić (Tučepi)	1922.—1923.
Fra Jure Božitković (Svirče)	1923.—1925.
Fra Ante Cikojević (Studenci)	1925.—1931.
Fra Karlo Eterović (Pučišće)	1931.—1934.
Fra Ante Cikojević (Studenci)	1934.—1937.
Fra Jure Božitković (Svirče)	1937.—1938.
Fra Ante Cikojević (Studenci)	1938.—1942.
Fra Dominik Šulenta (Drašnice)	1942.—1944.
Fra Bernardo Tičić (Pag)	1944.—1946.
Fra Vladimir Radonić (Podgora)	1946.—1949.
Fra Bernardin Bebić (Desne)	1949.—1952.
Fra Frane Nimac (Lišane)	1952.—1955.
Fra Jure Radić (Baška Voda)	1955.—1956.
Fra Roko Tomić (Siverić)	1956.—1957.
Fra Božo Vuco (Vojnić)	1957.—1961.
Fra Anđelko Milanović (Otok)	1961.—1964.
Fra Ćiro Markoč (Vodice)	1964.—1967.
Fra Stjepan Vučemilo (Lučane)	1967.—1970.
Fra Šimun Šipić (Vedrine)	1970.—1973.
Fra Anđelko Marić (Košute)	1973.—1979.
Fra Stjepan Čovo (Karakašica)	1979.—1982.
Fra Mile Čirko (Rašeljke)	1982.—1985.
Fra Jure Brkan (Bristivica)	1985.—1988.
Fra Božo Norac Kljajo (Otok)	1988.—

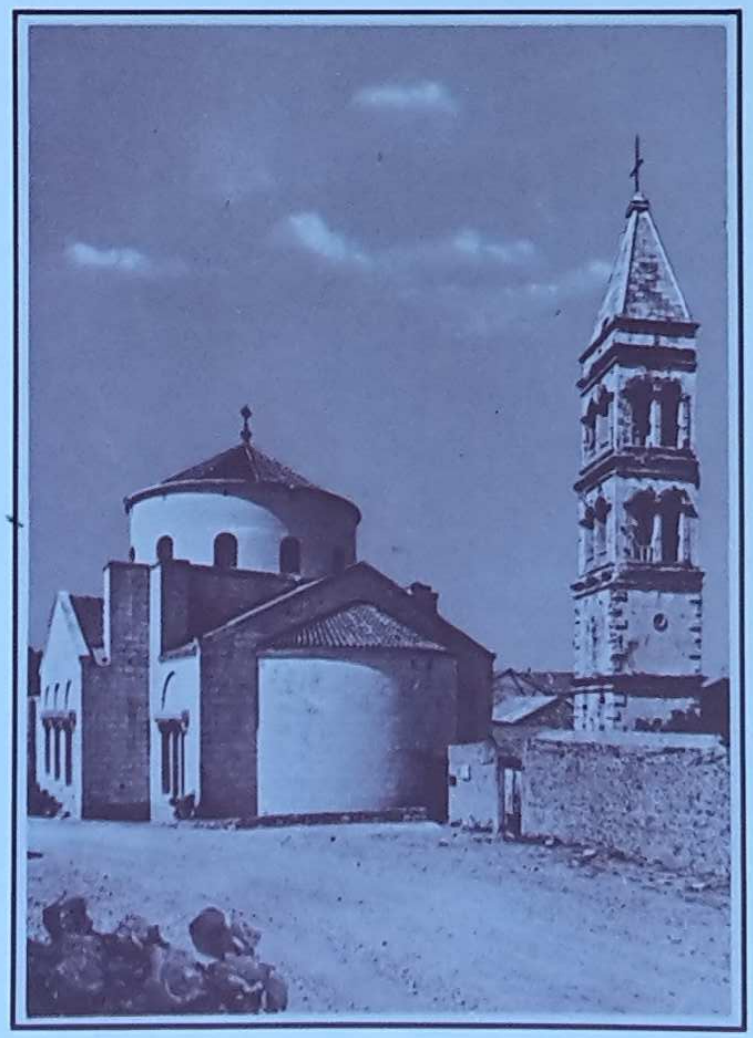

Kamena zdanja, značajni svjedoci prošlosti i sadašnjosti — stari zvonik i nova crkva — do danas su ponajznačajniji spomenici arhitekture u gradu pod Biokovom

HRVATSKA RAPSODIJA

Kiparu Ivanu Meštroviću

Naslonjena na bol svoju,
Mati moja tužna lica,
U rukama liru drži . . .
Mati moja Hrvatica.

O lira je njena tužna . . .
Njena lira sirotica.
U njoj cvili duša njena,
Duša njena — ponižena:
Dugim jadom robovanja,
Dugim mrakom tamnovanja;
Dugom noći bez svjetlosti.
Iz nje plače povijest njena,
Povijest njena mučenica:
. . . Kad su djedi krvcu lili . . .
Kad robovi nisu bili . . .

O tužna je mati moja:
Zjene su joj potamnile,
Noge su se izranile;
Lice joj je napaćeno.

I lira je njena tužna . . .
Kad je dirne — ona plače.

. . . Svoju mrtvu djecu plače,
Što joj leže na ognjištu,
Čije su se vječne vatre
Kao zvijezde utrnule . . .

. . . Njima dugo u noćima
Šapće tihe uspavanke;
I prebire ruka njena
Na žicama tužne sanke.

O dokle će ruka njena
Žice tako prebirati?!

Hoće li se tuga njena,
Tuga njena rasplakati!?

Da je vjetri rasrđeni
Razmahaju niz litice . . .
Da poteku suze njene
Kao vode ponornice . . .

. . . I dokle će lira tužna
U rukama njenim suhim
Plakat gorke tužbalice!?

Anka Petričević
(Živogošće, 18. siječnja 1956.)

Grbovi Hrvatske, Dalmacije, Bosne i Slavonije (Fojnički grbovnik)

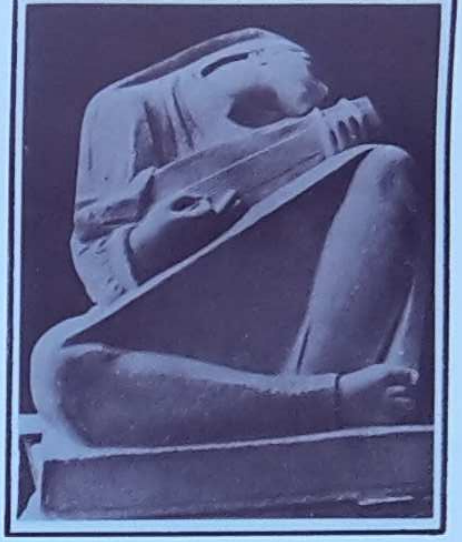

IVAN MEŠTROVIĆ,
Hrvatska Rapsodija (1947.)

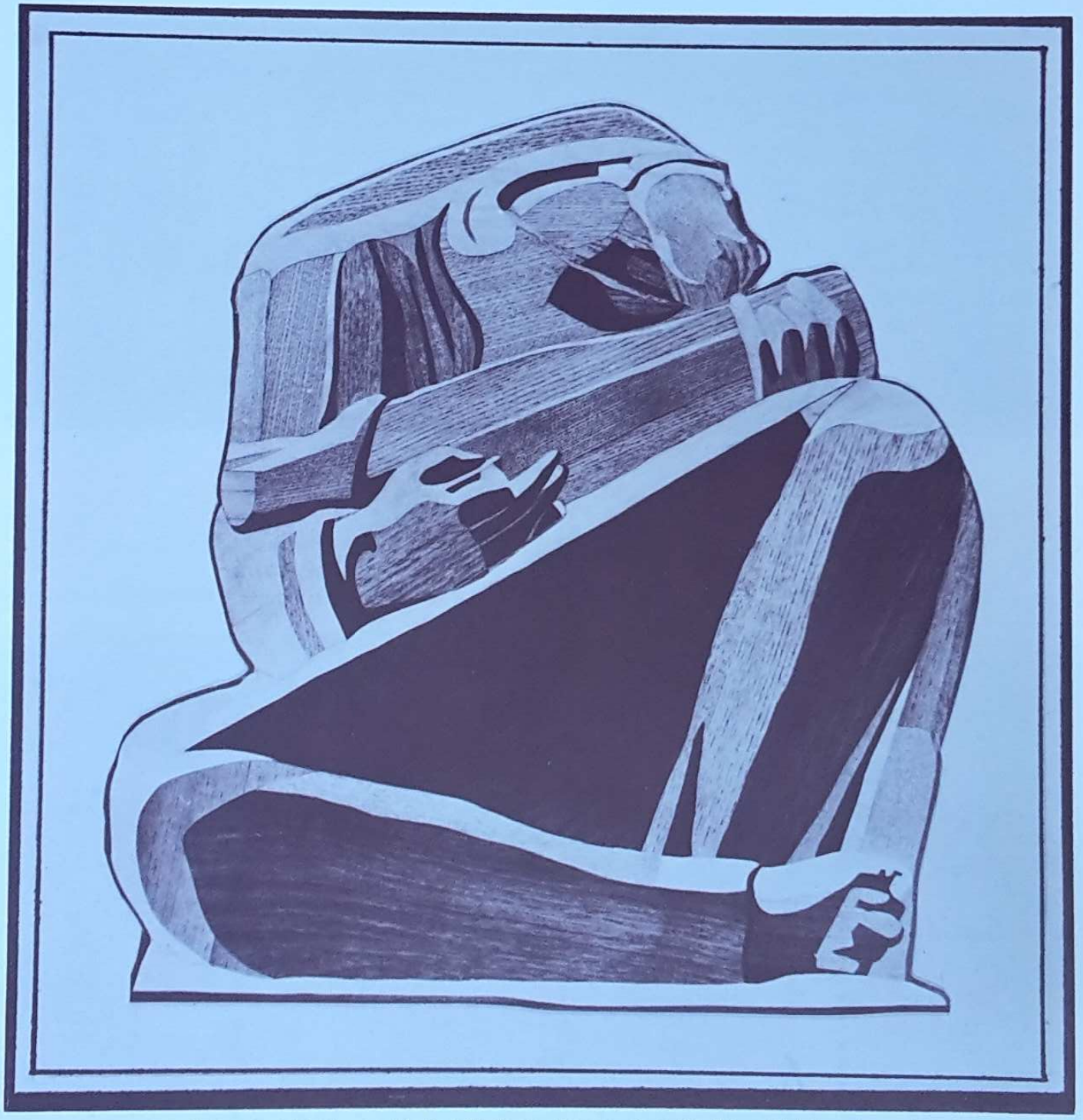

Za vrijeme okrepe tijela hranom (objed i večera) leđiraš (čitač) s povišenoga mjesta čita duhovni tekst za okrepu duše. To mjesto (legile — leđir) kao i cijelu samostansku blagovaonicu ing. Ante Barać i fra Bernardo Buljević ukrasili su značajnim intarzijama (1965.). Na leđiru je Meštrovićeva Hrvatska Rapsodija

Asiški Sirotan — sv. o. Franjo — sjetno gleda iz dvorišta svoje asiške bazilike (Luca della Robbia)

Intarzijska vizija nove crkve i dijela samostana

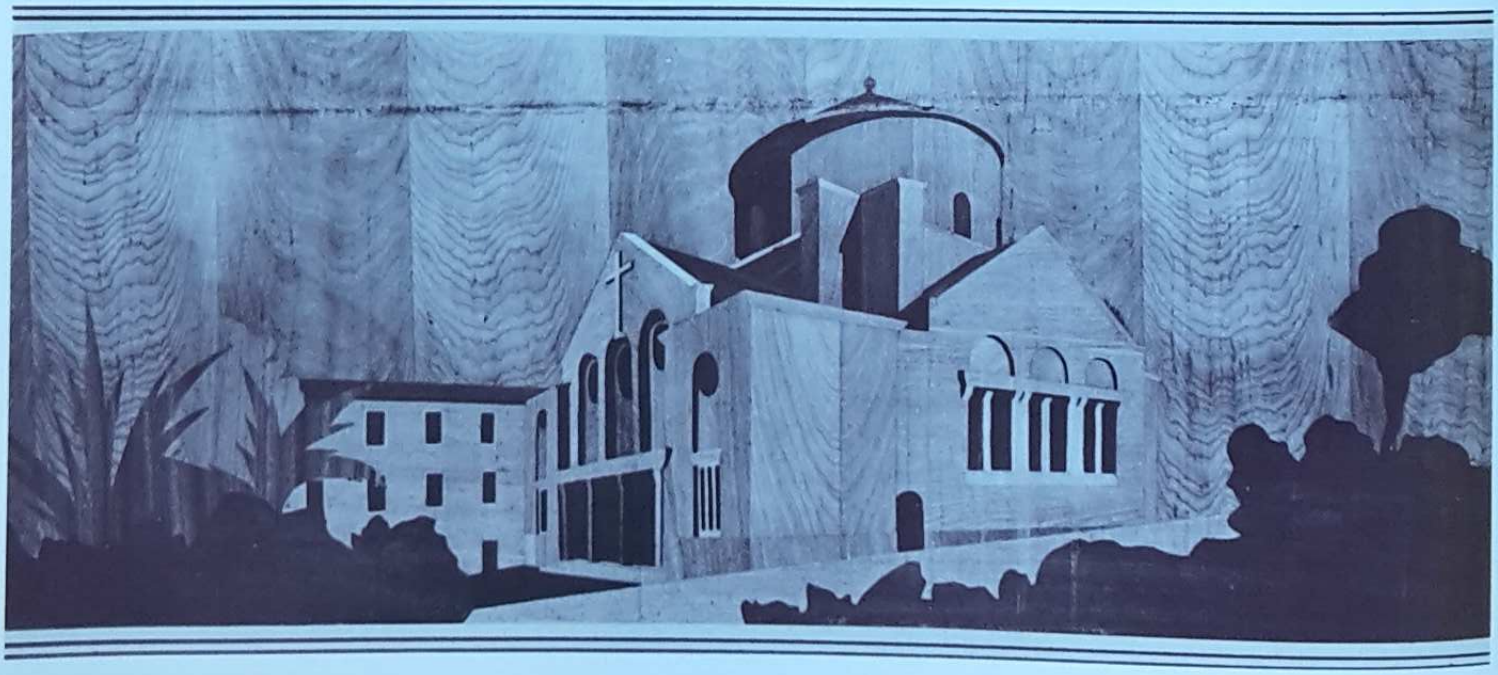

Meštrovićev Starac Milovan (1953.) gudi na guslama o junačkoj prošlosti svoga naroda (hrvatski grb) i franjevačkoj ukorijenjenosti u istom narodu (franjevački grb)

Hrvatsku burnu i slavnu prošlost piše Dijete Isus sjedeći u krilu svoje Majke (skulptura I. Meštrovića, 1938.). Sa strana: Meštrovićeva spomen-crkva Sv. Marije u Zvonimirovoj Biskupiji i crkva sv. Ante u Kninu

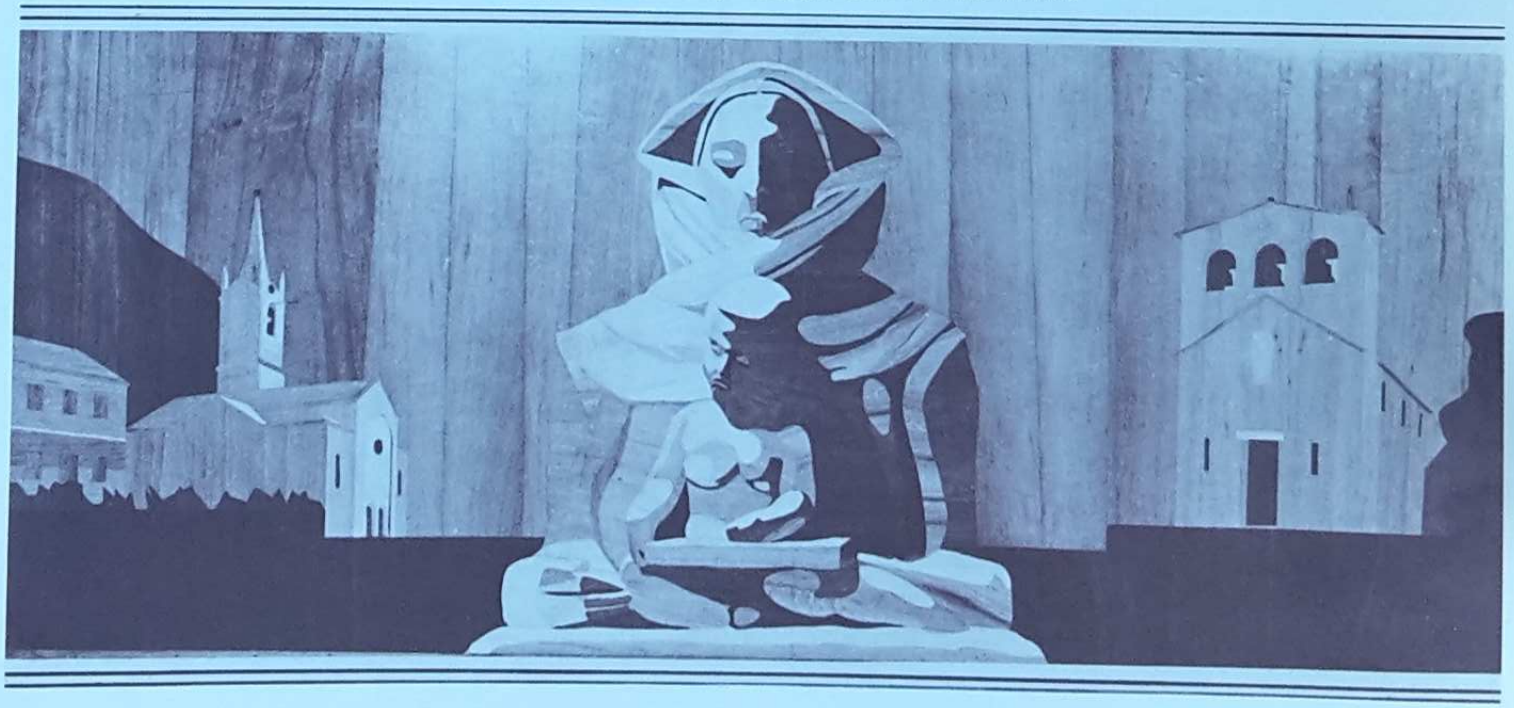

Za profesorskom katedrom — koja je ujedno i oltar i propovjedaonica — profesor bogoslovlja s križem u ruci tumači starijoj i mlađoj braći vrelo Božje Objave — Sveto Pismo. Tako je to bilo sve od dana osnutka Bogoslovije (1736.) pa čak i od početka rada filozofskoga učilišta (1708.). Sve se to događalo i događa u Franjevačkom samostanu sv. Marije na nebo uznesene, smještenom između biokovskih hridi i jadranske obale zarasle mediteranskim raslinjem. Spomen-medalja jubileja Bogoslovije, rad Krune Bošnjaka, ak. kipara

SADRŽAJ

»I BIJAŠE RIJEČ« 29

UVOD 33

I. KADA SU SE FRANJEVCI NASTANILI U MAKARSKOJ? 34
1. Prvi vjerojatni dolazak franjevaca u Makarsku 34
2. Prvi sigurni dolazak franjevaca u Makarsku (1502.) 35

II. OSNIVANJE I NAZIV SAMOSTANA 36
1. Osnivanje samostana 36
2. Naziv samostana 37

III. GRAĐEVNI RAZVITAK SAMOSTANA KROZ STOLJEĆA 37
1. Građevni razvitak samostana pod Turcima (1502.—1684.) . . . 37
a) Razvitak samostana 1502.—1570. 37
b) Razvitak samostana 1573.—1645. 38
c) Obnova samostana poslije kandijskog rata 1669.—1684. . . . 39
2. Građevni razvitak samostana pod Mlečanima (1684.—1797.) . . 40
3. Građevni razvitak samostana za austrijske vladavine (1813.—1918.) 43
4. Građevni razvitak samostana između dva svjetska rata (1918.—1941.) 44

IV. IZVANJSKI DOGAĐAJI I SAMOSTAN 45
1. Turska okupacija i makarski franjevci 45
a) Turci i samostan 45
b) Obnova Makarske biskupije 1615. godine 47
2. Prilike pod Mlečanima 49
a) Samostan 49
b) Javni život uz samostan 50
c) Opće nesreće 50
3. Napoleonovi ratovi i samostan 51
a) Međuvlađe u Makarskoj 1797. i franjevci 52
b) Prva austrijska okupacija Dalmacije 52
c) Francuska okupacija i samostan 52
1. Ustanak primorskih seljaka 1807. i franjevci 52
2. Samostan — vojnička bolnica 53
3. »Prokleta Turija« 53
4. »Napoleonov spomenik« 54

4. Druga austrijska okupacija 55
a) Kuga 1815. i samostan 55
b) Proslava stote obljetnice Kačićeve smrti 56
c) Prvi svjetski rat i makarski samostan 58
1. Problem prehrane 58
2. »Španjolica« 59
3. Posebni odjeci rata 59
4. Politička kolebanja 59
5. Događaji između dva svjetska rata 60
a) Kačić — politički i kulturni adut 60
b) Fratri i štrajk seljaka Makra i Kotišine 61
c) Politički rad 61
d) Rad na konkordatu 61
e) Zadušnice za hrvatske mučenike 61
f) Izbori 1935. 61
g) Proslave vjerskih i narodnih jubileja 62
h) Velika svjetska kriza i samostan 62
i) Posvećenje nove crkve 64
6. U vrtlogu drugoga svjetskog rata 67

V. VJERSKI I PROSVJETNI RAD 68
1. Vjerski rad 68
a) Samostanski apostolat 68
b) Župe makarskoga samostana 70
2. Prosvjetni rad 71
a) Škole 71
b) Ustanove 71
c) Izdavačka djelatnost 72
d) Društva 73

ZAGLAVAK 73

PRILOZI 74
1. Razvitak Franjevačkoga samostana u Makarskoj 74
2. Tlocrt samostanskih zdanja 75
3. Gvardijani makarskoga samostana 76
4. Hrvatska Rapsodija (A. Petričević) 78

SADRŽAJ 83